

Ballagi Aladár.

KECSKEMÉTI W. PÉTER ÖTVÖSKÖNYVE.

KECSKEMÉTI W. PÉTER ÖTVÖSKÖNYVE.

BEVEZETÉS.

Kecskeméti W. Péter ötvös-mester, a XVII. század derekán, a drágakövekről, s azoknak bűvös-bájos hatásáról, valamint az ötvös-műipar technikájáról szóló könyvet írt, melynek szépen megtartott eredeti példánya birtokomban van. E munka, a maga korában párját ritkító élénk történelmi érzékkel van írva. Kecskeméti számot ad mindenről, mit s hol tanult, kitől látott, hol s mikor tett papirosra; úgy hogy az ő életrajzát, saját művében elszórt jegyzeteiből, s azok alapján tett kutatások nyomán, csaknem egészen összeállíthatjuk.

A XVII. században az ötvösséget vagy a legkülönb mesterségnek, vagy épen, a nyomdászattal együtt, «liberalis ars»-nak tekintették.¹ Még a következő százád elején is, midőn ez iparművészet már ugyancsak benne volt a rákfordulóban, így magasztalja egy verselő:

Ollyan az ötvösség,
Hogy minden mesterség
Könnyen azt fel nem veri;
Olly igyekezetem
Nincsen, hogy dicsérjem,
Maga-magát dicséri;
De megvallom azt is,
Hogy edgy mesterség is,
Mindenben el nem éri.

Ez az iparművészet minálunk különösen jó talajra talált. Bethlen Gábor aligha fejezte ki az egész magyarság véleményét, azt mondván, hogy «az tékozlással való köntösbeli luxus nem az magyar humorhoz való».² Szavaiban legföljebb annyi az igazság,

¹ Utoljára 1701-ben említetik mint «Bruederschafft der Freyen Goldschmidt Kunst», a *körmöczi ötvösök czéhlevelében*, art. 1. Eredetije az egyetemi könyvtárban.

² *Történelmi kalászkok*. Szerk. Thaly Kálmán. Pest, 1862. 96. l.

hogy a magyar ember arany-ezüst házi szereire, ló-szerszámra, drága-köves fegyvereire s egyéb «köves marhára» még többet költött mint testi ruhájára. Egyébként a magyar diszruha sem lehetett el ötvös munka nélkül; csat, boglár, gombok, ötvös-műhelyből kerülnek a dolmányra. Az egymással vetélkedő mindkét religió, egyházi szentedényekkel; a közsokás, mely értékes ajándéktárgyúl mindenkor kupát vagy serleget osztogat: ezek készíttetésével segíté elő az ötvösséget.

Szóval a XVII. század, a föld minden javainak szabadalmazott birtokosainál szükségessé tette a fényűzést, s ezzel nélkülözhetlenné az ötvöst. Innen magyarázható, hogy e korban nincs az országban valamire való város, hol ötvös-czéh ne volna. Sőt igen gyakran találkozunk «kontár helyen» vagy «czéhetlen helyen mívelő» s «várbeli» ötvösökkel is, kik alatt egyes főurak udvari ötvösei értendők. Így pl. a gróf Csáky család kassai levéltárában maig őriztetik egy szerződés az 1630-as évekből, melyben Kolozsvári Lugosy Mihály szendrői ötvös hite alatt fogadja, hogy igazán és híven szolgálja «Csáky István uramat ő Nagyságát — úgymond — nem egy sem két esztendeig, hanem valameddig ő Nagysága kívánja az én mesterségem szerint való munkámat, úgy mint az ötvös mívemet ő Nagysága kedveli.»

A XVII. század fényűző légkörében úgy érzik magukat ötvöseink, mint a hal a vízben. Meggazdagodnak s befolyásra tesznek szert. Ez időben nincs ugyan már köztük alispán vagy várkapitány, mint volt az Anjouk korában;³ azonban ha nem is lépnek ki rendjük, a polgári rend sorából, ott legalább mind vagyonukra, mind állásukra nézve, határozottan a legelsők. Az úrnapi körmeneten a legrégibb czéhek előtt lépdelnek,⁴ s tagjai nagy szerepet visznek a városi közéletben. Nem csoda ha ő nagy jóllétökben elbizakodva, fennhéjázásuk szinte közmondásossá válik, s mint «kevély ötvösökről» gajdol róluk a hegedős.

Úgy látom annál nagyobb volt az ötvösök befolyása, minél nagyobb és gazdagabb volt a város, melyben laktak. Főképp oly helyeken, mint Szeben és Kassa, hol időnkint a város által

³ Róbert Károly oklevele, dd. 1331.: «Magister Petrus, Filius Simonis de Senis dictus, & fidelis aurifaber noster, Viceque Comes & Castellanus Scepusiensis.» Wagner: *Analecta Scepusii*. Viennae, 1774. I. 131., 132.

⁴ «zu allen Zeithen unwüdersprechlich den Rang u. Vorzug haben». *A budai ötvösök czéhlevele*, 1696-ból. Art. 25. Az egyetemi könyvtár kéziratárában.

haszonbérélt aranyfinomító ház, vagy pénzverde állott fenn, okvetlen ötvösöknek is kellett szakértőként benn lenni a tanácsban, mert többnyire ez ítélte meg a czément minőségét. Így a szebeniről ezt az adatot találtam :

«. . . non solum de lucri summa, uerum etiam de bonitate aureorum cogitur Cementarius reddere rationem, ne decliuiori quam par est gradu emissi adulterini iudicentur. Quamobrem Cibinienses ab initio consueuerant, ex uno quoque Cemento, nummum unum aureum quasi specimen totius summę in senatum accipere, atque tot patrum oculis prouideri an gradui genuino corresponderet dignusque foret emissionem.»⁵

A czement-próbák ilyen bementatásának szükségessége, egyik nagy oka annak, hogy az ötvösök beférkőznek valamennyi város tanácsába, s ott csakhamar szóvivőkké válnak. Ezért mondja 1675-ben egy irigy nemesnek «Az világhoz szabott éneke» :

Kovács bockort csinál,
Ötves nagy vasat vér.⁶

azaz nagy dolgokat emel, nagy szerepet játszik.

Annyi bizonyos, hogy az 1600-as évek folyamában, már nemcsak a senatorok, hanem a városi főbírák sorában is nagy számmal vannak az ötvösök. A bíró-pálczát a század első felében Kolozsvárt Ötves András (1623), majd Ötves Márton (1649), Kassán Debreczeni Mihály (1640), Brassóban Goldschmidt S. Mihály (1639—1659), Medgyesen Eötvös vagy Goldschmidt Mihály. Szatmár-Németiben Szegedi Eötvös Mihály (1642—1646) ötvösmester viselte, kellő dignitással s becsülettel. Ez utóbbinak keze munkáját maig őrzi az ottani ref. egyház ily feliratú ezüst kannája: «Én Szegedi Eötvös Mihály készíttettem el Istenhez való indulatomból 1627» ; továbbá, egy urvacsorai ezüst tányér, mely «ex amore erga Deum et Eccliam Nemethianam per Dom. Michaëlem Eötvös Szegedi iudicem primarium» ajándékozott «ad distributionem Cœ(n)æ D(omi)ni a. D. 1646».

A XVII. század második felében Nagy-Váradon Eötvös Demjén (1653), Ráczeviben Ötves János (1656), Szatmár-Németiben Egei Ötvös András (1670) uraimékon áll a bírói magas

⁵ *Commentarius super auri praxim.* Auctore Iadislao Debrecino. Lib. VII. ca. 1. Az 1540-es évekből való eredetije az erdélyi muzeum kéziratárában.

⁶ Közli Thaly: *Figyelő* (szerk. Abafi), V. 58.

tisztség. Erre, t. i. az ötvösök gyakori bíróságára czéloz egy régi magyar nyomtatvány következő verse :

Nézd el mi köztünk is,
Gyakran áll bíró is,
Ötvös mester emberbül.⁷

Ha már a városi lakosság úgy megtisztelte az ötvös-czéhbelieket; ezek is megakarják becsülni önmagukat az által, hogy minden jött-mentet nem eresztenek be maguk közé, hanem ugyancsak megválogatják kit vesznek föl «apródul»⁸ vagyis inasnak, zárkózott czéhökbe. Minden általam ismert czéhszabályban vagy első helyen, vagy a szövegben erősen hangsúlyozva fordul elő, hogy a czéhbe csakis «jó házból» való fiúk vehetők fel inasokul. E tekintetben már 1473-ban így intézkedik a kolozsvári ötvös-czéh jegyzőkönyvének első pontja: «Czw dem ersten . . . her sey geporn recht vnd redlich, von erlichin fromen eldern, beyde von vatrir vnd mutter, vnd daröbir zal her bringin pryfflich geczewgnisz». A következő században az erdélyi szászok így rendelkeznek e tárgyban: «Zum ersten, Welcher in die zech aufgenommen wyll werden soll ehlich geborn und from sein, es szey Meister Lehriungh oder Gesell,»⁹ etc. A XVII. században szintén az első pontban kívánják meg, mintegy előre bocsátva («vor allen Dingen») hogy a belépő jó házból való legyen.¹⁰

A felhozottak után bizonyosnak vesszük, hogy Kecskeméti W. Péter is jó házból származott, tisztességes szülék gyermeke volt, mert különben nem vették volna be a czéhbe. Valószínű, hogy atyja is az érdemes ötvös mesterséget folytatta, mert a maig fönmaradt ötvös jegyzőkönyvek tanúsága szerint, a czéhbe fölvetett inasok közt legtöbb az olyan, a ki apja mesterségét folytatja, valamint protestáns helyeken, mint Erdély városaiban igen gyakoriak a papok gyermekei. Ha pl. a brassói ötvös czéh iratait vesszük kezünkbe, azokban egymásután a következő inas-szegőd-tetéseket olvassuk :

⁷ Az ötvös mesterségről való vetélkedés. H. n. 1716. 168. vers.

⁸ latinul is «approdianus». A *pesti ötvösök czéhszabályai 1529-ből*, a trencsényi ötvös-czéh 1662-iki átiratában. Eredetije az egyetemi könyvtár kéziratárában.

⁹ Az *erdélyi szász ötvös-czéhek rendszabályai*, megállapítva és kiadva a szász universitás által. Eredeti hártyaírat 1561-ből, Brassó város levéltárában.

¹⁰ A *beszterczebányai ötvös-czéhnek* kiadott «Zech- u. Artickl-Brieffe». 1630. Egykorú, a tanácsnak bemutatott másolat. Beszterczebánya levéltárában. F. 347. N. 52.

Anno 1586 Am 14 Augusti. Haben dy Ersamen meiszter einen Jungen eingedingtt dem M. Jeremia Greph. Wndtt heiszt mitt Namen Welten Wrbýger, greger Wrbýgersche son, von Clausemburgh.¹¹

Anno 1586. Dý Ersamen Meiszter, haben dem M. Greger Kindler einen Jungen verdingtt am. 6. tagh Martý, mitt Namen Bartholomeus katner, Christel katnerschs sein son, ein Croner.¹²

Anno 1587. haben dý W. h. dý Meister, einen Jungen verdingt, dem M. hans Kannerdt, mitt Namen Andres, eines Phareschs son von der Rotterbach in Bwrtzlandtt.

Anno 1589. Haben dý Ehrschamen hern dý meister ein Jungen verdingt dem Erbaren Ma. M. Merthen gwbeschs, der Jung heist Johannes Taschner, h. Simonis Taschnerss son eines Prædigers in Cronæ stadt.

Item 1589. Haben dý Ehrschamen hern dý Meister einen Jungen verdinget dem M. Nikles mitt Namen Piter, Piter Perlheffterschs sein son der ein goltschmid ist gewest.

1589. Am 10. tagh Septembris Haben dý Weýse Hern dý Meister ein Jungen verdingtt dem M. Hannes Leffler, der Jungh heist Bartes hannes Igells (ez is brassai ötvös volt) sein son.¹³

A Kecskeméti W. Péter nevében előforduló «W» betű alatt bizonyára családi neve rejtőzik. Kecskemét törzsökös családai között a XVII. század elején Weres, Wégh, Wajda nevűeket találtam. Weresék egy ága Jász-Árokszállásra költözött, melynek levéltárában maig őriztetik egy: «Fassiones ad instantiam uxoris Georgii Weres alias Kecskeméti» feliratú, III. Károly korabeli boszorkányper. Szerzőnk az említett családok közül melyikhez tartozott, nem tudjuk eldönteni, mert ő maga seholy írja ki. A kérdés kinyomozása annyival nehezebb, mert szerzőnk atyját, ki valószínűleg szintén ötvös volt, (mivel a XVII. században a mesterfiak örökölni szokták atyjok mesterségét) Kecskeméten laktában, a kor szokása szerint, nem Kecskemétinek,) se nem

¹¹ Urbiger Bálint 1597-ben kolozsvári ötvös-mester. Lásd a *kolozsvári ötvös czéh jegyzőkönyvét*, az erdélyi muzeumban.

¹² Katner Keresztély brassai ötvös volt. L. a *brassai ötvös-czéh vagyon-jegyzékét*.

¹³ A brassai ötvös-czéh «Von den Lehrjungen» feliratú apródkönyvében.

Weres, Wég vagy Wajdának, hanem foglalkozása után egyszerűen Ötvösnek hívták.

Az 1600-as években a *prædicatum*, polgári családoknál, mindenkor a származási helyet jelentette. Ennélfogva, a szerzőnk családi neve elébe tett «Kecskeméti» jelző alatt, okvetetlen származási helyét kell értenünk.

Kecskeméten az ötvös-czéhet 1557-ben alakította meg Szeged városának török kézre kerülté után oda menekült három ötvös mester, úgymint Ötvös Sebestyén, Ötvös Benedek és Ötvös Imre, kik czéh-szabályaikat a debreczeni ötvös czéhtől kölcsönözték.¹⁴ Már a XVI. század végén s a XVII. elején, úgy látszik, hogy szép virágzásnak indult a kecskeméti ötvös-czéh. Az ottani ötvösök, műiparuk czikkeivel, nemcsak az Alföld egy nagy vidékének magyar lakosságát látták el, hanem a török és tatár tisztek számára kedveskedésből oly gyakran kiszolgáltattott ezüst csákányokat, aranyos botokat, gyöngyhátas késeket s drágaköves szabványokat is ők készítették. Később azonban a török által «az város elpusztulván, az ű czéhbéli tisztek is megfogyatkozott». Ennélfogva 1625-ben a városi tanács, a kecskeméti «böcsületes ötvös mesterek, úgymint Ötvös György, Ötvös Balázs, Cseh György és Ötvös Péter» kérelmére, üzletük gyarapítása végett, az 1557-ben Debreczenből hozatott czéhszabályokat megerősítette, «hogy űk is az mely böcsületes Atyánkfiainak gyermekeket az mesterségre tanítták, azoknak is szabadon leveleket adhassák pecsétek alatt, hogy minden böcsületes városban elő állathassák igazságokat, és művet adhasson nekik minden böcsületes mester ember, az ű tanulásoknak és tudományoknak öregbülésiért».¹⁵ Az itt idézett sorokban az az újítás van kifejezve, hogy a kecskeméti ötvösök, mint ötvös czéh, kitanult szolgálknak közérvényű bizonyítványt adhatnak, mire 1557-ben nem voltak felhatalmazva. Oly helyeken, hol az ötvös-czéh nem állíthatott ki bizonyítványt a felszabadult inasnak, ki «inas apród esztendeit az ötvös vagy más míven kitöltötte»: rendesen a városi vagy egyéb hatóság adott ajánlólevelet. Így pl. szintén 1625-ben az ónodi kapitány ad ajánló levelet egy inasnak, mely szerint «legyen szabad ő neki is minden kulcsos városokban, mezővárosokban, várakban, udvarokban és falukban jární,

¹⁴ Hornyik János: *Kecskemét város története*. Kecskemét, 1861. II. 271.

¹⁵ Hornyik, *i. h.* II. 279., 280.

tanulni és vándorolni, mívet adván neki bízvást kegyelmetek»¹⁶ t. i. a czéhmesterek.

Kecskeméti W. Péter épen az említett kecskeméti szabadsalom kelte és érvénybe léptekor vagyis 1625 után hagyhatta el szülőtte földét, miután kitöltötte «apród» vagyis inasszolgálatának négy esztendejét.

Brassóban, a czéhjegyzőkönyvek szerint 2, 3, 4 vagy 5 évig tartott az inas-szolgalat ideje, mert tekintetbe vették, hogy az inas kinek a gyermeke, hova való, meg tudja-e adni a «czéh igasságát», ki ruházza, stb. stb. Azért még Brassóban is a legtöbb inas négy évig szolgált. Kassán, Szatmárban, Debreczenben, Váradon, szóval a magyar ötvösöknél, a czéhszabályok szerint minden inas négy évi szolgálatra volt kötelezve, mely után az illetőt ura és mestere «a czéh előtt szabadossá vallotta» azaz felszabadította. A czéhmester útravalóul, kegyes, jóakaró intésekkel látta el: «Te neked az előtt — úgymond — pálcza azvagy vessző volt az te büntetésed; de immár ezután ha úgy nem cselekeszel az mint kellene, tisztességesen nem viseled magadat, bizonyára ezután törvénnyel nyúlnak hozzád és így tisztességedben is megfoghatkozol. Az tisztesség dolga penig csak egy czérnaszálon áll, azt igen kell az embernek oltalmazni, mert ha annak az kötele egyszer elszakad, igen nehéz azt helyére állatni».¹⁷

Szerzőnk mint «szolga (famulus, ministrans) vagyis legény, szokás szerint vándorolni, világlátni ment, hogy soha többé vissza ne térjen szülővárosába, hol, a mint láttuk, abban az időben már a régi mesterek is alig tudtak megélni, s honnan ép ez időben jött ki azon Kecskeméti Eötvös János, ki 1648-ban a rimaszombati ötvösök czéhmestere volt.¹⁸

A mesterlegényeknek keserves sorsuk volt a XVII. században. Az ötvös-legények azonban, a többiekhez képest tűrhető állapotban éltek. Legalább a nyomorral nem igen jöttek közelebbi ismeretségbe. Az ipar ez ága virágjában áll, s ügyes legényen kapva-kaptak a mesterek. «Hetibérők» pontosan kijárt s több volt mint bármely más mesterlegényé. A czéhszabályok

¹⁶ *Magyar történelmi tár.* XXII. 250.

¹⁷ *Az kassai Eötvös-Czehnek Regestroma.* 1600-ból; az utolsó lapon. A felsőmagyarországi muzeum kéziratárában.

¹⁸ *A rimaszombati ötvösczeh régi jegyzőkönyve,* a magyar nemzeti muzeum kéziratárában.

hallgatnak ugyan fizetésökről, de annál világosabban nyilatkozik erről többször említett verselőnk:

Ha felszabadúlsz is
Jobb lesz a fizetés,
Mint szabólegényeknek;
Sőt merem mondani,
Többet fognak adni,
Mint akármellyfélének.¹⁹

A mellett az ötvös-legény nem volt helyhez kötve. Két heti felmondás után, azon eset kivételével, ha ura az ő személyére vállalt munkát: bármikor távozhatott. A két heti kölcsönös felmondás már a XVI. században előfordul, a kolozsvári czéhszabályokban, ekkép: «quando famulus wlt recedere a magistro tunc famulus debet dicere magistro ante quatuordecim dierum spacium, in duorum ebdomadis, et quando magister wlt dare licenciam tunc debet sibi dare scire ante xiiij dies antequam det sibi licenciam».²⁰ Ettől fogva egész a XVIII. századig, minden ötvös-czéhszabály kétheti felmondást rendel. Ha ez megtörtént, s az ötvös-legény kiszolgált a «búcsú-hetet»: mehetett a hova kedve tartotta. Szerzőnk e szabadságával, a mint látni fogjuk, ugyancsak gyakran élt.

Mindenekelőtt odahagyta a hódoltság területét, s kulcsos Nagy-Szebenbe, az ötvös műveiről messze földön híres városba vette útját, vagy akkori mester-műszóval élve, oda «bujdosott». Ő Szebenben, saját mondása szerint «*Slisszer Jakab* uramnál lakásban» kezdte tanulni az ötvös-mesterséget, körülbelől az 1640-es évek legelején. Nevezett gazd' uram kilétét nyomozva, rájöttem, hogy Schliesser Jakab már 1638-ban a nagyszebeni «Societas Aurifabrorum» tagja, vagyis czéhbeli ötvös-mester volt,²¹ s még 1657-ben is gyakorolta mesterségét. A szebeni præbendák lajstroma, a czéh-lajstrom s eskü-másolata tanúsága szerint, Nagy-Szebenben ötvöseink főutcájában a Reisper Gasséban lakott, hol rajta kívül még öten laktak ötvösök,²² kiknek úgynevezett

¹⁹ Az ötvös mesterségről való vetélkedés. 128. vers.

²⁰ Az erdélyi muzeumegylet évkönyvei. Kolozsvár, 1862. II. 7. — Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Buda, 1870. I. 245.

²¹ «Jacob Schlüsser». A Szeben városi rendtartás és szabályok megerősítése. Másolat a nemzeti muzeumban lévő *Tunyogi József-féle kéziratgyűjtemény* X. kötetében. 1638. april (recte 25. aug.)

²² «Schliesser Jacob, Reispergasse.» *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge. XVII. 284.

szomszédsági pohara, maig meg van a nemzeti múzeum régiség-tárában e fölirattal:

Reiſpergas

1675

Egy más ily pohárnak, szintén a nemzeti múzeumban, ez a fölirata: «Anno 1.6.6.4. der Farkeschgass Nachbar. Becher.»

Szerzőnk Nagy-Szebenbe vetődve, jó helyt kezdte tanulását. Az a város egyik főhelye volt az erdélyi ötvös-műiparnak. A szebeni hírneves ágyúöntő-műhely, az aranyfinomító ház s a pénzverde, mint Erdélynek legnagyobb effajta intézete, igen sok ötvösnek adott kenyeret, kiknek ügyességéről tanúskodnak a maig ismeretes szebeni veretű érme, melyek nemcsak számosabbak, hanem egyúttal jóval változatosabbak s művészebb kivitelűek is, mint akár a kolozsvári, akár a gyulafehérvári, akár a nagybányai veretek. Szebenben akkortáiban maga a fejedelem is dolgoztatott, és pedig úgy látszik ott rendelte meg legértékesebb, s legszebb drágaságait. Maurer Mihály portai követ 1640-ben, vagyis alkalmasint éppen abban az évben, midőn Kecskeméti W. Péter Szebenbe ment: ekkép ír Szebenből egy szebeni ötvösről — meglehet éppen Schliesserről — és munkájáról a fejedelemhez:

«Nagyságod parancsolatja szerént ide Szebenbe az aranyműveshez betérvén, munkáját az arany szerszámhoz mennit művelt megnézegettem. Minthogy Kegyelmes Uram az kövek, az előbbeni csinált-boglárokhoz nagyok, az fékhez való gyöngy és rubint boglárokat mind éppen újabban kellett megönteni és az mostani kövekhez formálni, de azok az zománczozáson kivől már készek; vagyon Kgs. U. mint az fékhez s mint az sziegyelőhez (így!) való boglárokban egy néhány kész is: azokat legelső alkalmatossággal hogy Ngodhoz vigye és Ngdnak megmutogassa az ötvesnek meghattam. *Az boglárok igen igen szépek, nem itilem az egész keresztyénség között is ennél szebb lóra való szerszám legyen, ha elkészül.*»²³

A szebeni ötvösök illetén szép munkája okozhatta, hogy műiparuk éppen a XVII. század közepén nagy lendületet vesz. Alig győzik a munkát. A czéhbeli mesterek száma 1648-tól 1657-ig kilenczről huszonháromra emelkedik.²⁴ Szeben 1660-diki

²³ *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.* Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, M. Tud. Akad. kiadv., 1883. 612. l.

²⁴ *Archiv für siebenbürgische Landeskunde.* N. F. XVII. 263., 284.

ostromakor, már egy egész torony (Goldschmiedthurm) van védelmükre bízva.²⁵ S már a század végén soraikból támad oly művész, mint Hann Sebestyén mester, kinek a nemzeti muzeumban lévő, franckensteini Franck Bálint erdélyi kormányzséki tanácsos, szász ispán és nagyszebeni királybíró számára mívelt remek kupáján, ez a büszke mondat hirdeti jogos önérzetét:

Heermanßlad ist durch der Kunst dieses Meißler Augßpurg worden. Lebe Lang Sebastian Hann. In werther Menschen Orden. V. F. 7. R. 1697.

Ki tudná felszámítani, mennyi homályban maradt szebeni ötvös, hány különböző művészi kísérlete s technikai fogása dicsőül meg az egyetlen Sebestyén mesterben és az ő remekműveiben! Művészetének kútfejét ugyan minek keressük külföldön, mikor dagadó forrását lelhetjük idehaza, a szebeni ötvös iparművészet háromszázados virágzásában! Az ő nagy tehetsége, véleményünk szerint, csak szerencsés felhasználója a Nagy-Szebenben kifejlett ötvösi műgyakorlat dús örökségének, s ha valakire, reá legjobban illik Quatremère-de-Quincy szellemes teoriája a nagy művészekről s a művészet átörökléséről (ld. *Le Jupiter Olympien, ou l'art de la sculpture antique*. Paris, 1815. p. 211. 212.)

Nagy-Szebenben, melynek ötvösei közül, már a legközelebbi nemzedék-soron egy Sebestyén mester s nagy művészete, a viszonyok productuma gyanánt állhatott elő: szerzőnknek igen természetes rendkívül bő alkalma nyílt tapasztalatok szerzésére. Kecskeméti élt az alkalommal, s ugyancsak megült Nagy-Szebenben: 1644 szeptember havában még mindig ott tartózkodott. Nem tudjuk minő korú lehetett ekkor, de hogy már felnyílt a szeme, onnan következtethetjük, hogy még Szebenben, *Kéncses Mihály* ottani «drótműves» vagyis filigránnal dolgozó ötvösmestertől eltanúlja, s megjegyzi magának, mikép kell keshüvelyet, aranydrótművet, s ehhez való kétféle forrasztót készíteni.

Kecskeméti 1644 végén Szebenből, tapasztalatokkal gazdagon, *Brassóba* vándorolt, hol akkoriban mindenféle érczmunka nagyban gyakoroltatott. A pénzverde 1601-től bezárólag 1674-ig állandóan működött. 1604-től 1658-ig, az egész Székelyföld és a Barcaság egyházait, úgyszólván kizárólag Neidel János és Pál brassai

²⁵ Gr. J. Kemény: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. Klausenburg, 1840. II. 196.

harangöntők látták el harangokkal. Ugyanott az ötvösöknek a szemenivel vetekedő nagy és virágzó czéhe volt, annyi mesterrel és legénynyel, hogy 1614-ben már bástyát építettek maguknak, melynek védelme egészen rájuk volt bízva, s ezenkívül ők oltalmazták, az asztalosokkal együtt, a «Goldschmied- und Tischler-Zwinger» nevet viselt kettős falat.²⁶

A brassaiak eme büszke czéhe még a XVIII. századba is oly erőben s tekintélyben ment át, hogy a segesváriak, ha mintegy nemeslevéllel különös ajánlattal akarták ellátni műveiket: hamisul a brassaiak jelével éltek. S e nagy visszaélést csak az szünteti meg, hogy a brassaiak törvényes úton panaszt nyújtanak be: «wegen verfertigter, falscher Arbeit und aufgedruckten, fremden Zeichen oder Wappen so sonst den Cronstädter eignes Wappen ist.»²⁷

Míg másutt országszerte már a XVIII. század legelején: a brassai ötvös czéhben csak a század közepén tűnik fel az enyészet képe, a hanyatlás, a megsemmisülés előjele. 1745-ben Olesel (Öhlesel) György brassai ötvös-czéhmaster (primarium cehæ aurifabrorum Coronensium) a királyi táblára idézik, «contra Ceham aurifabrorum in Corona existentium, ob usum falsorum in distractione manufacturarum ex auro confectarum mensurarum,» etc. indított pör miatt.²⁸ Ily csalási pörök biztos jelei az ötvös-czéhek közeli felbomlásának s végső megsemmisülésének. Mert nem szabad felednünk, hogy mivel a czéhek maguk ellenőrzik önmagukat: afféle csalásba többé-kevésbé be kellett avatva lenni az egész czéhnek. Az ötvös-czéhekben ugyanis vagy az egész czéh, vagy a czéhmaster, vagy a «látómester» minden hónapban, vagy legalább minden harmadik hónapban köteles volt «meglátogatni» az egyes műhelyeket «próbaszedés» végett. Ha tehát az ellenőrzést lelkiismeretlenül teljesítették: magok az előljárók is czimboráivá lettek a csalónak, s így a depravatio, a czéhrendszer természeténél fogva, kiterjedt az egész czéhre. Ily szomorú viszonyok, úgy látjuk, kapcsolatban álltak a munka- és keresethiánnyal, mely a magyar-világ megszűntével legerősebben a gomb-

²⁶ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Budapest, 1873. VI. 309.

²⁷ Dd. 24. jan. 1724. Eredetije *Segesvár város levéltárában*. Nr. 3338.

²⁸ Az erdélyi fiscalis levéltár «*Specificatio litteralium instrumentorum multifarios diversos Cehalistarum excessus tangentium*» feliratú fasciculusában. Nr. 3.

kötőket s ötvösöket sujtotta, kik a XVIII. század közepéig, sorra tönkre mennek s elzülленek.

Bezzeg máskép volt Erdély aranykorában, midőn a pompa-kedvelő fejedelmek, az itthon lakó főúri dynasták, s az országban tanyázó «arany- s köves marha» ajándékhoz szokott török-tatár vezérek s német generálisok számára folyton-folyvást dolgoztak ötvöseink. Brassóban akkor, a XVII. század közepe felé, több mint tizenhárom-, tizennégy próbás az ötvösök ezüstje²⁹ s becsülete egyaránt. Delelő pontján áll művészetök. S a mi szerzőnk, Kecskeméti W. Péter, épen ekkoriban, 1644 végén szegődött be hetibéres legényül Brassó, ama régi civilizációjú hatalmas ötvös-város legelső mesteréhez, *Zomer* (néha *Zommer*-nek írva) *Mihály* uramhoz.

Zomer uram, Ipolyi sejtelme szerint,³⁰ alkalmasint azon ötvös-családból való, melynek ősapja, a kolozsvári bíró és esküdt-polgárok által a Kolozsvárt alakult ötvös-czéh választott czéhmestereinek 1473-ban kiadott szabadalomlevélben,³¹ «Petir Zömer»-nek nevezte-tik. E család nevét Ipolyi Zomornak vagy Zömörnek, Finály Henrik Zömörnek, Jakab Elek Zönernek és Zömernek olvassa. Szerintem Szomer vagy Sommernek olvasandó. Az említett XV. századi, németül írt kolozsvári ötvös czéh-szabályokban ugyanis, az egyetlen «Miclossy» név kivételével, mely azon kornak átalában szabálytalan írásmódjából kifolyólag, Miklóssynak olvasandó: minden más névnél a lengyel helyesírás érvényesül. Mert ezen iratban cz = cs, s = élesen sziszegő sz, mint a franczia ç, tehát «Czyssar Petir» = Csiszár Péter; sz = s, tehát «ambrusz dyag» = Ambrus diák, «Marcus Janusz» nem Márkus vagy Markos János, hanem Márkusz Jánus; végre a z = olyanforma zizegő hang, mint a német j, tehát «Zegin» = Szegíny, «Zetsch» nem Széchi, mint Jakab E. írja, hanem = Szécs, vagyis Szőcs, mely néven maig több kolozsvári család virágzik, s végre Zömer = Szomer. Az o fölötti két pont itt is, mikép a XV. századtól a XVIII. elejéig igen gyakran: henye, czéltalan. Szerzőnknél szintén többször fordul elő borkő börkőnek, ön önnnek, csupor csüpornak írva. Az említettem

²⁹ *Az erdélyi szász ötvösök rendszabályai.* 5-dik «item». Eredetije Brassó város levéltárában.

³⁰ *Századok.* 1876. 554., 555. l.

³¹ Közölte Finály Henrik, *Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyveiben.* II. 1–9. és Jakab Elek: *Kolozsvár története.* I. 498–500. *Oklevéltár.* I. 242–244.

lengyeles helyesírás kimagyarázása végett nem szükség arra utalnom, hogy Kolozsvár a XV—XVII. századig rendkívül élénk összeköttetésben állott Lengyelországgal; mert a XV. századtól a XVI. század közepéig, hazai magyar s német könyvekben általában gyakori jelenség a lengyel orthographia. Abádi Benedek helyesírása, mikép ezt a Nyomdászat történetében bemutattam, szabatos lengyel orthographia.

Sommer Mihály nevénél sokkal fontosabb egyénisége, mely kimagasló hőse egy hősiségnélküli társaságnak. Ő, azt hiszem, jelentékenységre nézve bizvást összemérhető azon Hann Sebestyén szebeni ötvös-mesterrel, kiről föntebb szólottunk. Ha ez Augs-burggá tette Nagy-Szebent, Sommer Nürnberggé Brassót.

Sommer mester azonkívül, hogy általában méltó a műtörténész figyelmére; különösen érdekelhet bennünket; mert elhatározó befolyást gyakorolt szerzőnkre, ki hálás szívvel van eltelve iránta. Mindenkor «édes jámbor uram»-nak nevezi. Hódoló csodálattal emlegeti Zomer uram műveit, «kinél jobb nem lehet». Előszavában pedig így emlékezik róla: «több sok szép intési és tanítási voltak hozzám, kiért az Úr ő kegyelmét megáldgya, sok esztendeig éltesse, hogy sok szegény legényeket oktathasson és taníthasson, mert *Isten után én belőlem ő kegyelme tett embert*, mint tudós, okos és bölcs ember,» stb.

Sommer után kutatva, átnéztem számos XVII. századi brassai memoire-t, naplót, tanuló- s polgár-lajstromot, s a mi legfontosabb, átnéztem a brassai ötvös-czéh apród- és vagyonjegyzékének eredeti példányát. Azonban a Sommer névnek híre-nyoma sincs bennök. Ebből az következik, hogy mesterünknek okvetetlen más nevének is kellett lennie, máskép tiszta lehetetlenség volna, hogy egy nagyhírű mester, ki szerzőnk tanúsága szerint évek hosszú során át gyakorolja Brassóban az ötvösség nemes mesterségét: elő ne fordulna legalább egyszer-kétszer azon említett ötvös-jegyzőkönyvekben, melyekben kivétel nélkül valamennyi brassai ötvösről, sőt ötvös-inasról is, ha nem többször, legalább egyszer, t. i. főlvételekor, említés tétetik.

Alább következő adatokból azt hiszem be fogom bizonyíthatni, miszerint Sommer Mihály és az ötvös-czéh jegyzőkönyveiben gyakran előforduló, mesterségéről Goldschmidt vagy egyszerűen csak Schmidt Mihálynak nevezett brassai ötvös, egy és ugyanazon személy.

Hypothesisből indulva ki: elfogadom s alkalmazom a történet vizsgálat terén is azon módszert, melynek a természetvizsgálat legnagyobb fölfedezéseit köszönheti. A föntebbi hypothesis föllátásával, Sommer, Goldschmidt vagy Schmidt Mihály életében, úgyszólván a történelmi matematika segélyével, utolsó perczenetéig egybevágó, pontos időrendet állapíthatunk meg, mely egyúttal próbaköve számításunk helyességének. Magából előadásomból ki kell tűnni, vajjon helyes-e okoskodásom vagy sem?

Sommer Mihály 1579-ben született (mert Goldschmidt Mihály név alatt 1659-ben 80 éves korában hunyt el).

Tizenöt éves múlt, mikor apródnak, vagyis inasnak áll be a brassai ötvös czéhbe, mikép a jegyzőkönyv eme sorai tanúsítják: «Im 1595. Jar am 12 Aprýll. haben die ersame Herren di goldschmidt einen Jungen eýngedingt dem Erbaren Tomasz Herman Mid nam.(en) Michael schmidt ein sun vnd Inuoner des Jerich schmides, diser Jung sol dienen 4. Jar. erkleidedt sich die halbe Zeidt vnd gibt das lergeldt. di tzeidt seines ausdienes ist der 14. Tag nach Osterren.»³²

Ebból az a tanulság, hogy Somner Mihályra a Schmidt név, atyjáról, György (nem Erich vagy Erik, mert az erdélyi szász dialectusban Jerch vagy Jerich a. m. Georg) brassai kovácsról ragadt. Továbbá, hogy nem lehetett szegény-fiú, mert lefizette a czéh-pénzt (lergeldt), mely akkoriban négy évre nyolcz forint volt; holott ha szegény fiú lett volna, a czéh-pénzt mestere adta volna meg érte, azon föltétellel, hogy felszabadúltakor visszafizeti. Az a körülmény pedig, hogy apród idejének fele részében maga költségén ruházkodik: egyenesen arra enged következtetni, hogy jobb módú szülék gyermeke volt.

Négy évi apród-szolgálat után, vagyis 1599-ben felszabadúl, mely akkoriban «mester-asztal» adásával, s egyéb eszem-iszommal volt egybe kötve. Még ebben, vagy a kor szokása szerint, a következő évben megkezdte «bujdosását». Erre nézve hiteles adatokat szolgáltat Kecskeméti W. Péter. Elmondja róla, hogy Németország, Hollandia, Angol-, Svéd- és Franciaországban tizenöt évig vándorolt, vagy a mint akkor mondták: «15 éveket töltött bujdosásában, és napkelet fele is az tengerig Konstan-

³² A brassai ötvös-czéh «Von den Lehrjungen» föliratú eredeti apród-jegyzőkönyve, 43. l. Brassó város levéltárában.

tinápolyig járt.» Négy évig volt udvari ötvöse a svéd királynak, vagyis, az időrendet tartva szem előtt, IX. Károlynak és még tán II. Gusztáv Adolfnak, a lützeni hősnek, ki 1611-től 1632-ig uralkodott.

A Kecskeméti által említett tizenöt évi bujdosás 1614 végén telik le. S valóban, azon tizenöt év alatt a brassai apród-jegyzőkönyv mélyen hallgat róla, s épen ama tizenöt év elteltével említi újra, mint mestert, ki apródot fogad:

«Im Jar 1615 den 4 Tag Augusti ist dem Erbaren meister michel schmied fon der Erbarer goldschmid zech ein jung ferdinandt worden auff 4 Jar der Jung heist paull weisz Dawid weisz son,» etc.³³

Ezen adatból részemről azt olvasom ki, hogy Sommer 1615-ben visszatérve hazájába, Brassóban műhelyet rendezett be, s az inas-szegődtetés napja egyúttal az ő brassai műhelye megnyitásának napja. 1625-ön innen már gyakran fordul elő neve az apródok jegyzőkönyvében. Így a 64-ik lapon ez áll: «1621 den 27 Aprill Hatt dy erbare Segt (i. e. Zech) dem Mechgell Schmidt einen Jungen fer denedt mitt Nommen Dauidt prodtner Dauidt prodtner Sonn Gold schmidt son,» etc.

Nézetem szerint semmi sem bizonyítja oly meggyőzően Schmidt Mihály és Sommer Mihály személy-azonosságát, mint azon körülmény, hogy 1620-ban, a Brassóban csak öt év óta megtelepedett Schmidt Mihályt, az ötvös-czéh már ifjabb vagy «kis czéhmesterré» a mint Marosvásárhelyt,³⁴ vagy a mint Debreczenben neveztetik: «kulcsos mesterré» (ennél állott a czéhláda kulcsa)³⁵ választja:

«Anno 1620 die 14 Julij. Seyn die ehersame Herren zu zechmeister erwelet worden, . . . alsz erstlich zum worttman, Herr chrestell kattner, zum elsten zechmeister Pitter perelhefter, zum Jungsten zechmeister Mechiell schmitt.»³⁶

³³ *Brassai apród-jegyzőkönyv*, 62. l.

³⁴ *A marosvásárhelyi lakatgyártó-czéh jegyzőkönyve*, dd. 1647. A lakatosok ládájában M.-Vásárhelyt.

³⁵ «az uy Ceh mestör peniglen megesküven, valazzon maga melle az Cehnek gongia viselesere egi mestört, a melj vele egetőmben az Cehnek gongiat visellie, ki mondafsek kulczos mestörnek, az melljet az Ceh mestör, ő maga az kulczos mestör-ségre, meg' esküttetsön.» *A debreczeni ötvös czéh törvénye*. 1600. I. Art. Latin eredetije a nemzeti muzeumban; egykorú magyar fordítása Lőrincsák László debreczeni aranyműves tulajdonában.

³⁶ *A brassai ötvös-czéh eredeti vagyonjegyzéke*, dd. 14. Jul. 1620.

Nyilvánvaló, hogy ez esetben, nem Brassóban, hanem egyebütt szerzett nagy hírt és igaz érdemet jutalmaztak a brassai ötvösök választásukkal. Másképp, mondom, egy mester gyanánt csak öt év óta működő fiatal embert, bizonyára nem emeltek volna oly megtisztelő állásra. Még inkább megerősít e föltevé-sünkben az, hogy Schmidt Mihály, miután a következő 1621-ik év jun. 23-án, ugyanazon brassai vagyon-jegyzék tanúsága szerint, ismét másod-czéhmasterre választatott: már két év múlva, példátlan gyors emelkedéssel, átugorva az idősb czéhmasterséget, egyszerre szószólóvá, vagyis az ötvös-czéh főnökévé lett:

«† Anno 1622 den 27 Juny Seyn die Ehrsame Herrn Wortmann vnd Zech meistern ehrwelet worden: als H. Michael Schmidt, wortmann, Wolff kemmel, Bartsch Igel zu zech-meistern.»

A szószólói magas hivatalra Schmidt Mihály 1625 jun. 23-án, s 1629 júl. 17-én ismét megválasztatott; az utóbbi választás ekkép van följegyezve:

«Anno 1629 den 17 Jully Hat die Ehrlige Goltschmit Czech den W(aisen). H(erren). Herren Michael Schmit zum Wort man ehr wehlt.»

Schmidt czímzetében itt már a *W* betű vagyis, «Waiser = bölcs» jelző is előfordul, mi biztos jele annak, hogy Schmidt már ekkor brassai tanácsbeli (senator) lehetett, mert a bölcs titulus csak azokat illette meg.

A következő évek adatai kétségtelenné teszik, hogy Schmidt és Goldschmidt Mihály ugyanegy személy; mert a brassai ötvös-czéh vagyon-jegyzékében, ugyanazon polczon, hol az előbbi, hol az utóbbi néven fordul elő:

1630 den 29 Jül . . . hatt die Ehrlige goldt Schmidt czeg den V. H. den her *Mechel schmitt* zum H. Wortman Ehr welt worden und den H. pitter perlheffter czum Elsten zegmeyster Ehrweldt worden vnd H. pitter schun zum Junsten zeg meyster Ehrweldt worden, etc.

Anno 1631 den 7. Jully Ist Auffß Neÿ Eine erwehlunkh gehalten worden ist der Weyser Herr H. *Michael Goltschmit* zu einem fürmundt der erligen Czech erwehlt worden. Zu den Beyden Czech meistern Herr Mattias Gemmel. zum Jünsten Czechmeister H. pitt: Schun, etc.

Anno 1632 den 12 tag Julli nach verbrachter erwehlunk

erstlig den W. Herren H. *Michæl Schmitt*, zum fürmundt der Czech. Vnd zu beiden Czechmeistern. H. Pitter Schun vnd Jeremias Gekhel, etc.³⁷

1633-ban újabb nagy megtiszteltetés éri mesterünket. Brassó második tisztviseelőjévé, városi sáfárrá (Stadthann) választották, s újra megválasztatott 1635., 36- és 37-ben.³⁸

Lehet, hogy ez új hivatala miatt nem vállalt czéhbeli tisztséget 1633- és 1634-ben, midőn Weltzer István (Steffen Welczer) volt a szöszlőja.

De már a következő 1635-ik évben ismét ő a szöszlő:

Anno 1635 den 24 July Sein auffs Naÿ ehr weld worden zu zechmeÿstern vnd H. wordman, alsz H. *Mechiell Schmit* zum wortman, H. Bartsch Igell, Mechiell Schölling.

1636-ban nem volt szöszlő vagy fürmender-választás. 1637 sept. 7-én szöszlővá ismét «H. *Michael Schmit*», czéhmesterekké Igell Bartus és Goldschmidt Jeremiás választattak, kik az 1638 aug. 9-én tartott czéh-gyűlés által ismét meghagyattak hivatalukban. Már a következő évről ily bejegyzés maradt fenn:

Anno 1639. den 12 July Haben die ehersamer Herrn der ehrliger goldschmit. zech eine Neue erhwelungk gehalten. Sein erhweld worden erstlig zum Herr Wortman *der fürsichtig weise Herr H. Richter H. Michael Goldschmit*. Zum elsten Zechmeyster H. Michael Schölling, zum Jüngsten Zechmeyster Hannes retsch,³⁹ etc.

Ötvösünk tehát hatvan éves korára elérte a legmagasabb rangot, melyre polgár-ember emelkedhetett. Goldschmidt Mihály a brassai királybiróságot 1639, 40, 42—46, 49—52, 57—59-ig, összesen tizennégy éven át viselte.⁴⁰ Nevét, mint brassai bírót, maig őrizi a bíróságában kijavított brassai főtemplom keleti oldalán lévő kopott felirat, melyből Orbán Balázs szerint ennyi még kivehető: «Michaelis Herr — — — et Michaelis Goldschmidt 1656.»⁴¹

Orbán ez adatát kiegészíthetjük azzal, hogy a «Herr — —» alatt Herrmann értendő, mert 1656-ban Herrmann Mihály volt

³⁷ A brassai ötvös-czéh eredeti vagyonjegyzékében az illető éveknél.

³⁸ *Siebenbürgische Provinzialblätter*. Hermannstadt, 1807: II. 38.

³⁹ A brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékében, az illető éveknél.

⁴⁰ *Siebenbürgische Provinzialblätter*. II. 39.

⁴¹ Orbán Balázs: *Székelyföld*. VI. 320.

a brassai főbíró, kit aztán Goldschmidt Mihály váltott fel a főbíróságban.

Goldschmidt Sommer Mihály a főbírózágon kívül, egyidejűleg az ötvös-czéh szószólói tisztét is gyakran viselte. Így 1640, 41, 45, 46, 53—58-ig, összesen tíz esztendeig. Az erre vonatkozó utolsó följegyzés, már betegeskedését sejteti velünk:

Anno Domjnij 1658. Die 2. X-ber Wöjter ist zu wissen, dasz dýe Ehrliche Aldtschaft döhr Lieblichen Zöch Zunft, Haben zum Hörn Wortmahn Erwöchlet, als Nömlichen döhn N: F: Vndt Wolwöyssen Hörn *Mychael Goldtschmiedt, Gott Böschere Wöjtersz Löben.*⁴²

Nem telt bele fél esztendő, s ötvösünk már halálra vált. Egy brassai ember, egykorú történelmi jegyzeteiben, így tudósít halála napjáról: «1659 den 12. May stirbt *Mich. Goldschmidt* im 80. Jahre seines Alters, 14 jähriger Richter und 4 jähriger Honn.»⁴³

Ezen kitűnő ötvösmester és polgár, Goldschmidt Sommer Mihálynak, mai napiglan fennmaradt egy ötvösműve. Az ő műhelyéből került ki ugyanis, az a vastagon aranyozott, vert mívű (œuvre poussé) ezüst tál, mely mint egyházi szent-edény a barczasági feketehalmi ág. h. ev. gyülekezet tulajdonát képezi. Középen I S betűk láthatók egybefonva, mi a mellett szól, hogy e tál, előbb a Sommer vagy Schmidt család tulajdonát képezte. A tál fölirata következő:

Brüden 1646.

**Gott zu ehren vundt gebrauch dießer Chrifflichen Kirche ver-
ehret von Mich(ael) : Gold(schmidt), : Iud(ex) : Cor(onensis);**

**daß blufft Ihesu Chriffti Machet vuns Rein von allen vnsern
sünden.**

E patena valószínűleg Kecskeméti W. Péter keze műve, vagy legalább az aranyozta meg; mert épen 1646-ban, a tál készitési évében, szolgált a mi ötvösünk Zomer uram műhelyében. Már pedig nálunk akkoriban — nem úgy mint Nürnbergben, hol négy legényt s két inast tarthatott a mester⁴⁴: — egy-

⁴² A brassai ötvös-czéh vagyonjegyzékében.

⁴³ Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* (Neue Folge). Kronstadt, 1860. S. 347.

⁴⁴ *Gesetze für die Silberarbeiter in Nürnberg*, dd. 1579. Közölve: *Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte.* Berlin, 1881. LXX. 112.

egy ötvös-mester rendesen csak egy legényt s egy vagy két inast tartott. Még az 1529-diki pest-városi ötvös-czéhszabály megen-gedi: «quod nullus Magistrorum possit et debeat tenere, nisi ad summum tres famulos et tres approdianos;»⁴⁵ de már a XVII. században a mesterek legény-szegődtetését a legtöbb czéhszabály akkép korlátozza, hogy egy-egy mester, két legénynél többel nem dolgozhat, sőt oly czéhszabály is van, mely csak egyet enged meg. Így pl. a debreczeni czéh-levélben ez áll:

«Végeztük ezt is állandoul az mestőröknek haznokra, hog' heti berős fizolga legent eginel többet ne tarthafson egiför közzülők fenki, hanem az Ceh mestőr által oda mutattafsek es adattafsek, az hova fizüksegösb az fizolga legeni, jól rea vigiazvan az eö hiti berent, valaki peniglen az mestőrök közzüll fel haboritana ez rend tartast, tehat mind annizor valo niolcz forintot vegiön az ollian mestőrön az Ceh mestőr, az eö tizti berent.»⁴⁶

Ezzel, mint legszigorúbbal, szemben áll a XVII. században páratlanul álló besztercebányai rendszabály, mely: «iedermann, nach seinem Vermögen, Gesellen zu halten bewilliget».⁴⁷ Nálunk az ötvösmestereknek a legény- és inas-szegődtetés körül ilyen szabadsága, általánossá csak a múlt század derekától fogva vált, mely korból, e részben a legrégibb intézkedés így szól:

Singulis contubernij hujus magistris fas sit tot sodales, tyronesque assumere, quot res sua domestica exigit, eö tamen ordine et regulä: ne tales ab alio conmagistro quavis arte aut dolò sub pœna arbitraria. . . . avocare, seducereque præsumat.⁴⁸

A feketehalmi egyház említett áldozó tála reánk nézve még azért is érdekes, mert megőrizte Goldschmidt S. Mihály ötvösi bélyegét, mely, mint az idenyomott ábra mutatja, G S betűkből áll. Ez jelentheti azt is, hogy Gold Schmidt, de azt is, hogy Goldschmidt Sommer, annyival is inkább, mert a német Goldschmidt, a magyar Ötvös, a horvát

⁴⁵ *A trencséni ötvös-czéh átiratában* megvan az egyetemi könyvtárban.

⁴⁶ *A debreczeni ötvös-czéh articulusai* 1600-ból. XII. Art. E czéhlevelet Révész Kálmán úr szíveségéből használhattam.

⁴⁷ *A besztercebányai ötvös-czéh articulusai* 1630-ból. Art. 19. Egykorú másolata Besztercebánya város levéltárában. Fasc. 347. Nr. 52.

⁴⁸ *A pozsegai ötvös, rézműves és gombkötő czéh szabadalomlevele* 1761-ből. Art. X. Az egyetemi könyvtár kéziratárában.

Zrebernar, e korban ötvös-mestereknél nem tulajdon-név, csak mesterségük jelzője, melyet ritkán hagynak el. A rimaszombati ötvösök, egész 1633-ig valamennyien nevők előtt viselik; úgy szintén a galgócziak kivétel nélkül mindnyájan.⁴⁹ Kassán, minden ötvös mester, a czéhbe való beállításától fogva veszi föl nevébe az ötvös jelzőt: a ki legény korában Dédesi János, Bakay György, Rácz Ambrus, Veress Mihály, mesterré lévén Dédesi Eöttvös Jánosnak, Bakay Eöttvös Györgynek, Rácz Eöttvös Ambrusnak, Veress Eöttvös Mihálynak hivatta magát.⁵⁰ Úgy szintén a varasdi ötvösök, Kuthassy Márton, Szentgyörgyi Márton és Csáktornyai György révén kapott szabadalomlevelükben, bár mindnyájan gyűjtőnévvel «Mestri Zrebernarj» gyanánt említettnek: még külön is, egyenkint használják az ötvös jelzőt, ekkép: «Zrebernar Peter Zkenderouich, Zrebernar Mikula Tarnekouicz, Zrebernar Janchi, Zrebernar Janos Babich, Zrebernar Szentgeörgy Marton.»⁵¹

Már csak az itt előadottakból is kitűnik, hogy Goldschmidt S. Mihály nevében a Goldschmidt jelző semmi nem egyéb, mint foglalkozásának megjelölése, mely vélemény mellett döntő bizonyosságot szolgáltat önmaga Goldschmidt S. Mihály az által, hogy ha magyarul ír, lefordítja a nevét. Az erdélyi országos rendeknek 1649-ben a török vezérhez intézett kérelmét ekkép írta alá: «Eöttves Mihály Brassai Biró.»⁵²

Brassóból Kecskeméti *Gyulafehérvárra* akkoriban fejedelmi székhelyre vándorolt, mint «hetibérös iffú ötvös legény».

Gyulafehérvárt már 1480-ban, a pápai nuntius jelentése szerint, évenként 20.000 arany került ki a pénzverdéből, mely ez időtájban szintén leginkább arany pénzeket szolgáltatott, Zalathna, Abrudbánya s Verespatak bányáiból hozott ércanyagból.

Kétséges, vajjon lakott-e Gyulafehérvárt Kecskeméti, mert könyvében csak «Gyula-Fejérváratt létében» s nem laktában, tett tapasztalatait emlegeti. Úgy látszik ugyanott tanult 1653 ápril 6-án *Csontos István* ötvös-mestertől illuminálni, s ugyan-

⁴⁹ *A galgóczi ötvösök levele* «Szombatj Eöttucös Giörgynek Cze mesternek». «Datum Galgócj 17. Octobris A. (15)84. Eredetije, egy ív papiron, Nagy-Szombat város levéltárában.

⁵⁰ *A kassai ötvös-czéh regestroma* 1600-ból. A felső-magyarországi muzeumban.

⁵¹ *Privilegium cehale Ferdinandi II. Imp. et R. Aurifabris Varasdiensibus an. 1628. collatum.* A nemzeti muzeum kéziratárában.

⁵² Szilágyi Ferencz: *Hon és külföld.* Kolozsvár, 1841. II. f. é. 290. l.

ezen időtájban *Komor István* uramtól vakarásból mű-aranyat csinálni.

Gyulafehérvárról Kecskeméti, körülbelül 1654-ben elvándorolt kincses *Kolozsvárra*, hol szintén hatalmas ötvös-czéh állott fenn. A fejedelmek is sokan dolgoztattak kolozsvári ötvösökkel, és pedig még a távoli «tizenhárom vármegye» számára szánt holmit is. Így pl. Tolnai István 1637 jun. 9-én Sárospatakról ezeket írja öreg Rákóczi György fejedelemhez, az ezáltal a sátor-alja-új helyi ref. gyülekezetnek ajándékozott szent edényekről: «én úgy tudom kegyelmes Uram, hogy azokat az kannákat fizetésért csinálták az kolozsvári ötvösök, tudjuk ki mit csinált közülök. Azért Filstis uram kezéhez kellene talán küldeni, hogy ugyanazon ötvös éppitené meg az ki csinálta.»⁵³

Öreg Rákóczi György annyira bízik kolozsvári ötvöseiben, hogy mikor fölméreti tárháza kincseit: azokat viteti becsmesterekül Gyulafehérvárra. Így nyújtják át a fejedelemnek fehervári tárháza becslevelét Felstich Lőrincz, Hunyadi András, Werner Mátyás és Brozer István kolozsvári ötvösök «Anno Domini 1633 die 19. Decembris, Albæ Juliæ, Urunk ű Nagysága kegyelmes Urunk parancsolattjából bizonyos számú arany és ezüst marhákat felmértvén és estimálván.»⁵⁴

Kolozsvárt az ötvösség rég idő óta virágzott. Már 1473-ban, mikép említettük, több tagból álló ötvös-czéhe volt, mely oltárt állított szent Eligius hitvallónak, az ötvösök védszentjének, s már 1516-ban, egy újabb czéh-szabályban, annak számára (in usum Altaris Sancti Elegy) birságolja meg a czéh igazságán maradt ötvösöket.⁵⁵ Később, a pénzverde, majd 1530 óta a «ciment» vagyis aranyfinomító-ház, sok és állandó munkát adott az ötvösöknek. Ez utóbbi, Debreczeni László tervei alapján épült, ki leírván előbb a szebeni, aztán a nagybányai aranyfinomítót, a kolozsváriról így emlékezik: «Ad exemplum prioris Ciues Coloswarienses Anno salutis nostrę 1530, & Domum, & fornaces meo ingenio, industria, studio atque diligentia, a fundamento erexerunt, instrumenta denique omnia compararunt.»⁵⁶

⁵³ *Prot. egyházi és iskolai lap.* Budapest, 1875. 973. l.

⁵⁴ Eredetije az *országos levéltárban*. Actorum Neo-Registratorum Fasc. 742. Nr. 33.

⁵⁵ Eredeti latin szövegben közölve Jakab Eleknél: *Kolozsvár története*. I. 342—344.

⁵⁶ Debreceni: *Commentarius super auri praxim*, etc. Lib. I. cap. 6. XVI. századi eredeti kézírata az erdélyi muzeumban.

Hogy a XVI. s XVII. században a virágzás mily magas fokán állott a kolozsvári ötvös iparművészet: tanúsítja az ottani ötvös-czéhnek az erdélyi muzeumba letett azon korbeli magyar jegyzőkönyve. A virágzás huzamosságát pedig az a körülmény, hogy a XVIII. század elején még mindig az ötvösök gondjaira volt bízva a város falainak egyik legerősebb bástyája, a lakatosok és kovácsok bástyája között lévő «ötvesek bástyája, úgy mint a szeglet bástya».⁵⁷

S még 1706-ban is, a «Claudiaca Musa valde dolorosa» Kolozsvár számos ötvösét emlegeti:

Talám hozod — rakonságod
Szép Fejér Mihályról,
Sok ötvösed — lehet üsed,
Azoknak számokról! ⁵⁸

Mindez a mellett szól, hogy aligha túloz Deák Farkas, midőn azt állítja, hogy «Magyarországon a XV., XVI. és XVII. században egész 1657—60-ig az arany-ezüst művészség leghatalmasabb volt Kolozsvárt, mert 1453-tól kezdve a jelzett határidőig tehát 200 év alatt, sokkal több, mint 400 arany-ezüst műves nevét szedtem össze — úgymond — az erdélyi muzeum régi irataiból — mely számmal egy város sem dicsekedhetik.»⁵⁹ Ez valóban igen nagy szám, kivált ha meggondoljuk, hogy Németország legnagyobb ötvös-városaiban, Augsburg, Nürnberg, és (a legújabb publicatiók után bizvást hozzátehetjük) München lakói közt sem sokkal több volt az ötvös. A nürnbergiek lajstroma közzé van téve a város halotti könyveiből 1500-tól 1600-ig, mely közleményből kitűnik, hogy 160 év alatt amaz ötvös-metropolisban 595 ötvös mester élt és működött (*Kunst u. Gewerbe*. J. g. 1876.)

Kecskeméti W. Péter Kolozsvárott *Szigeti Tamás* ötvös-mester házában lakott, ki régi mester volt, mert már 1638 junius 5-én állott be az ötvös-czéhbe.⁶⁰ Szerzőnk, mint Szigetinek legénye, attól tanulta el mikép kell a zománczot kipattogtatni.

⁵⁷ Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870. I. 401., 405.

⁵⁸ Thaly: *Történelmi kalászkok*. 221. l. és Thaly: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Pest, 1872. II. 126.

⁵⁹ *Századok*. 1880. 678. l.

⁶⁰ *Registrum universorum «Magistrorum Aurifabrorum Claudiopolitano-*

Kecskemétinek Szigeti Tamásnál való lakozása reánk nézve különösen érdekes. Itt kezdette meg 1656 jun. 4-én az ötvösi műgyakorlatra vonatkozó töredék jegyzeteit összegyűjteni, itt kezdte összeírni az alább közlendő ötvös-könyvet. Nézetem szerint a XVII. századból fennmaradt tömérdek magyar emlékiró s könyvszerző átalában ekkép dolgozott. Minutákat jegyzett, s ha ki akarta dolgozni művét, azokat gyűjtötte össze, s állította egybe. Így pl. Nagy Szabó Ferencz marosvásárhelyi polgár, nagybecsű memoriáléja közepén ezt a megjegyzést teszi: «Ezeket az irásokat *régi minutáimból* én Nagy Szabó Ferencz, kezeimmel kezdettem kiírni die 20 febr. 1653, én Szabó Ferencz, és *ma végeztem el* úgy mint die 15 july. Ezentúl a mi illendő lészen, meglátom mire segít Isten ő szent felsége. Gloria Deo.»⁶¹ Kecskeméti W. Péter is ilyenformán fogott műve kidolgozásához. Az ő ötvös-könyve első felének végső soraiban ugyanis ekkép nyilatkozik: «Kezdettem *elsőben* le írnyi ezeket az eggyetmásokat, Kolozsváratt Szigeti Tamás Uramnál laktomban, most *újjobban* végeztem el,» stb. Nyilvánvaló, hogy az újabb elvégzés alatt, minuták másolását és összeállítását érti.

Szerzőnk igen sok kolozsvári ötvös nevét, s a mi fontosabb, műipari technikáját őrizte meg. Említi *Bányai Istvánt*, ki a kolozsvári ötvösök magyar jegyzőkönyvének tanúsága szerint, már 1638 jun. 5-én állott be a czéhbe, tehát az 1650-es évek végén, már öreg mester volt. Tőle hallotta Kecskeméti, mikép kell beverő ponczolt csinálni.

Kékesi Benedekről, kitől szerzőnk a forrasztó készítésének titkát leste el, ezt a följegyzést olvassuk:

«Anno Domini 1641. 6 Aprilis. Állott bé az czében iffiu Kékesy Benedek; kezesek érette Brozer István és Dész János, hogy minden engedelmességgel lészen a czéhez, mint jó iffiú.»⁶²

Úgy gondolom, hogy szerzőnk 1655-ben *Réz Márton* ötvösmesternél szolgált. Mert azon egy év alatt tanulja el attól, a sárga, veres, fekete és zöld-színre illuminálást, az arany- és ezüst-forrasztó, valamint a gipsz készítmódját.

Szerzőnk Réz Mártonnál is sokat tanult, azonban határozot-

rum» vagy «*A czéhbe való állásról való könyv*». Eredetije az erdélyi muzeum kéziratárában Kolozsvárt.

⁶¹ *Erdélyi történelmi adatok*. Szerk. gr. Mikó Imre. Kolozsvár, 1855. I. 155. l

⁶² *A kolozsvári ötvös-czéh regestroma*. Eredetije az erdélyi muzeumban.

tan legtöbb hasznát látta *Kolozsvári Kis Seres István* körül való forgolódásának, kit néha Kis Seresnek, néha Seres a kolozsvárinak, néha csak Seresnek nevez. Tőle tanulta a kétféle zöld arany-festék, forrasztó és eresztő viasz készítését, a pisklocz általöntését stb.

Kolozsvárt a XVII. század elején három Seres István nevű ötvös mester működött. Az egyik: *ifjú Seres István*, 1611 július 9-én; a másik: *Seres István, Márton fia*, 1617 június 10-én állott be a czéhbe; a harmadikról pedig így ír a kolozsvári ötvös czéh beállásról való könyve: «Anno Domini 1642. 23. January. Állott be az czéhben *Zécsy István*, kezessek érette Illyefalvy István és Zilahy Pál. — Anno 1650 Die 1. Octobris. Czéhal edgyütt levén az próbát meglátogatván *Szécsy Seres István* esett meg az próbálásban, büntetődött meg két latt ezüsttel.»

E három Seres István közül melyik volt a szerzőnk ügyes, tapasztalt mestere: bajos eldönteni. A két előbbi egyike mellett szól az «ifjú» jelző, mely a Kolozsvári Kis Seres István nevében synonym lehet a «Kis»-sel. Az utóbbi mellett az időrend tanúsodnék. Azért, hogy ezt Szécsi Seres Istvánnak említi a regestrom, szerzőnk bizvást Kolozsvárinak, vagy «a kolozsvárinak» nevezhette, mert ép ez utóbbi jelzés, kétségtelenné teszi, hogy szerzőnk nem Kolozsvári prædicatumú, hanem egy Kolozsvárt működő Seres István nevű ötvös-mesterről beszél.

Akármelyik legyen azonban a három közül, annyi bizonyos, hogy régi ötvös-családnak ivadéka volt Seres István uram; a mi nek ötvösöknél, kik féltékenyen őrizték titkaikat, legfőbb jelentősége a traditiók átörökítésében, firól-fira való átszállításában állott.

A Seres család Kolozsvár ötvösei közt régidő óta nagy szerepet játszott s több tagból állt. A czéh-regestromban már 1584 előtt említették *id. Seres István*, 1595-ben *Seres Gáspár*, 1606 *Seres János*. Ez utóbbi valószínűleg ugyanazon Seres János, kiről és munkájáról Segesvári Bálint krónikájában ezeket olvassuk: 1633. «25. octobr. tevék ismét fel az nagy gombot, (t. i. az unitáriusok tornyára), ujólag ismét visszaforrasztván, és tevék reggel napkelet előtt fel, és vonák az lábas-ház felől fel pokróczban betakarván; forrasztotta Seres János szénutszában öszve.»⁶³ 1646-ben *ifj. Seres Jánost*, s ugyanabban az évben *Seres Tamást*

⁶³ *Erdélyi történelmi adatok*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. IV. 207. l.

mint «kibúcsúzottat» vagyis kivándoroltat említi a czéh jegyzőkönyve.

Kolozsvári Nagy Sámuel, kit szerzőnk néhol egyszerűen csak Sámuelnek nevez, mint már előneve is elárulja, szintén kolozsvári ötvös volt. Atyja, vagy atyjafia Kolozsvári Nagy István, a XVI. század végén jó elő a kolozsvári ötvös-mesterek sorában.⁶⁴ Kolozsvári Nagy Sámuelről tanulta el szerzőnk a zománcz és bőrtű felrakását, az arany filigrán készítését stb.

Végre, a kolozsvári ötvös-czéh jegyzőkönyvében nem fordul ugyan elő *Czimbalmos István*, szerzőnk azonban oly helyt említi, hogy föltehető, miszerint az szintén kolozsvári ötvös-mester volt.

Kolozsvárról Kecskeméti *Nagy-Váradra* ment. Elzavarta a háborús világ, mely minden iparos tevékenységnek megölője. Jól mondta a «Vetélkedés» 168-ik verse :

Nem hallasz oly dolgot,
Hogy háboruságot
Kivánnók békeségből:
Mert az való dolog,
Mihelyt sok had forog,
Munkánk szűnik ezentúl.

Kolozsvár és környéke az 1650-es évek végén állandó hadi vilongás színhelye. Jó dolga van ott a kardcsiszároknak, míg az ötvösökre beköszöntenek a nemszeretem napok. Egymásután bocsátják el legényeiket. Így Kolozsvárt lakó Eötvös Kassai Pál 1659-ben elbocsátja Szegedi Sándor nevű becsületes legényét s ajánlja a rimaszombati ötvösöknek, mivel — úgymond — «a mostani felháborodott időben» sem neki, sem inasának nem adhat elegendő munkát. A szegény legény egy álló esztendeig hiába keres gazdát, végre akad egyre, s 1660-ról már e följegyzést találjuk: «Bozássi Ferencz Uram szegődtette be az inasát Szögdi Sándor nevűt, mely Kolosvártól jött levelet szolgálni két esztendeig.»⁶⁵

Kecskemétit is ugyanez időtájban bocsátja el megszorúlt gazdája. Ő azonban nem akarna még két esztendeig szolgálni, s azért oly helyre megy, hol egy év alatt felkövetheti a czéhet s beállhat mesternek. Ezért megy Váradra, hol a jövevény (advena)

⁶⁴ *A kolozsvári ötvös-czéh beállásról való könyve.*

⁶⁵ *A rimaszombati ötvös-czéh régi jegyzőkönyve* a nemzeti muzeum kézirat-tárában.

vagy «idegen legény (ein Frembder)» mindössze egy évi szolgálat után szabadon követheti a czéhet.

A czéh felkövetésénél mester-remeket kellett készíteni, mely különböző helyeken különböző volt. Különösen érdekes e részben a pesti ötvösök azon rendszabálya, mely szerint a legény:

«pro ostensione suæ artis, disponat particulas magistrales, vulgo *mester remek*, vocatas, videlizet unum calicem, unum sigillum, *helymes* (e szó magyarázatát lásd a Glossariumban) vocatum, et unum annulum aureum, in qvem includat lapidem sex vel octo angulos habentem, ut aqua ad folium sub tali limite inclusum penetrari non possit.»⁶⁶

Váradon miben állott a mester-remek, s mikép követte fel az ifjú mester a czéhet, pontosan meg van írva a debreczeni ötvös czéh 1600-ki articulusaiban, melyek, szószerint egyeztek a váradi articulusokkal. Az ifjú mesterek rendtartása így szól:

XVI. ARTICULUS.

1. Mikor az jambor ötvös legeni maganak akar lenni, mivel tartozik es mi módon nierzheti ki az mestör remőköt és miczodas az remek.

2. Vgian it mivel es meni fizetfessel tartozik.

3. Az jövedelemnek harmada az Ecclesiaje.

4. Az köszönő pohar miczoda es meniből allion.

Hanemha valamelj ötvös legeni maganak akarna művelni (tehat az mestör remőköt fel követven, meg' csinallia) ez ha az remeköket követnie az Ceh-tül, ez illien főkasnak illien rendi vagion, hog' ha nem ez varosi es ifmeretlen, ollian az ki a' művet es mestörsegöt nem ez varoson tanulta volna es mafunnat valo mindön módon, az ollian legeni tartozik egi jambor mestört egi egez eztendeig ffolgalni, ennek okaert hog' jamborsaga elete es erkölcsse meg' lafssek, hog'ha az Cehöt illeti elete es maga hordozafa, továbbba nemfzetsegeröl levelet hozzon, azonkeppen tanufagarol bizonios es meg' hihető peczetös levelet hozzon, hog' ő jambor nemzetsegh es hog' az művet mestörsegöt Cehös heliön tanulta legén, es nem varban fem valami gianos heljön, ezöket meg' telliefitven es az mestöröknek be mutatvan az remeköket jo indulatbol nekiek engedgiek (es az szokas fzerent fzepe harom remek művet kezitsenek) ezöket megkezitven, az Ceh ladajaban adgion niolez forintot, meljnek harmad refse az Ecclesiaje, es melle egi köszönő pohart adnia tartozik tudnia illik mindön aztalra ket tal etket jot, egi pecseniet mindönik heljre es harom pint bort, kenieret annit az

⁶⁶ A pesti ötvös-czéh szabályai 1529-ből, a trencsényi ötvös-czéh 1662-ki átiratában.

5.
Az meſtőr aztalról.

egi meſtőr aztalt, akkor mikor az Ceh meſtőr kevannia, tudni illik keſziteni mindõn aztalra harom fűtal etket es egi pecseniet, kenieret elegõdendõt, es

6.
Az maſunnat jõt jambor õt-
võs legenniel jol tehetni az
probalo eztendõ felõl.

de mint es hog'.

neg neg pint bort. Ezõket is megh advan, kõveſe eletet iften ſzerent. Viſzontag ha valamelj jambor eõtvõs legeni (idegõn) az ki maſunnat jõt es kivanna mingiarast jövetelinek idejen az meſtőr remekõt az Cehtűl, de ollian az kinek kezenel keſzõn volna nemzeteſege es tanulo levele (az mint megh vagion mondvan) es megis az meſtõrök tũle probalo eztendõt ſzolgalnia kevannanak ez illien nem tartozik az probalo eztendõt ſzolgalnia, hanem az probalo eztendõ heliõt (ha nem akarnak ſzolgalni) tartozik adni niolcz forintot (de nem az be allo penzre) az Cehnek, ugian ezzel tartoznak azokis az kik az felliűl megh mondõt idegõnõk kõzzűl valakik immar az probalo eztendõt el kezdõttek ſzolgalnia es azon kõzben harom avag negh holnapot immar jamborul ſzolgaltanak volna

Azokkal is az kik immar az
probalo eztendõt ſzolgalni
kezdõttek.

es az Cehõt ha meg' talalnak kõniõrgefõkkell, es halatangiak jamborfagat hog' illendõ az Ceh kõziben ez feleektűl fem tarthattiak meg az remekõt, hanem ki adgiak az niolcz forintot ha le tefzi, de az nemzeteſegh es tanulo levelet ugian akkor elõ advan lehet ſzabadfaga az remek csinalafra.

XVII. ARTICULUS.

1.
Az remek menemű es hani
fele.

2.
Az ki meg nem tudgja czi-
nalni az remekõt, mit kellõn
ollianal cselekõdni.

Az meſtőr remek peniglen egi ſzep õſzve jaro aranas kupa egi arani gjűrű, kiben legen' foglalvan egi ſzep draga ſzineõs kű, niolcz ſzegű, az harmadik remeõk egi helymõs peczet, de nem roſtelios es nitot helmõs, melljeket el kezitven, az meſtõrök jõ itelettel megh laſſanak ſzemelj valogatas nélkül, hog' ha megh erdõmli az meſtõrſegõt avag nem, ha azert meg nem erdõmlj maſszor csinallia, ha akkor fem jo, harmadzor csinallia, ha harmadzor fem jo tehat (mongianak nekie valèt) az utan tanullion.

XIIX. ARTICULUS.

1.
Az idegõn iffiu meſtõrt be
kel mutatni az varos birajanak.

Az remekõt meg' kezitven az idegõn iffiu legent az Ceh meſtőr mas meſtőr tarsaval az õ hiti ſzerent tartozik az varos birajanak be mutatni, az remek csinalas felõl megis mindõn meſtõrre lejendõ legennek az remek kezitetre ezűſtõt es araniat adni az Ceh tartozik elegõdendõ keppen hog' fogiatkozas nélkül veghõz viheſe az remekõt, mellieket Ceh meſtőr hazanal kelle-

2.
Az remekőt celh meftôr hazanal kezitik.

3.
Ket nehezekôs giûrûvel tartozik az bironak az iffiu mestôr.

tik kezíteni, de hetiberet elégödendôkeppen megh fizetni az che meftôr tartozik, az varos birajanak peniglen tartozik az uyonnan lôt mestôr egi peczetôs giûrûvel, az meli ket nehezekbôl kezûljön.⁶⁷

Önálló ötvös műhely megnyitása és berendezése nagy nehézségekkel járt, kivált oly szegény legényre nézve, ki nem valamely mester özvegyét vagy leányát vette nőül. Az új mester «társúl» vagyis szövetkezve egy másik mesterrel, nem művelhetett. Efféle szövetkezés nem csak az ötvösök, de általában minden czéh által keményen tilalmaztatott. Tudomásom szerint, legelőször csak 1721-ben fordul elő, hogy: «két személy pedig együtt mesterséget ne válthasson, mindazáltal, hogy két mester egy társaságon lehessen, megengedtetik.»⁶⁸ Itt már legalább föltételelesen meg van engedve, hogy két mester vállvetve, közös erővel rendezze be műhelyét s ott együtt működhessék. A XVII. században azonban az ötvösöknek ily eljárással szorosan tilos volt könnyíteni helyzetükön.

Hozzájárult ehhez, articulariter kikötött áldomás-ivás, valamint a czéh igazságának s a beálló-pénznek lefizetése. Úgyszintén a műveléshez okvetlen szükséges folyadékok, ásványok, patikai szerek beszerzése, melyek akkoriban nálunk különösen drágák. «Allhier — úgymond egy XVII. századbeli hazai czéhszabály — alle Materie so zum Vergulden nothwendig musz gebraucht werden, viel theurer zu bekommen alsz in den Reichs-Städten, da sie ihre Apotecken für der Thür haben, und mit geringen Uncosten dazu kommen.»⁶⁹

Végre, mindezeknél súlyosabb teher kezdő-mesterek vállain a műszer vásárlás. Ezért adja jó tanácsul az ötvös, a hozzá kínáló inasnak:

.... inas koradban
Ne tölts a torkodban,
A mi keveset keressz;
Hanem apródonként,
Jövendő hasznodért,
Műszerecskét szerezz....

⁶⁷ *A debreczeni ötvös-czéh magyar rendszabályai* 1600-ból. Lőrincsák László debreczeni aranyműves tulajdonában.

⁶⁸ *A tokaji szabó és posztónyíró czéh articulusai*. 1721. Egykorú másolata az országos levéltárban. Act. Neo-Regestr. Fasc. 720. Nr. 50.

⁶⁹ *A beszterczebányai ötvös-czéh articulusai*, 1630-ból. Art. 12. Egykorú másolata Beszterczebánya város levéltárában. Fasc. 347. Nr. 52.

... legénykorban
 Ne üllý mindjárt sorban
 Korcsomákon bort innya ;
 Hanem a heti bért
 Adgyad jó műszerért,

Inas korban pénzt gyűjts,
 Azt mind műszerre költsd.⁷⁰

Műszert és patikai szert nálunk, a XVI. és XVII. században, nem készítettek. Effélékkel ötvöseinket Bécs, Prága, Boroszló látta el, azonban, legfőképp a közlekedési és kereskedelmi viszonyok rendezetlensége miatt, méregdrágán. 1576-ban Beszterczebánya mind a nyolcz ötvöse, méltán hivatkozik e körülményre, kérve a városi tanács elnézését: «In bedenckhung das alle arbeit jecziger Zeut viel subtiler, als vor allters gemacht werden mus, auch das Allerlay Zugehör Vnd Materien zu Vnserm handtwerg gehörende, Jecziger Zeut Viel Theüerer, als vor Jaren, Wir khauffen müssen».⁷¹ Ettől fogva egész a XVIII. század elejéig, a magyar ötvösség emlékiratai telvék a szerszámok drágasága miatti panaszszal. Hozzájárult még, hogy ötvöseink csak esetleg, vásárok alkalmával juthatnak műszerekhez, s akkor is merő véletlen, ha épen oly műszerre találnak, a minőre épen szükségök van.

Ily sajátos körülményekből tisztán kimagyarázható a műszerek nagyrabecsülése, melyről viszont világos és igen érdekes tanúbizonyságot tesz a következő czéhszabály:

«Ha valaki valami műszert hozand az varofra olliant, az ki az cötvőfőknek jllendő volna, nem fokadalomban, hanem valami köbfőnfegős napokon, tehat az fele műfert az cötvősök elöt fenki meg ne vehefsön, melliet

1. ha valaki az cötvősök ellen meg venne, es ha fel talalhattiak, annak fele az biroe, fele az Cehe legion, mindön arra meg fizetes nélkül. Az sokadalmakban

is, ha ki ez felet venne, tehat az biro erejevel el veheffek, de az arrat igazan megh' advan, ha penig valaki az mestörök közzül az Ceh mestör hire nélkül ollian műfert megh veßön, es ha abban az több

2. Az műszerzámnak elofztasáról ugian ott az ki nem engedne annak büntetése. mestöröknek reßt nem adna, kik az ollian nélkül búkölködnek, tehat ket forintal büntetteffek.⁷²

⁷⁰ Az ötvös mesterségről való vetélk. 127., 129., 134. vers.

⁷¹ Ann die . . . Richter Vnd Rath dieser khunniglichen freyen Pergstadt Neusol. Vnterthäniges Suppliiren der Mayster des Erbarh Goldtschmidts Hanndtwerg. dd. 1576. Eredetije Beszterczebánya város levéltárában. Ad Fasc. 98. Nr. 13.

⁷² A debreczeni ötvös-czéh articulusai, 1600-ból. V. Art.

A műszerek drágasága nálunk csak III. Károly korától vagyis a postajáratok rendszeresítésétől fogva, szállott alább. Míg azonban egyfelől a műszer-beszerzés szerfölött megnehezítette a sok czéh-articulus által megtakarított pénzből különben is kifürösztött ifjú mestereknek a műhely-nyitást; másfelől, a későbbi kor ötvöseihez képest, nagy könnyebbségekre szolgált, hogy minél kevesebb arany s ezüstkészletre volt szükségök.

A XVII. században ugyanis az a szokás, hogy a «míveltető ember» t. i. a megrendelő, helyébe viszi az ötvösnek az aranyat vagy ezüstöt, melyből míveljen, ép úgy, mint a szabónak a ruha-szövetet, a csizmadiának a bőrt. Nagyobb munkához többnyire az egész czéh, apróbbhoz rendszerint a megbízott ötvös-mester veszi át az ércanyagot. A megrendelés előbbi fajtájára például szolgálhat a kassai czéh következő megbízatása: «Anno 1624 die 23. Aprillis. Adott volt ű felsége Bethlen Gábor Urunk számos gira ezüstöket mívelni, az melikben csináltunk talakat és csészéket, tudván azt, hogy apad az ezüst, minden girára adott három nehezék ezüstöt, az aranyra is hasonlóképen megadatta az apadást.»⁷³ A megrendelés másik fajtájára példa gyanánt idézhetők: «1654. Adtam ötvösnek ezüst vételére fl. 122, d. 40. adtam ugyan ötvösnek szögek aranyazására fl. 50, d. 40. adtam ugyan ötvösnek az munkájáért fl. 46.» «1657. Vettem volt egy kevés ezüstöt is pénzemem, melyből Krakkó városában egy lóra való kantárt, szügyellőt s farmatringot csináltattam vala».⁷⁴

E szokásnak legfőbb, általános oka az ötvösök tőke-szegénysége. Nem csak nálunk, hanem Augsburgig s Velenczéig mindenütt, főkép a tőkehiány okozza, hogy az ötvösök legtöbbnyire a megrendelő aranyából s ezüstjéből dolgoztak. Mednyánszky Jónás 1655-ben jelenti Rákóczi Györgynek, hogy ötvös-művekért négyszáz aranyat adott Bécsben a «jubilérnek», ki azonban «nem igen lén contentus vele, többet kívánván, hogy *az interesre vett ezüstnek* az árát megadhatná», «már két esztendőre interest is fizetett rá». Így aztán annyiba került a megrendelt munka, hogy Rákóczi ezentúl, már abban az évben «beküldetett ezüst mívből», vagyis általa küldött ezüsből dolgoztat a bécsi jubilérral.⁷⁵

Az arany s ezüst beküldése sajátságos szokásának másik neve-

⁷³ *A kassai ötvös-czéh regestroma.*

⁷⁴ *Történelmi tár.* 1878. 358. l. és Thaly: *Történelmi kalászkok.* 18. l.

⁷⁵ *Történelmi lapok.* 1875. I. 362., 377.

zetes oka a kereskedelmi és közlekedési viszonyok kezdetleges állapota. A bányavidékek ötvösei, u. m. az erdélyiek s felső-magyarországiak, egyenesen a bányákból szerezhették be az érczkészletet; de az alföldi s dunántúliak e részben is a vásárookra voltak utalva, hol vajmi ritkán juthattak elegendő aranyhoz, ezüsthöz. Innen van, hogy az Alföldön s Dunántúl ha volt is oly mester, ki beszerezhetette volna érczkészletét, a czéhszabályok attól egyenesen eltiltották. A pesti ötvösök pl. e részben így intézkednek: «Item, nemo Magistrorum audeat sibi plus quàm tres marcas argenti comparare, sed si plus argenti repererit, teneatur cæteris magistris significare, ut volentes emere, possint, si vero noluerint, omne illud argentum sibi appropriare, et emere poterit».⁷⁶

Ötvös-czéhszabályaink szigorúan megkövetelik, hogy az ötvösmester a megrendelőtől átvett érczanyagot megmértesse s próbáját megállapíttassa, hogy feldolgozás után, meghatározhassák, vajjon nem vett-e el az érczből s nem szállította-e le finomságát? Mindamellett e «becsületes czéh» tagjai nem kerülhetik el a gyanúsítást:

Kevély ötvösök
Rám hallgassatok --
Eja!
Miként az üstöt
És az aranyot
Megolvasztjátok:
Igy sokat loptok --
Hej, jo jo jo jo !

Bizvást föltehetjük, hogy e szép hegedűszóban elmondott rhythmusokban aligha van egy szemernyi igazság! Épen azon korban, midőn a hegedős a főtebbieket gajdolta: országszerte jólétben úszó ötvöseink szigorúbbnál szigorúbb törvényeket hoztak önmaguk ellenőrzésére, s jegyzőkönyveikből tudjuk, hogy azokat ép oly szigorúan megtartották. A XVII. században a ki «czéhtartó» mesternek adott aranyat-ezüstöt mívelni, biztos lehetett benne, hogy az rá nem szedi; mert a csalásnak útját szegték magok a czéhszabályok, melyek közül e tárgyban legjellemzőbb a besztercebányai ötvösöké.

⁷⁶ A pesti ötvösök czéh-szabálya, 1529-ből.

⁷⁷ *Művesek lakodalma*. Közli Thalý Kálmán. *Régi magyar vitézi énekek*. Pest, 1864. I. 370.

«Wann iemand eine Arbeit mit von seinem Silber anfrimet, soll derselbe Meister, dem es zu verarbeiten gebracht wird, das Silber alsobald in An-Gesicht des Anfrimmers schmelzen, und Beedes dem Anfrümmen eine Prob davon geben, und ihme selbst eine behalten, auch nach verfertigter Arbeit die Prob und die Arbeit gegeneinander streichen, dasz Stadt Zeichen aber, noch sein eygenes, keines Weegs drauf schlagen, wans die 14 Löthige Prob nicht hält.

Deszgleichen sollen auch die Goldtarbeiter das überlieferte Gold, von den Partheyen in seinem Grad und Werth zu verarbeiten schuldig seyn, und daher dem Anfrümmen von seinem Gold, eine Prob geben, nach welcher hernach die gefertigte Arbeit, wiederumb zugleich gestrichen geliefert werden solle.

Da nun jemand betreten wurde, der wieder solche Ordnung zu handeln sich unterstunde, der soll von einem gantz versambelten Handtwerck ernstlich gestrafft werden.

Wie dann zu dem Ende der Ältiste, mit seinem zugegebenen zum öfftermahls im Jahr die Silber zu besichtigen, sonderlich aber bey denen so desthalben in Verdacht kommen möchten, bey seinen Ambts Pflichten nicht unterlassen solle».⁷⁸

Az érczanyag minőségének itt említett megsemlélése, mikép külföldön, úgy minálunk is, egyik legfőbb teendője a czéhmasternek s egyéb czéh-elöljárónak. Az ezüst próbája 13 vagy 14 latban volt megállapítva.

Az ellenőrzésnek két módja gyakoroltatott. Az egyik szerint az elöljáróknak minden két hét vagy legalább minden negyedévben meg kellett látogatni a műhelyeket, mely alkalommal próbát szedtek. Másik módja abban állott, hogy minden ötvös-master kötelezve volt kész művét a czéh előtt vagy a városházán, a próba megjelölése végett bemutatni.

Pesten, a XVI. század elején, a czéhmasternek, miután a városi tanácsnál fölesküdött, kötelességévé tétetett: «quod ipse ad opus et labores omnium Magistrorum Aurifabrorum fideliter et diligenter providebit, ne in operibus aut laboribus eorundem Magistrum, aut in argento dolus, aut fraus aliqua, inveniatur, et ad minus singulis *duabus septimanis*, quando sibi visum fuerit,

⁷⁸ A beszterczébányai ötvös-czéh *articulusai*, 1630-ból. Art. 8. Egykorú másolata Beszterczébánya levéltárában, Fasc. 347. Nro 52.

per officinas omnium Magistrorum debeat perscrutari, et argenti puritatem, et mensurarum probitatem». ⁷⁹

Beszterczebányán az 1560—80-as években, a legrégibb ötvös-rendszabály e részben így intézkedik: «Erstlich soll zum ernstlichsten einem ieglichen auferlegt sein beÿ seinen treÿen vnd Ehren, die silber auff 14 lot gerecht vnd gutt zu arbeiten, vnd zu verfertigen, wo sichs anders befunden wurd, soll solcher von einer Versamblung ernstlich gestrafft werden, Vnd gleichwol *von einem quartal zum andern* die Prob gemellter Sylber zu besichtigen lassen». ⁸⁰

Egészen más eljárás gyakoroltatik húsz-harmincz évvel ezután Debreczenben, hol erre vonatkozólag így rendelkezik a czéh-szabály:

«Senki az eötvösök között peniglen, tizen három lottos ezüftnél alab valo efzüftből mestörsege el veztese alatt ne merjön mivelní, kire az Céh Mestör vigiazvan minden tizen ötöd napon probat szeggiön, mely ezüftöknek megh probalafara egi bifzonios napon az eötvös mestöröket öfzve hiia, egi forint birsag alatt, kikkel egetömben meg proballiak az mestöröknek az ő művöket, es hog ha azok között valakinel hamis es al művet találhat, tehat az ollian mestört elföben neg lot ezüftel, mafodzor fel geraval büntefsek, harmadzor mestörsegetül foztafsek meg, ezt hozza teven, hogi ha valakinek az al művet czinalta lejend, tartozzek azt az embört mindönökröl igazan meg elegiteni». ⁸¹

A kassaiak rendtartása: «Minden a czéh próbája szerint mivljen es a mit csinál, mingyárt az ő maga jelét rea üssön, annakutánna a czéhmesterhez menven, azt az ő csinálmányát megmutatván neki, ha javallja es helyén hadja, azt az czéhmester ő is üssön rea a próba szerint a város jelét, de ha a próbát fel nem éri, azt az czéhmesterek előtt összerontsa. — A czéhmesterek *minden fertály esztendőben* a több mesterek művét meglátogassák es próbát szedjenek». ⁸²

Nevezetes, hogy a kassaiak 1601-iki illetén szabályával, az «összerontás» kivételével, mindenben teljesen megegyezik a győri ötvösöknek több mint százötven év mulva kiadott szabadalom-

⁷⁹ *A pesti ötvös-czéh articulusai*, 1529-ből. Art. I.

⁸⁰ *Auszug etlicher Artickel des Erbarh Goldschmidthandtwergs*. Egykorú irat Beszterczebánya város levéltárában. Ad Fasc. 9°. Nro 14.

⁸¹ *A debreczeni ötvös-czéh articulusai*. IV. Art.

⁸² *A kassai ötvös-czéh articulusai*, 1601-ből. I., II. Art.

levele, mely a czéhmestert szintén kötelezi «*alle Quartall von Laaden zu Laaden einmahl umb Gold und Silber, wie auch Gewichter und Waag zu probiren gehen*». ⁸³

A trencségi czéh ugyane tárgyban így intézkedett:

«Præterea volumus, quod talis Magister, qvi argentum laboraverit, cum duobus Magistris ad minus teneatur talem sui laborem ad Magistrum Cehæ ad probandum portare, et ubi talis labor probatus fuerit et bonus reperietur, insculpatur in illum laborem Sigillum (*Cehæ*, kitörölve) hæc litera in tali forma T.» ⁸⁴

Kolozsvárt és Rimaszombatban úgy látszik nem volt meghatározva a próbaszedés ideje. Mindamellet, mikép az ottani czéhek irományai tanúsítják, mindkét helyen igen szigoruan vették az ebbeli kihágást, melyet Rimaszombatban, műszóval, «*próbamaraccságnak*» neveztek. Kolozsvárt «czéhül edgyütt lévén», vagy «számvevő uraim», vagy maga a czéhmester viszi a «látómester» tisztét, kik ha valakinél hibát találnak, beírják a czéh jegyzőkönyvébe, hogy «esett meg a próbálásban N. N.» Ez után van följegyezve a büntetés összege, mely országszerte két lat, czéh próbája szerinti, azaz 13 vagy 14 latos ezüst szokott lenni. Nagyobb csalásoknál a büntetés is szigorúbb. Erre vonatkozólag ím egy bejegyzés:

«Anno 1629 die 29 Martj. Számvevő uraim eszekben vevén Váradi Mihályra való sok panaszokat, házához küldvén ő kegyelmek s tellyességgel megtapasztalván hogy minden művei az kik többen voltak az 12 lattot sem vette fel», (azaz 12 latosok sem voltak) «ezokáért azmi miet találtak ő kegyelmek azt elvötték, ha pedig többször megtapasztalódik, ő kegyelmek concludáltak, hogy az czéh nélkül el legyen» ⁸⁵ (azaz kicsapassék).

Mindezekből az a tanulság, hogy a XVII. század folyamában szükségszerűleg alaptalanul vádolják az ötvöseket a megrendelő megkárosításával. Mert az ő czéheik kebelében általánoson meggyökerezett vasfegyelem és kérlelhetlen szigor, mely összetörte vagy elszedte a nem egészen a czéh próbája szerinti ötvösművet: nemcsak hogy erősen féken tartotta az ötvösök

⁸³ *A győri ötvös-czéh rendszabályai*, 1766-ból. Art. XII. Az egyetemi könyvtár kéziratárában.

⁸⁴ *A trencségi ötvös-czéh rendszabályai*, 1662-ből. Az egyetemi könyvtár kéziratárában.

⁸⁵ *A kolozsvári ötvös-czéh regestroma*. Az erdélyi muzeumban.

nyervágyát s visszariasztotta őket a csalástól, hanem még ha a czéhtartó mesterek közül valamelyik csalásra vetemedett volna, akkor sem engedték meg, hogy a vállalt munka meghamisítva vagy hitványul jusson a megrendelő kezébe.

Ily viszonyok között állott be a mi szerzőnk, Kecskeméti W. Péter, úgy 1658- vagy 59-ben a váradi ötvös-czéhbe, mint «ifjú mester». Ettől fogva «czéhtartó» tagja annak a hatalmas testületnek, melyben az egyén megsemmisül, föltétlenül alárendeltetvén az egésznek: a czéh ügyel fel minden dolgára, s nemcsak ezüstjének próbáját s műveinek árát szabja meg, hanem kipécézi magánélete korlátait is.

Az ifjú mesterség nem nagy uraság volt abban az időben. Alig több az öreg legénységnél, s vannak hivatalok, a czéh kebelében, melyekre egyaránt választható az ifjú mester vagy az öreg legény. «Item — így szól egy XVI. századi czéhszabály — ex junioribus Decanum eligant sive ex Magistris sive ex socys, qui circa infirmos in confraternitate eorum existentes, vigilare faciat».⁸⁶

A «czéhtartó» ifjú mester kötelessége volt a «künn járó jellel», a czéhmester nevében minden czéhtartó mester ajtaján kopogtatni s mindeniket gyűlésbe hívni. Azonkívül ő szolgál nagy serénységgel a czéhnek minden ügyes-bajos dolgában s kötelezve van arra, hogy egy év leforgása alatt megházasodjék: «Az iffiu meftör — így szól a váradiakra, tehát Kecskemétire nézve is kötelező czéhszabály — egi eztendeig lehet hazassag nélkül mind az által hanem ha olj ok kenfzöritene az megh nem hazafodasra, mint az kinek ereje es hatalma nem volna az hazafsagra, de igi leven az dolog' bizoniofsan, de ha ereje vagion az hazafsagra, es el mulatangia az eztendöt, tehat tablaja be tetefsek (s ne haggiak művelni);»⁸⁷ vagyis hiába készítette a mesterremeket, hiába adta meg a beálló pénzt, a köszönő-poharat, a mester-asztalt: nem veheti hasznát, eltiltják a czéhtől!

Nyilvánvaló, hogy a czéhbbeliek gondolkodásában míg egyfelől a «legény» névvel kapcsolatos a nőtlenség fogalma (a nőtlen embert ma is «legény» vagy «legény-embernek» hívják): másfelől a «mester» névvel szorosan összefügg, hogy annak viselője

⁸⁶ A *pesti ötvös-czéh rendtartása* 1529-ből, a trencsényi ötvös-czéh átiratában.

⁸⁷ A *debreczeni ötvös-czéh articulusai*. XIX. Art.

házas ember legyen. Ily irányú gondolkodásmód okozatául tűnik föl előttünk az, hogy az 1600-as években vannak egyes czéhek, melyekben mester-próbára sem mehet az ifjú mindaddig, míg valamely tisztességes leányzóval jegyet nem váltott. Ha aztán a tisztességes hajadonból rossz asszony vált: a «szegény tatár»-férjnek nem csak az asszonynyal, hanem a czéhvel is meggyúlt a baja. A czéh logikája ugyanis ily nyomon járt: az asszony becsülete a férj becsülete is, s a férj becsülete az egész czéhé; consequitur ergo: megfogyatkoztatja a czéhet tisztességében az a «czéhtartó» férj, kinek a felesége tisztességtelen asszony. XVII. századi czéh-irományokban több oly eset fordul elő, hogy a mester felesége miatt «üres lett a czéhtől» vagyis kicsapatott abból.

Ily fegyelem alól csupán a «himpellérek» vagy kontárok voltak kivéve; kik azonban a czéhbbeliek által megengedett s meg nem engedett úton-módon kegyetlenül üldöztettek. Kissebb czéhek szabályai enyhébbek; ellenben minél nagyobb s tekintélyesebb valamely czéh, annál féltékenyebben őrzi becsületét. Várad ötvös-czéhe már az utóbbiak közé tartozott, s azért föltehető, hogy szerzőnk házasság dolgában is felkövette a czéhet, másképp nem tűrték volna meg a czéh kebelében.

Nagy-Váradon, mikoriban Kecskeméti ifjú mesterré lett, igen előkelő ötvös-czéh virágzott. Tagjai nagy becsületben állnak a város lakói előtt, s épen ez időtájban (1653) Várad főbírája is közülök került ki Eötvös Demjén személyében.⁸⁸ Várad nagy szerepét a város fekvése magyarázza meg. Mint Erdély, Magyarország s a török hódoltság szélén fekvő hely, czéhszabályokat ad le egész a távoli Kecskemétig több város czéheinek, s természetes központja volt az alföldi, az erdély-széli, bihar-, arad- s szatmármegyei ötvösöknek.

Váradtól délre különösen Belényesen és Borosjenőn laktak nevesebb ötvösök, mely utóbbiaknak I. Rákóczi György fejedelemtől 1642 július 10-én adományozott s hártyára írt kiváltságlevelét, Lugossy József ajándékából, a magyar akadémia kézirat-tárában őrzik.⁸⁹

Gyula vára és városa Váradtól délnyugatra fekszik. Ez volt az ajtói Ajtósiak fészke, honnét ezek a török világ kezdetén,

⁸⁸ Hornyik: *Kecskemét története*. II. 300.

⁸⁹ V. ö. *Tudománytár*. 1838., 383. l. — *A magyar tud. társaság évkönyvei*, IV. 159. — *Magyar történelmi tár*. I. 190.

Dürer név alatt Németországba, de még többen menekültek Váradra s Kolozsvárra, hol rendkívül gyakori a Gyulai előnevű ötvös.

Váradtól északnyugatra esik Debreczen, melynek egész a XVIII. század közepéig virágzó czéhe már a XVI. század elején úgynevezett confœderationalis levelet váltott a váradi czéhvel, s ennél fogva az ő «cehek és céhbeli rendtartások edgiezet mindekbe». Szerződésöket megújítják «Debreczenben 18 Juli Anno Domini 1590 Giulay Eötvös Andras es Witzmandy Eötvös Leorintz», debreczeni czéhmesterek.⁹⁰ A szövetekezés feltételeit mind a váradiak, mind a debreczeniek, rendszabályaik közé igtatták. A debreczeni ötvös-czéh külön articulusban szól «Az Varadi ötvös Chehel valo eggiezésünkről», melyben a többi közt ezeket mondja:

«vannak azért oly Cehők bizonios varafokban, kikkel eggiez mindönben az Debreceni Eötvös Ceh, es egi rendtartafsal is elnek el annira hogi valaki itt Debrecemben remeköt csinalt, es mi közzülünk el akarna menni, tehát Varadra az Eötvös Cheben szabadofsan mehet bifzonios es helien hāghato okkal, azonkeppen az Varadi Eötvös Cheböl, ide Debrecemben az Eötvös Cheben szabadofsan jūhetnek, az kik immar az Cehöt minden részéről igazan meg elegitöttek volna, ez fele mestörök akar itt, akar ott egi mestör atallal tartoznak, egiebbel femmivel nem».⁹¹

A váradi ötvös-czéhvel a debreczeniekéhez hasonló confœderationalis levelet váltott 1625 junius 23-án a szatmári és németi ötvös-czéh, «ez három városban lakozó etves mestereknek czéhek és czéhbeli rendtartásuk egyezvén mindönökben».⁹²

Szóval, tisztán látható, hogy Várad egy nagy vidékre nézve központja az ötvös iparművészetnek, s ennél fogva oly tanult mesternek, mint szerzőnk, mindenkép jó hely lett volna. Neki azonitt sem volt maradása. Szerencsétlenségére közbejött egy elemi csapás-szerű, egész váratlan catastrophá, mely őt gyors távozásra kényszeríté. Várad ugyanis török kézre került. Az ottani nagyfontosságú erősség, az 1660 augusztus 27-ikén kötött capitulatio szerint, Ali török fővezérnek átadatott.

Várad ostroma, nagy előkészületek után, julius 14-én kezdő-

⁹⁰ Eredetije a *felsőmagyarországi muzeum kéziratárában*, a kassai ötvös-czéh-irományok között.

⁹¹ *A debreczeni ötvös-czéh articulusai*, 1600-ból. XX. Art.

⁹² *A szatmári és németi etves mesterek egygyességelevele*, 1625-ből. Pápirra írt eredetije a *felsőmagyarországi muzeumban*.

dött. A török közeledtének hírére a polgárság seregestül menekült. Szerzőnk is a menekvők közt volt. Maga mondja, hogy «mikor Váradot az török megvette», az elől bujdosott ki. Az ostrom alatt nem lehetett a várban, mert a mint Szalárdi krónikájából tudjuk, a várba szorult lakosság a vár kapuit befalazta, betömte, úgy, hogy az ostrom kezdetétől fogva lélek a kapun se ki, se be nem ment, nem mehetett.

Sőt az is megállapítható, hogy szerzőnk a legelső menekvőkkel együtt hagyta oda Váradot. Mert a töröknek Várad ellen intézett utolsó rohamja napján, 1660 augusztus 24-én, ő már Kassán dolgozik, mikép alább közlendő művében előforduló eme dátum mutatja: «In Cassovia, Anno 1660. 24. Augusti. Per me: Petrus Kecskeméti».

Hirtelen kellett elhagynia a várost, mert arra sem ért rá, hogy készítményeit elszállítsa, s így azok is odavesztek. A gypsztöntésről szólóban ugyanis, ekkép nyilatkozik: «én próbáltam és tudom nyilván, és igen szépeket öntöttem, mellyek Váradban vesztek». Magával vitte azonban a váradi czéhnek a debreczeni és szatmári czéhvel kötött conföderationalis levelét. Nem áll tehát Myskovszky Viktornak «adalék középkori kézműiparunk történetéhez» című cikkében ismertetett ama két levél egyikéről kifejezett föltevése, mely szerint «ezen levelet a szatmárnémetii aranyműves mesterek talán azon okból küldték el kassai társaiknak, hogy ez által a kassai ötvös-czéhet is rábírhák ezen egyezésbe — conföderatióba való belépésre».⁹³

A conföderationalis levelek váltásánál ugyanis az a szokás divatozott, hogy, a mint a szatmáriakéban olvassuk «erről levél is kelne közöttünk mind két féltől; az *mi pecsétés levelünk az ő kegyelmük* (t. i. a váradiak) *ládájában legyen*, és az váradi böcsületös Uraink *pecsétés levele viszontag itt az mi czéhünk ládájában be tétetvén*, tisztán mögtartatnék».⁹⁴

Mivel pedig a kassai ötvös-czéh ládájában a debreczeni, szatmári és németi ötvös-czéheknek a váradi czéhvel kötött, SIGILL. AVRIFABR. DEBR. — A ZAKMARI EÖTVÖES CECH PECZETI — továbbá HOC EST SIGILLVM COETVS AVRIFABRORVM OPPIDI SZ. NEMETI. feliratú pecsé-

⁹³ *A felsőmagyarországi múzeum-egylet harmadik évkönyve.* Kassa, 1879. 18. lap.

⁹⁴ *A szatmári és németi ötvösmesterek egygyességelevele*, 1625-ből.

tekkel ellátott eredeti confæderationalisa őriztetik : azok oda más-honnét nem kerülhettek, mint a váradi ötvös-czéh ládájából, hol letétemény gyanánt tartattak. E levelek kelete 1590, illetőleg 1625, mely körülményt egybevetve a már említettekkel : biztosra foghatjuk, hogy mindezeket 1660-ban a váradi czéh-ládából Kecskeméti vitte magával nyilván azon célból, hogy Debreczenben, hova menekült, mindössze egy mester-asztal költségén, bevétesse magát a czéhbe.

Kecskeméti e tervét nem valósíthatta meg. Debreczenben, szintén háborús világ lévén, eresz alól csurgó alá jutott volna ; nem akart hát fészket rakni oly helyen, hol az ő békés munkájához okvetlen szükséges állandó nyugalmat nem találhatott.

Megvalljuk, hogy az itt előadottak jó részben hypothesisek. Kecskeméti egy szóval sem említi debreczeni tartózkodását. Mégis bizonyosnak tartjuk, hogy Debreczenen át menekült Kassára. Mert Váradról Kassára a legrövidebb út Debreczenen keresztül vezetett, s szerzőnknek a legrövidebb úton kellett haladnia, hogy 1660 július 14-dike, Várad ostromának megkezdése után valamilyen több mint egy hónap múlva, már kassai műhelyben írogathassa ötvös-könyvét.

Kassán sok munkája és pedig finom munkája akadt az ötvösöknek. E városban, mint az akkori élénk vallási vitákban, mind a katolikusok, mind a protestánsok egyik legkiválóbb mérköző helyén, számos megrendelést kaptak ötvöseink egyházi szent edényekre s egyéb fölszerelésekre. Kecskeméti is egyaránt dolgozott Sámbar Mátyásnak, a hírneves polemizáló jezsuitának s Czeglédi Istvánnak, a híres írónak és református főpredikátornak.

Kassa ezenkívül akkoriban Felső-Magyarország fővárosa s a felsőmagyarországi főkapitányság vagyis főhadparancsnokság székhelye lévén : ezen a réven szintén sok munka jutott ötvöseinknek. Kecskeméti is sokat mívelt gersei Pethő Zsigmond kassai alkapitány és ónodi várkapitány számára.

A kassai ágyúöntödéből ki voltak zárva az ötvös-czéhbeliek ; 1650-ben így ír Wesselényi Ferencz : «Ő felsége az mi kegyelmes urunk az kassai ágyúöntő házat restauráltatni akarja», csak-hogy «ő felsége ágyúöntője» vagyis császári, s valószínűleg német mester által ;⁹⁵ de annál több dolguk van a pénzverdében, mely

⁹⁵ *Történeti lapok.* Szerk. K. Papp Miklós. Kolozsvár 1875. I. 473.

Bethlen Gábor által 1625-ben, egyenesen Kassa városának adott haszonbérbe.⁹⁶ Ettől az időtől fogva Kassán, épen mint Baselban, csaknem kizárólag ötvösök a pénzverők.

Kassának s környékének azonban legfőbb vonzereje az erdélyi ötvösökre nézve egyfelől abban állott, hogy ott előhaladtabb technikájokkal könnyebben boldogulhattak, másfelől abban, hogy mind az erdélyi, mind a hódoltsági, mind a tizenhárom vármegyei ötvösök, Kassán és vidékén, mint a királyi Magyarország háborútól mentesebb táján, békén munkálkodhattak. Hogy Kassára tódul Halics, a szepesi városok, a sárosi öt kulcsos város, Gömör-, Borsod-, Zemplén-, Ungmegyék ötvöseinek színejava: annak magyarázatát Kassa közelsége adja; de hogy seregestől jó ide s ostromolja a czéhet a czéhbe való fölvételért a távoli Erdély, a hódoltság, a tizenhárom megye ötvöse: annak megfejtése legfőbbképen e hely s környékének nyugalmas voltában keresendő.

A kassai czéhben a XVII. század alatt többség volt az Erdélyből s környékéről kiszármazott ötvös. Ilyenek: Bonchidaý Öttvös István, Váradi Öttvös János, Némethy Öttvös Mihály, Becskereký Öttvös Ferencz, Debreczeni Öttvös Imre, Békéssi Öttvös István, Válaszútý Veres Mihály öttvös, Váradi Öttvös András, Kolosvári Veres Mihály öttvös, Szegedi Öttvös Ferencz, Nagybányai Öttvös István, Hunyadi Öttvös István, Halasi Öttvös György, Kolosvári Öttvös Lőrincz, Váradi Öttvös György, Váradi Poch Miklós, Debreczeni Molnár János, Debreczeni Öttvös Mihály, Brassai Ötvös János,⁹⁷ stb., kik mindannyian erdélyi, hódoltsági s tizenhárom vármegyei eredetű kassai ötvösök voltak. Kassa környékén is jó csomó erdélyi ötvös vert állandó tanyát. Rozsnyóbányán 1673-tól 92-ig, Erdély Ötvös György, Brassai Ötvös Mihály, Segesváry Ötvös István áll be a czéhbe; úgyszintén Rimaszombatba is több erdélyi ötvös telepedik.⁹⁸

Az ötvösök ekkép annyira megsaporodtak Kassa városában, hogy 1637-től fogva rájuk bizzák a város falainak egyik tornyos

⁹⁶ Datum in Civitate nostra Segesvar, die 18. Mensis Julii, anno 1625. *Kapri-nai kéziratgyűjteményében*, B. Tom. XXIX. Az egyetemi könyvtárban. — *A kassai pénzverde okiratai*, Mátyás király korától Bethlen Gáborig, sz. k. Kassa városa levéltárában. Prot. Civit. Cassov. Töm. I. lit. H. Monetaria Nr. 1—12.

⁹⁷ *A kassai Ööttvös Czehnek Regestroma.*

⁹⁸ *A rimaszombati ötvös-czéh jegyzőkönyve*, a nemzeti muzeumban.

bástyáját. Erre vall az a körülmény, hogy a kassai ötvös-czéh-mesterek a mondott évtől fogva, évenként átadják egymásnak a czéh-ládában való megőrzés végett «az torony kólcsát».⁹⁹

Magok a már megtelepedett kassai ötvösök nem jó szemmel nézik, hogy egyremásra érkezik városukba mindenféle jövevény ötvös. Ez az oka, hogy az új embereknek mindenkép megnehezítik a czéh felkövetését. Kissebb helyek czéheinek jogait tekintetbe sem veszik, s pl. a rimaszombati ötvös-czéh által felszabadított legényeknek nem adnak munkát, úgy, hogy az ottani czéh jussai megvédelmezéseért a kassai czéhvel szemben, kénytelen II. Ferdinándhoz folyamodni.¹⁰⁰

Ily viszonyok voltak Kassán, mikor Kecskeméti odamene-kült. Ő nagy ügyesség és kiváló tapasztalatok által válván ki társai közül, a kassai czéhben kapott ugyan helyet, de nem valami jót. Mint szegény bujdosó, egyelőre *Váradi György* ifjú mester műhelyében vonja meg magát, kiről a czéh-jegyzőkönyv, miután elmondja, hogy: «Anno 1649. Die 6. Juny. Szegődtetett egy inast Gockel András 4 eztendeig Néhai Váradi János fiát Gyurkát»; — ezeket a nem épen épületes dolgokat beszéli: «Anno 1660. Die 3. Februarj. Az Becsülletes Czében állott be Várady Eötvös György és totaliter meg elégített az Becsülletes Czéh, letévén a czé igasságát. Rhfl. 4. Item vetett az Becsülletes Czé remek büntetést ő kegyelmére 4 géra ezüst Rhfl. 32. Továbbá remek bemutatásakor Várady Eötvös György mocskos illetlen magaviselésért tudniillik ő kegyelme az czémestereket hamis lelkűknek mondván és az egész Becsülletes Czéhet is ördöglelkűknek mondván, ezt semmi úton módon el nem szenvedhette az Becsülletes Czé hanem beállásakor ő kegyelmét érdeme szerint való büntetéssel megbüntette az Becsülletes Czé, úgy mint fl. 10. den. 80».¹⁰¹

Ezen Váradi Györgyről 1664-ig vannak még följegyzések a kassai czéh-könyvben. Ő egyébként tárgyunkra csak annyiban tartozik, a mennyiben szerzőnk, ötvös-könyvének első felét, Kassán, az ő házában írta le, mikép e végaszavakból kivehető: «Most

⁹⁹ *A kassai Eötvös Czehnek Regestroma.* A felsőmagyarországi muzeum kéz-irattárában.

¹⁰⁰ *A rimaszombati ötvös-czéh irományai* közt, dd. 1639.

¹⁰¹ *A kassai Eötvös Czehnek Regestroma.* A felsőmagyarországi muzeum kéz-irattárában.

ujjokban írtam le (1644-ben tett jegyzeteit) Karsán (t. i. Kassán; régi iratokban gyakran írják Karsának), Váradi György uram házában 1660. 2. Novembris, mikor Váradot az török megvette, azelőtt ide bujdosunkban».

Kecskeméti utolsó gazdája Kassán 1663-ban, az ötvöskönyvében említett «*Debreczeni Mihály* uram» volt, kinek czimzetében az «uram» szó alatt gazd' uram, vagy mest' ram is érthető.

Debreczeni Mihály, valószínűleg a hasonnevű kassai főbiró fia, az előkelőbb ötvösök közé tartozott, s java férfikorában állott. A kassai ötvös-regestrom szerint: «Anno Domini 1645. die 2. Novembri (!) Állott be az czében iffiu Debreczeni Mihály és megatta az czéh igasságát tudni illik fl. 4. Vetett az Böcsülletes Czé Debreczeni Mihály uramra remek büntetésbe 3 gira ezüstöt egyenlő consensusból». Szerzőnk e mestertől tanulta 1663. július 2-dikán a plansöntést.

Kassán Kecskeméti, ki már kinőtt az öreg legény-sorból s ifjú mesterségén is túl volt, nem egyhamar követhette a czéhet, bár a legtöbb czéhszabályban nagy könnyebbségek voltak biztosítva a véletlen szerencsétlenség által sujtott mesterek számára. Így pl. a debreczeniben ez áll:

1. Vízontag, ha valami városból júne ollian eőt-
Helt változtato ötvös-mest' vös-mestör az ki helt akarna változtatni, szabad akarattia fzerent, avag mint az orszagnak haboruja
töről. miat az kik fzeilliel budofatnak, ezöknek illien rendök vagion, tudni illik ha városat es heljet akarja változtatni, első rendben azok az kik ha Chetarto mestörök voltanak heljökben, olliak kik heliökben bar az mestör remeköt meg'csinaltak legiön is, de mind az által az mestörsegnek felvaltafában, szinten annival tartoznak, mint az idegön iffiu legeniök mindönökben mind remek csinalas es fizetes felöl (Cehitül az ollian jo bizonifaggal jühet el), de ha Ceh tarto mestör volt, ki ha remeköt czinalt az Cehnek ki mindön igafsagat
2. meg atta ot az hol lakot, es budofasának az mestör-
Azonkeppen budofot esven rök ha olj okat latangiak, annak fölötte venfeget,
jambor ötvöförl. karat es fzeiginfeget, de ollianok az kik immar az
remek csinalasra az venfeg' miat elegek nem lehetnenek, ez felekkel iften fzerent jól tehetni, inast fzegödtetni es legent tartania melto engednie az Cehitül, kik mind az által, egi mestör aztalt adnia tartoznak az mellet az be allo penzt tudni illik az niolcz forintot meg'adnia tartoznak, kiknek azért hol-tok utan mestörfegök nem marad hazok nepere, miért hog az ő mestörfegök engödelömből volt halalokik.¹⁰²

¹⁰² A debreczeni ötvös-czéh articulusai, 1600-ból. XX. Art.

Kecskeméti azonban csak szerencsétlenül járt, de egyébként jó magabíró ember lévén, a kibujdosott vén mesterek számára biztosított könnyebbségekben s jótéteményekben nem részesülhetett. Ennek tulajdonítom a következő nagyérdekű följegyzést, mely reávonatkozólag a kassai ötvös-czéh registromában olvasható:

Anno 1663. die 2. Aprillis.

Állott be az Böcsülletes Czében *Kecskeméti Péter* és megatta az B(öcsülletes): C(zéh): igasságát. Rhfl. 4.

Illyen dolgot, mivel ő kegyelmek *Kecskeméti Péter* uramat remek nélkül vötték be, azért emlékezetnek okáért iratták fel illyen okon, hogy ususban ne mehessen, mert ő kegyelmét az töröktől való búdosása miatt vötték be azért fizetett az Böcsülletes Czének Rhfl. 90.

Két terminusra attá meg ő kegyelme.

Ebből az megnevezett pénzből attunk biró uramnak ő kegyelmének Rhfl. 10, den. 80.

Jellemző, hogy szerzőnk műve annyira szabatos történelmi adatokat nyújt írójuk életviszonyaira, hogy még mielőtt ismertem volna a kassai registrumot, ezeket írtam róla, tisztán ötvöskönyve alapján: «Önálló műhelyét Kassán 1663 végén vagy 1664 elején rendezhette be. Erre vall az, hogy csakis 1664 legelejétől fogva jegyzi föl részletes pontossággal saját maga czége alatt készített műveit. 1664 február 25-én már önérzettel írja a plancs-öntésnél: «Próbáltam, mikor az Czeplédi uram kannája planczával, és az ecclesia urvacsorához való szőlőfőpohara planczát, Tatran János *vélem* öntette, akkor próbáltam, jó volt, így öntöttem. P. W. K.» 1665. nov. 9-ikéről így ír a forrasztó egyik fajtájáról: «magam próbáltam, mikor az Pető Zsigmond tábláját és klammáris ládáját csináltam». A forrasztó másik fajtájánál: «Az Czeplédi uram és Frater uram Kassán (hézag) inak az file felforrasztására csináltam. 1. Ap. 1667». Harmadik fajtájáról így ír: «Forrasztó, igen jó. 15. Martý. 1668. Próbáltam, igen jó, az sáfár gombjaihoz és az Harai makjaihoz csináltam».

Kecskeméti W. Péter ezen itt elősorolt művei közül egyikről bővebb felvilágosítással szolgál egy általam a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban lemásolt 1690-iki eredeti okirat, melynek czíme: «Az kassai reformata ecclesia bonumi, mellyek néhai kövári vice kapitány Katona Mihály uram keze alatt voltanak, és ugyan oda-

való udvarbíró Diószegi István uram Fogarasban hozván Tekintetes Nemzetes Vay Mihály uram kezéhez ez szerint adattanak». E jegyzék harmadik pontja így szól: «*Egy öreg ezüst fejér kanna melyet Frater István uram csináltatott, maga és felesége Szilágyi Anna nevek rajta*». ¹⁰³ Mivel itt a kassai ref. egyház egyik ezüst kannájáról van szó, s Kecskeméti épen ezüst-forrasztót alkalmazott a Czeglédi István kassai ref. predikátor és Frater patrónus által megrendelt ekkleziiai szent edényen: kétségtelen, hogy a fennebbi lajstromban előforduló ezüst kanna Kecskeméti Péter műve volt.

Kassán Kecskeméti ettől fogva mesterül dolgozott; de azért bejár a tudós mesterek műhelyeibe, eltanulja fogásaikat s azonnal papírra teszi. Valóban, jó pap lett volna belőle, mert ő csakugyan holtig tanult!

Könyvében a kassai mesterekről sehol sem mondja meg, hogy hova valók. De nevök után s egyéb jelekből megállapítható, hogy kassai mesterek voltak a könyvében említett Nummer Pál, Váradi Miklós, Timár Mihály, Mátyás és Sámuel mester.

Nummer Pálról így ír a kassai regestrom:

Anno 1656. Dye 14. Julý. Numert Pál állott be az Böcsületes Céhben és megatta az céh igasságát, Rhfl. 4. Vetett reja az becsületes céh remek büntetést . . . gira 3.

Anno 1658. die 23. septembris szegöttetett egy inast Eötves Pál Nagy Bánai Laskay Mihálj fiát Jancsit 5 esztendőre és megatta az C(éh) igasságát den. 64. Löttenek kezessek Szentkirálj Márton, Debreczeni Mihály uraimék.

Váradi Miklós mindössze egyszer van említve, de Váradi Györggyel ép oly összeköttetésben, mint a hogy Kecskeméti hivatkozik rá. A regestrom ugyanis ezt mondja:

«Anno 1661. Die 3 Octobris. Szegöttetett egy inast be Váradi Ötves György, Szüttő Péter fiát Szüttő Gyurkát 4 esztendeig; lettek kezesek érette Szentkirály Ötves Márton uram és Várady Miklós.»

«Sámuel uram» alatt kétségkívül *Eötvös Sámuel* mester értendő. Kecskeméti azért nevezi egyszerűen Sámuelnek, mert a czéhbeliek előtt az Eötvös jelzet nem vétetik vezeték név gya-

¹⁰³ «1690. 7. May Fogaras: *Cassai Reformata Ecclesiának javai Regestruma*». A gróf Teleki-család levéltárában Marosvásárhelyt.

nánt, s ha nincs egyéb megkülönböztető neve, akkor csak keresztnevén szólítják, hozzá téve a «mester» címzetet. Hogy Sámuel uram csakugyan Eötvös Sámuel volt, mutatja a kassai ötvös regestromban róla szóló következő három bejegyzés, melyek Kecskemétivel való összeköttetése mellett is bizonyítanak:

Anno 1663 die 4 octobris. Állott be az böcsülletes czében (vaÿ; sor fölé, későbbi kézzel, zárjel közé írva) Eöttves Sámuel és megatta az böcsülletes czé igasságát Rhfl. 4. Vetett rea a böcsülletes (czé) büntetést girát 4.

1666 Dÿe 15 Martÿ Szegöttetett egy inast Eötvös Sámuel Patakon lakó Bihari Ötvös István fiját Istókot és megatta az czéh igasságát den. 64. Kezesek érette Eötvös Gergely és Kecskeméti Péter uramék négy esztendeig.

Anno 1671 Die 5 8-bris. Szegöttetett egy inast Tokajban lakozó Szécsény Mihály fiát Mihókot 4 esztendeig és megatta az czé igasságát, voltanak kezesek Kecskeméty Péter és Vásárhely Eötves István uramék.

Ez utóbbi bejegyzés Kecskeméti Péter keze írása, ki közelebbi ismeretségben állott Sámuel urammal. Attól tanulta szerzőnk 1663 május 1-sején a czement-por készítését s ugyanaz napról szól egy másik följegyzése, mely szerint: «Sámuel mester az Sámbar feszületképet így aranyazta meg, kit Pető Zsigmond aranyztatott meg».

A kassai mesterek közül, tanúlt még szerzőnk *Máttyás* mestertől; ez javallotta neki 1667 jun. 10-én a próbakö különbözö alkalmazását. Mikép kell «testet csinálni, *Tímár Mihály* uram mondotta 1671. 23. Februarÿ». Végre, meg lehet hogy szintén kassai ötvös volt Bányai István, kitől szerzőnk beverő ponczolt tanúlt csinálni. Ilynevű mester Kecskeméti korában Kolozsvárt is (azok közt már említettük), Kassán is volt a czéhben. A kassai 1608-ban állott be, s *Bányai* vagy *Nagy-bányai Ötvös István* név alatt 1625-től 1637-ig hat ízben választották czéhmesterré. E szerint már 1637-ben öreg ember lehetett, s így, közel harmincz év múlva, aligha tanulhatott tőle Kecskeméti. Ezért tartom valószínűbbnek, hogy Kecskeméti a kolozsvári Bányai Istvánnal állott összeköttetésben.

Szerzőnk 1663-tól fogva, már mint czéhbeli ötvös-mester dolgoztatott Kassa városában. Róla még a következő feljegyzéseket találtam a czéh-könyvben:

(Anno 1663) Die 30 octobris szegöttet egy inast Kecskeméti Péter, Nagy István fiát Nagy Mihókot, és megatta a hatvannégy pénzt, kezesek érette Szegedi János és Laczi Inos (János helyett).

Anno 1667 Dýe 3 octobris Kecskemétý Péter mondotta szabadon az inasát Nagy Mihályt.

Anno 1672 Die 7 marcý Mondotta szabadon Kecskemétý Uram inassát, Gönczy István Uram fiát, Jancsit.¹⁰⁴

E szerint, szerzőnk 1672-ben még életben volt, bár ötvöskönyvén legalább kelet-megjelöléssel, már ekkor nem dolgozott. Az ő művében a legutolsó dátum 1671. szeptember 7-ike.

A czéhregistrom nem nyújt ugyan további adatokat Kecskeméti életére, mert az 1670-es évek közepétől fogva igen rendetlenül s hézagosan van vezetve: de azt még megtudjuk belőle, hogy 1676-ban szerzőnk életben volt. Mert azon év 7. x-bris kelt bejegyzés Kecskeméti keze írása.

Mi lett vele ezentúl, nem tudhatjuk. Valószínű, hogy már mint élemedett ember, az 1670-es évek végén húnyt el Kassa városában.

Szerzőnk sokat vándorolt, sokat tapasztalt a hazában, s bár nem volt külföldön, mégis nagy hatással volt rá a külföldi ötvösök technikája. Leírja, hogy a zölddel való illuminálást, «*az német* így csinálta». Ez a német, hazai ötvös is lehetett. Említi azonban szerzőnk egy holland és egy török ötvös technikáját is.

Leírva ugyanis, hogy a «töröly konstnak kirajszolása rézre» mikép történik, egyszersmind utána veti e nagyérdekű jegyzetet: «*Csepregi* öccsétül tanultam. *Vischertül* látta *Amsterdamban*».

Aztán a fővénybe öntés módjáról szóló cikkét e szavakkal végzi: «*Az török ötvöstül* láttam Gyula-Fejérvárott létemben». Ez adat magában véve is szerfölött fontos, mert a török befolyás kétségbevonhatlan emléke ötvösműveinkre. De még inkább fokozódik érdekessége, egybevetve azon adattal, melyből megtudjuk, hogy Rákóczi György fejedelemnek udvari török ötvöse volt gyulafejérvári székhelyén, kit maga az öreg fejedelem hozatott Konstantinápolyból.

Öreg Rákóczi György ugyanis ekkép ír Gyulafehérvárról 1633. deczember 18-án hidvégi Mikó Ferencz portai követéhez

¹⁰⁴ *Az kassai Ötvös Czehnek Regestroma.*

Konstantinápolyba: «Ha Kegyelmed egy jó aranyazó mestert hozhatna, nagy szükségünk volna reá, most is Bécsben kell küldenünk hintóhoz való aranyos szögekért».¹⁰⁵

Rákóczi fejedelem ily módon szokta megbízatásait adni, s Mikó Ferencz elég ügyes ember volt arra, hogy Konstantinápoly számos ötvöse közül egyet kiszemeljen, s ura udvarába küldjön. A Kecskeméti említette gyulafehérvári török ötvös tehát igen valószínűen Mikó Ferencz közvetítésével jutott a fejedelmi udvarba, s ott működött az 1640-es évek végén is, midőn Kecskemétivel érintkezett. Legföljebb az ellen lehetne kifogást tenni, hogy Rákóczi aranyozót kért, s én ötvösről beszélek. Ámde a XVII. század meg nem állapodott nyelvében az ötvösöket nem mindig nevezik e néven, hanem gyakran mesterségük valamely részéről keresztelik el. Rákóczi *aranyozót* kér, mert aranyozásra volt épen szüksége; de ötvöst ért alatta, mert azok végezték az aranyozást. A lőcsei krónikában pl. ezt olvassuk 1646 május 3-dikáról följegyezve: «. . . . (am Kirchthurm) der Knauf und die Stein sind mit 82 Ducaten verguldet worden durch die Goldschmiede».¹⁰⁶

Máskor *pecsét-* vagy *példametszőknek* nevezik az ötvösöket, mert ők, a diszitmény kivésésén kívül (œuvre ciselé), pecsétet és példát (Bild) is egyaránt tudtak metszeni. A XV. századtól fogva a jelenkorig valamennyi czéhszabály szerint, az ötvös-legénynek mester-remekbe kell helymes vagy egyéb pecsétet metszeni, mi világosan bizonyítja, hogy ötvössé csak az lehetett, ki egyúttal vésnök is volt.

A rézmetszés az ötvösöknek egyenesen szakmájába tartozott. Apród-korukban első műgyakorlatukat, igen természetesen, nem a drágalátos arany-ezüst tárgyakon, hanem mindig és mindenütt hitvány réz-pléheken kezdték. 1639-ben így szólt az inas-szegődtetés idevágó fejezete: «Az te tizted ez is leszen, hogy rezeket faragsz lyukas tizenkét darabot, hogy mikor szabadon akarod mondatni magadat, azokat tetülled az b(öcsülletes): C(éh)-ben elkírik, mert másképpen szabadon nem mondanak; ezekhez tarcsjad magadat.»¹⁰⁷ Rimaszombatban az inasnak szintén tizenkét, általa

¹⁰⁵ *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.* 175. lap.

¹⁰⁶ Henszlmann: *Lőcsének régiségei.* Budapest, 1878. 32. l.

¹⁰⁷ *A kassai ötvös-czéh regestroma* utolsó lapján.

metszett pléhet kellett felszabadulásakor a czéh előtt felmutatni; csakhogy ott, az 1762 junius 14-dikén tartott czéh-gyűlés határozata szerint, «midőn az 12 pléheket szabadulásakor bemutattya, az 11 legyen réz, az tizenkettedik pedig 12 próbás egy lat ezüsből legyen». Az ezüst-pléhek aztán a czéh tulajdonába mentek át; bizonyítja az, hogy a czéh vagyon-jegyzékében évről-évre különböző számú egy latos ezüst-pléhek szerepelnek. Még 1828-ban is, Alexy József, tudományának réz- és ezüst-pléhekre való jeles metszései által bizonyította be, hogy alkalmas a legénységre; s ugyancsak Rimaszombatban, a később híressé vált Libay Pál, 1829-ben, rézbe metszett címert mutatott be a czéhnek, mesterremek gyanánt.¹⁰⁸

A rézmetszés művészetét általában, mindelejétől fogva egyenesen az ötvösség dajkálta; ettől tanulta el finom vonalait, s Vasari szerint egy firenzei ötvös-mester (aurifex), Maso Finiguerra találta volna fel 1460 táján. Annyi bizonyos, hogy a XV. s XVI. század legkülönb rézmetszői: Schöngauer, Baldini, Botticelli, Mecken, Pollajuolo, Robetta, Raibolini, Zasinger, L. Leyden, Dürer, a három Hopfer testvér, Jamnitzer stb. mindannyian ötvösök és festők is egy személyben (Ld. Pulszky Ferencz tanulmányát Marc Antonio Raimondiról: *Budapesti Szemle*. I. 27—45. V. ö. Cellini, az *Orificeria* előszavában. — Dr. A. Frantz: *Geschichte des Kupferstichs*. Magdeburg, 1883. — Delaborde: *La gravure en Italie*. Paris, 1883.). Szintén ez időszakban mennyire mentek a rézmetszésben a mi ötvöseink, arra nézve szép példa a czikkünkhöz csatolt, étető munkához való díszes metszvény-sorozat, mely a Lugossy Codex melléklete, s egy XVI. századi erdély-széli ötvös kezemunkája. Motivumai nem eredetiek ugyan: — Radisich György úr figyelmeztetése folytán meggyőződtem róla, hogy közülök egynehány majdnem azonos P. Flötner, XVI. század elején élt német metsző rajzaival;¹⁰⁹ de a tiszta munka, a metszés szabatosága rendkívül ügyes, gyakorlott kézre vall.

A pénzverés szintén az ötvösök dolga. Ötvösség és pénzverés, a merovingek korától fogva¹¹⁰ a XVII., némely helyt a XVIII.

¹⁰⁸ A rimaszombati ötvös-czéh irományai.

¹⁰⁹ V. ö. *Kunstbuch* des Peter Flötner Zeichners Bildhavers vnd Formschneiders von Nurnberg. Gestorben im Jahre 1546. Újabb kiadása: Berlin, 1882. 4-r.

¹¹⁰ V. ö. Audōenus: *Historia Sancti Eligii*. I. 1: «tradidit eum ad imbuedum honorabili viro Abboni vocabulo, fabro aurifici probatissimo, qui eo tempore in urbe Lemovicina publicam fiscalis monetæ officinam gerebat» etc.

századig, ugyanazon egyének foglalatossága. Külföldön, valamint nálunk, kizárólag ötvösök a pénzverők mindaddig, míg csupán a pénzverő-házban volt szabad ezüstöt égetniök. A mint e műveletet odahaza is végezhetik, attól fogva a pénzverdében rendesen csak egy ötvös volt alkalmazva, kinek feladata a «bélyegítők» kivésése, s az érczevegýtékben a hamisítás megakadályozása.¹¹¹ Külföldön e gyakorlat csak a XVII. század elejéig tartá fenn magát; nálunk jóval tovább. Magyarországon, valamint Kállay Béni szerint Szerbiában is (*A szerbek története*. I. 159.), egész a múlt századig általában magán ötvösök verték a pénzt, kiket *pénz-* vagy *forintverőknek* neveztek. Graffius írja 1660-ról: «man hat die Thaler zum Herrn Melchior Hermann alias Stuckardt Goldschmidt, einem Rathgeschwornen, in Hermannstadt auf den kleinen Ring neben den Fleischbäncken gemacht, es hat sein Bruder Johann Hermann, Goldschmidt auch helfen schlagen».¹¹²

Czémenteseknek is hívták ötvöseinket, mert ugyancsak az ő szakmájokba vágott az arany-választás és finomítás. 1628-ban előfordul Segesvári Bálint krónikájában «az Czémentes Filstich Péter», kinek «czémentes» jelzője hibásan magyaráztatik czémenthaszonbérlnök, mert az alatt czémentelő ötvös értendő. Bizonyítja ezt az a tény, hogy az illető műves, ugyanazon krónikában,¹¹³ 1611-ben «Eötves Filstich Péter» néven említettik, vagyis az az «Iffyu Filstich Péter» értendő alatta, ki 1587-ben állott be a kolozsvári ötvös-czéhbe.¹¹⁴

Ily adatokból részünkről azt következtetjük, hogy ötvöseink mindaddig, míg a munkamegosztás kora be nem köszöntött, a nemes érczek megtisztításának s feldolgozásának minden nemét gyakorolták: Belényesi Ötvös György uram, I. Apafi Mihály udvarában arany-ezüst czementelő, tesztéző, példázó, és verő volt egy személyben.¹¹⁵ Sőt említett véleményünket még kiegészíthetjük azzal, hogy XVII. századi ötvöseink nemcsak nemes ércz, hanem általában véve mindenféle érczmunkát végeztek, nem

¹¹¹ Hans Meyer: *Die strassburger Goldschmiedezunft* (Schmoller: Staats- und social-wissenschaftliche Forschungen Bd. III.) Leipzig, 1881. S. 198.

¹¹² Gr. Kemény: *Deutsche Fundgr. der Gesch. Siebenbürgens*. Klausenburg, 1840. II. 217.

¹¹³ *Erdélyi történelmi adatok*. IV. 195. és 178. l.

¹¹⁴ *A kolozsvári ötvös-czéhbe való állásról való könyv*.

¹¹⁵ *Archæologiai értesítő*. Budapest, 1879. XIII. 78.

véve ki még az *ágyú-* és *harangöntést* sem. A gyulafehérvári híres «farkas ágyú» egyik műve Aurifaber (Goldschmidt) Jeremiás segesvári ötvös volt.¹¹⁶ S a székesfehérvári múzeumban magam láttam egy Zichy Jenő gróf ajándékából oda került rézmoszarat, e fölirattal: *Otves Davit 1667.*

Végre a *drótműves*, tán fölösleges is emlitenem, szintén ötvös. Drótmű (filigran), drágakőfoglalás (joaillerie), ciselirozás és terebelés (œuvre poussé): im ezekben áll (Cellini szerint) per excellentiam az ötvös-munka.

Szerzőnk az ötvösség mindezen fajtáját gyakorolta, sőt ő maga finomította, ő maga tette mívelhetővé az aranyat s ezüstöt, valamint az ötvözéshez szükséges patikai szerek s műszerek jó részét is maga készítette. Tévedés volna azt hinni, hogy szerzőnk e részben kivételt képezett társai közül; mert a XVII. században minden magyar ötvös, szükségszerűleg ép oly ezermester volt műipara körében, mint a mi Kecskemétink. Magok finomították az ércanyagot; magok tervezték, rajzolták műveiket — a kassaiak több tervrajza maig megvan a felsőmagyarországi múzeumban; magok rajzolták az étetőmintákat, — példa erre a mellékelt metszvény-sorozat; maguk vészték a drágakövet s az érczet; magok foglalták be a követ, rakták fel a zománczot, a bőrtűt stb. S épen ez a megosztatlan munka tette változatossá, egyéni jellegűvé, részeiben s egészében művészileg harmonicus remekékké, az egységes terv szerint kigondolt s kidolgozott XVII. századi magyar ötvösműveket.

Mai napság az ötvös-műgyakorlat más utakon jár. Az ötvös-művek, míg a kirakatba kerülnek, tömérdek különböző ízlésű és tehetségű iparos kezén mennek keresztül. Az ércanyagot, lemezekben, szálakban vagy rudakban, készen kapják, a mű tervét mintakönyvből vagy építő-technikus rajza után készítik, a vésést vésnökök, a kőfoglalást ékszerészek, a zománczolást chemiai gyáarak stb. végzik. Ily munkának nincsen köze a művészethez, s az így készített művek nem tagadhatnák el eredetüket. Gyári bélyeg nélkül is menten fölismerhető rajtok, hogy különböző darabokból tákolvák össze, s mindenekfelett meglátszik rajtok a gőzerővel menő gyors munka, mely az időt pénznek tekintő kor követel-

¹¹⁶ Szamosközy *történeti maradványai*. Kiadta Szilágyi S. (*Mon. Hung. Hist. Script.* XXIX.) III. 147.

ménye. Hanem aztán ezeken is beteljesül az a régi igazság, hogy az idő sem becsüli meg, a mit nélküle készítettünk!

Előadva immár, meglehetősen tág művelődéstörténelmi keretben ötvösünknek pályafutását, technikai jegyzeteinek értékét is meghatározhatjuk. Kecskeméti művének kiváló értéket kölcsönöz az, hogy *a magyar ötvös-műipar virágzása fénykorában 1644-től 1671-ig íratott*. Becsessé teszi továbbá az, hogy a szerző minden műipari eljárás-mód titkának urát adja. Történelmi jegyzeteiből tudjuk meg, hogy Kecskeméti, a XVII. században hazánkban fennállott, különféle műgyakorlattal bíró valamennyi nevezetes helyen megfordult, s ötvös-könyvében megörökítette a legkülönbébb s legkritkább technikákat.

Pályáját Kecskeméten mint török hódoltsági, úgynevezett «*paraszt ötvös*» kezdette; aztán az *erdélyi szászok* két legnevezetesebb ipar-telepére Nagy-Szebenbe, majd Brassóba megy; onnét a *fejedelmi székhely*, Gyulafehérvár felé veszi útját, s Kolozsvárt, Erdély *legélénkebb magyar és szász* ötvös-műgyakorlatú városában szolgál több mesternél; majd ismét a *hódoltság* szélére, Várad *magyar* ötvösei közé vetődik, s végzi pályáját Kassán, hol a *szepesi szász*, a sárosi *német-tót*, a halicsi *lengyel*, s a tiszáninnen *magyar* «*paraszt ötvösök*» üzik mesterségüket. Ha mindehhez hozzá vesszük, hogy *német, holland s török* ötvösök technikáiba is bepillantott, bizvást kimondhatjuk, hogy szerzőnk a Magyarország területén a XVII. században virágzott ötvös-iparművészet minden árnyalatának megőrizte egy-egy vonását.

Kecskeméti művének értékét különösen emeli az, hogy az egész világirodalomban ilyféle, rendszeresen kidolgozott bővebb ötvös-könyv, mindössze kettő van. Az egyik Theophilus XI.—XII. századbeli szerzetes műve: *Schedula diversarum artium* cím alatt; a másik Benvenuto Cellinié *Trattato dell' orificeria* címmel.

Egyéb e fajta dolgozat, mint Heraclius munkája *De coloribus et artibus Romanorum*; a «*Künſtbüchlin*» (gerechten gründlichen gebrauchs aller kunſtbaren Werckleüt. Von Ertzarbait | inn vnd ausserhalb feürs | aus Alchimiftischem vnd natýrlichem grund |. (S. l.) M.D.XXXI.) s egyéb alchymista könyvek, továbbá Lepsius, De Montamy kiadványai vagy nem szoros értelemben vett ötvös-könyvek, vagy pedig jelentéktelen töredékek.

A mi irodalmunkban efféle emlék, Debreczeni László kolozsvári aranyfinomítónak az erdélyi múzeumban kéziratban lévő következő munkája:

*Commentarius super auri praxim
qua deducitur ad confuetam
puritatem, ut ex eo monetę sine
ulla reprehensione cudi possint
aureę. Auctore ladislao Debr^{no}.*

E munka azonban, — melyről kiváló szakértelemmel irt ismeretést tett közzé Finály Henrik,¹¹⁷ — mivel kizárólag az aranyfinomításról szól, csak némi csekély részben sorolható az ötvös-könyvek közé.

Ellenben szoros értelemben vett, s Kecskemétién kívül, egyetlen igazi ötvös-könyv irodalmunkban a XVI. századi, «némely ötvösi jegyzések» címe alatt ismeretes füzetke, melyet Dr. Rómer Flóris Ferencz becses megjegyzésekkel kísérve tett közzé.¹¹⁸ Csak-hogy ez meg szerfőlött rövid, rendszertelen, s oly homályosan van írva, hogy értelmét igen bajos kibetűzni.

Hogy az ilyfajta emlékek nálunk úgy, mint külföldön, fehérholló-szerű ritkaságok: annak okát a mind végig középkorias alakjában fennállott czéhrendszer természetéből, s a vele kapcsolatban kifejlett sajátos gondolkodásmódból magyarázhatjuk ki. A czéhek zárkózott testülete általában sárkányként őrizte az ipari titkokat, de valamennyi közt legszigorúbban a nemes érczek művelői, a bányászok, ötvösök, aranyfinomítók, egyszóval a «tűzművesek (Cœtus Pyropificum)»¹¹⁹ testülete. Debreczeni László, e titok emlegetésével kezdi művét (*Prologus*, Lib. I. cap. 1.) ekképen:

Maximum est apud omnes nationes *archanum* cœmenti, vel quemadmodum uulgus appellat, Cementi faciendi ratio, atque adeo secretum ut uix frater fratri, Pater filio, nisi moriens, nisi adiurato artem detegat atque aperiat.

Maga Debreczeni is esküvel fogadta, hogy nem árulja az aranynyal való bánás titkait («cum in adiuratorum numero simus», etc. Lib. III. cap. 11.)! Ő aztán meg is fejti, miért oly titkolózók

¹¹⁷ *Az erdélyi muzeum-egylet évkönyvei.* IV. 111–130.

¹¹⁸ *Századok.* 1877. 222–235. l.

¹¹⁹ E gyűjtő névvel nevezetnek a *károly-városi czéhszabályokban* az egy czéhben egyesült kovácsok, lakatosok, bádgosok, ezüst-, sárgaréz- és puskaművesek. I.d.

a nemes érczczel bányó mivesek, s féltékenyen őrzött technikai fogásaikat, miért nem bízzák az «áruló» papirosra:

Non crediderim quospiam talia scriptis vnquam afsequi conatos, qualia nos ipsi tentamus, non quia se non posse diffiderent, uel tanquam humilia putarent negligenda, sed ne artis tam nobilissimę secreta panderent uulgo, quibus omnia cognita foderent, neue fisco Regio, nonnullorum cupiditate, fieret iniuria, pretermiserunt. Nos uera si ab alijs celata stilo complectitur, talem in scribendo modum seruabimus, ut non archanum prodidisse quispiam arguat, sed mnemosynon quoddam nobismet ipsis scripsisse iudicet.¹²⁰

Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve, egy kis bevezetés után, a drágakövekről, s főkép azoknak gyógyhatásáról szól.

Az ily köveket nálunk *orvosságos kövek*nek hívták, mely elnevezés, a *pharmakolithos* szó-szerinti fordítása. Drága ereklyék gyanánt szállottak ezek, ivadékról-ivadékra. Vagyon-, hozomány-s hagyaték-jegyzékekben fordul elő 1579-ben: «egy vruossagh kw»; Bocskay kincsei közt: «zem faiaitul valo lapis kew arani-ban foglalva»; 1612-ben: «abroncs formán csinált (gyűrű), orvosság vagyon bele csinálva»; «kézre való, orvosságos kövek vannak benne»; «fél kézre való, fővény ellen való kövek vannak benne»; «egy nyakra való, orvosságos kövek vannak benne»; 1626-ban: «egy orvosságos forma kövekből álló arany láncz»; 1647-ben: «arany perecz, sokféle orvosságos kövel rakott»; 1652-ben: «egy pár orvosságos arany perecz»; végre 1658-ban: «orvosságos egy pár perecz, melyben vagyon orvosságos kő 20.»¹²¹

Az orvosságos kövek széleskörű elterjedésére, s ennél fogva a gyógyhatásuk iránti bizalom általánosságára vall az itt felsorolt jegyzék. S valóban úgy találjuk, hogy nálunk nemcsak a XVI. században, melyről számos példa maradt fenn, hanem még a XVII. század végén is drágakövek porával gyógyítanak az orvosoknak nevezett kuruzslók. Ámbár a vér keringését már 1579-ben ismerték, de e tudomány-szerző s átalakító találmány hatása

az eml. czéhszabályok latin másolatát az országos levéltárban. Privil. Cæh. 1846. Nro 285.

¹²⁰ Debreceni: *Commentarius super auri praxim*. Lib. I. cap. 21.

¹²¹ B. Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás*. II. 49., 162., 163., 248., 295., 330. *Történelmi tár*. 1878. 149. és *Századok*. 1873. 353.

nálunk a XVIII. századnál előbb nem észlelhető. Maig fennmaradt Bornemissza Anna házi patikaszereinek jegyzéke, melyek, «két fekete ládában lévő orvosságok, Doctor Köpeczi uram által revidiáltattak.» Ezek sorozatából azt látjuk, hogy Doctor Köpeczi uram által legfőbb orvosszerekül alkalmaztattak a «drágakövek porai» (háromszor említve), a Pulvis Bezoardicus, vagyis a bezoárkő pora, melyet V. Károly is pestisről tartott jónak, a vérkő (kétszer), a kláris por, a veres kláris por, a Crocus metallorum, a Cremor tartari stb.¹²² S az efféle «orvosságos köveket», nálunk csak a XVIII. század elejétől fogva szorítják ki az «*orvos-füvek*».¹²³

Ezen orvosságos kövek alatt nem csupán gyógyító hatású, hanem egyszersmind sok mindenféle bajt, veszedelmet, halálos sebet s főkép ördögi igézetet eltávoztató *talizmánok* és *amuletek* is értendők. «A nyakban kötött babonás orvosságokkal — úgymond Comenius — az igézetek üzettetnek: ez (tudni-illik az igézet) még igécskével is (börbitelésével, ráolvasásával) az igézet ellen őriző istennek (igézet űző bűjös bájosnak).»¹²⁴ Kecskeméti is több különböző kőnél ajánlja, hogy az illető «nyakában hordozza»; s ide tartozik Petrityevity Horváth Kozma önéletírásának e pontja:

«Mezei lovas hadnagyok voltak Szodorai Mihály és Janai Mihály (ezt a golyóbis nem járta meg, de ha mikor megtalálták löni, elfeküdt benne néha harmad nap, s néha több napokig, annak-utánna azért ugyan lövés mián veszett volt el, midőn Rákóczi fejedelem a törökökkel a lippai szorosnál megverekedett volt, *hihető hogy elfelejtette volt akkor az orvosságot.*»¹²⁵ Itt az «orvosság» tulajdonkép annyi mint «orvosság- vagy orvosságos kő». A hadakozó katona, kinek élte állandóan kockán forog, külföldön is nemcsak saját fegyvernemének védszentjét hívta segélyül, hanem egyúttal a sötét hatalmak pártfogásához is fordult. Még a harmincz éves háborúban széltire alkalmazzák a «Passauer Kunst»-ot, mely szúrás és lövés elleni panaceát nyújt, ha az illető harczos magicus amulet gyanánt, orvosságos követ, vagy különböző mondásokkal beírt papírszalagot függeszt mellére.

¹²² *Történeti lapok*. I. 319., 320.

¹²³ Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-Kert*. Lőcse, 1702. p. 351.

¹²⁴ «amuletis fascinia pelluntur; hoc etiam verbulo præfiscini». Joh. Amos. Comenii *Janva lingvæ latinæ*. In Hungaricam linguam translata per Steph. Benj. Szilágyi. Leutschoviae, 1649, p. 174.

¹²⁵ Thaly: *Történelmi kalászkok*. 23. l.

Az orvosságos kövekről szóló babonás hiedelmek, a mint már Grimm is kimutatta (*Mythologie*. S. 1166—1176), Keletről, főkép a keresztes hadból visszatértek révén szivárogtak be Nyugat-Európába. A keresztes hadjáratok óta a költemények telvék a kövek «virtusainak» magasztalásával, valamint, a szép vagy rút külsejökkel semmi összefüggésben nem álló belső értékek mysticus, vallásos, erkölcsi magyarázatásával. Idő múltával, a mindenütt jelenvaló vallásos eszme, a kövek virtusára is első sorban alkalmaztatik, támaszkodva János: Jelenések XXI. 19—22. versére, melyek lélekkápráztató közvetlenséggel adják elő, hogy a mennyei Jeruzsálem «város kerítésének fundamentomai megékesítettek mindenféle drágalátos kövekkel». Az Apocalypsis e helye megragadja a középkoriak különben is felcsigázott képzelmet. Csehországban IV. Károly a prágai s a karlsteini kápolnákat amaz égi palota mintájára építteti. Nálunk meg, Bornemisza «Menyországról» szóló éneke csaknem szóról-szóra írja ki az Uj Testamentom említett verseit, a következőkben:

Kiuül à Város nagyon tündöklic fzepe fzinýű kőueckel,
zöld fzinýű kőuel fzederies kőuel farga feier kőwel,
piros test fzinne hamu kecs fzinne arany fzinýű kőwel.

Egyic kőw Jafpis az mafic Saphir es Calcedonius,
Smaragd Sardonyx es à Sardius es az Chryfolitus,
megint Beryllus az Topafius es az Chryfopafus.¹²⁶

A drágakövek cultusát, az említett tényezőkön kívül, már a renaissance kezdetén nagyban előmozdította Aristoteles és Plinius természettudományi műveinek olvasása. E munkák, ama szerfölött tudvágyó, de gyermekesen hiszekeny kor előtt, a bölcsesség kincses tárházai gyanánt tűntek föl, s mohón estek neki tanulmányozásuknak. Kecskeméti későbbi kor gyermeke, de azért Pliniust még is álmélkodó tisztelettel forgatta s lehetőleg fölhasználta adatait. Másik forrásműve Stella Rázmán drágakövekről szóló értekezése, és pedig annak, úgy gondolom, nem az 1517-iki ritkább és drágább nürnbergi, hanem az 1530-iki strassburgi, Joannes Sylvius Egranus által eszközölt s Pliniust is magában foglaló ily című olcsó zseb-kiadása:

¹²⁶ Bornemisza Peter: *Enekek háromrendbe*. Detrekoe varaba. Anno MDLXXXII p. CCXXI.

ERASMI

STELLÆ LIBANOTHA

NI VIRI CLARISS.

De gēmis libellus

unicus.

¶ Plinius fecundus de
gemmis.Argentorati per Henri-
cum Sybold.

E munkáscsának közös használata fejti meg szerintem, hogy a legtöbb drágakő gyógyhatásánál az első egynehány tulajdonság szerzőnknel és Apátzai Csere János Magyar Encyclopædiájában (Ultrajecti, 1653) jóformán megegyezik.

Szerzőnk használta még az említetteken kívül Albertus Magnus műveit, kinek a XVII. században közkézen foroghatott augsburgi, 1519-iki következő olcsó kiadása :

A l b e r t i

magni philosopho

rum magimi de

mineralibus

libri quin

que.

E munkának második részében: «Tractatus secundus libri secundi de lapidibus nominatis & eorum virtutibus» szerzőnk vezérfonalat lelhetett volna műve első felének kidolgozásához. Ő azonban, ki készségesen, lelki megnyugvással jár Plinius és Stella útain: nem örömet követi Albertus Magnus nyomdokait. Az onyx hasznairól írva, megjegyzi, hogy «Magnus Albertus ír felőle, de nem ismerem ide valónak lennyi, *mert ő mindent amaz magicaba vonson*».

Forgatta még Kecskeméti egy Israel Hiebner de Schneeberg nevű tudós bolondnak, ki az 1650-es években Erdélyben járt, következő című művét: *Mysterium Metallorum, Herbarum et Lapidum*, i. e. Vollkommene Kuhr und Heilung aller Leibes- und Gemühts Krankheiten, ohne Einnehmung der Arzney. Erfurth und Jena, 1651. De már ezen 4-edrétű, rézmetszvényekkel disztett munkának szintén német nyelvű folytatását, mely «Mysterii

Sigillorum, herbarum, & lapidum continuato» cím alatt Lipcsében, 1654-ben került ki sajtó alól, szerzőnk nem használta.

Végezetre, a magyar könyvek közül szerzőnk, úgy látszik, belepillantott Pataki Füsüs János *Királyoknak Tüköre* című, Bártfán 1626-ban megjelent munkájába, mert felhasználta e mű 160-ik lapján megírt azon adatot, hogy Béla magyar királynak smaragdos gyűrűje három-felé hasadt.

A ki a XVII. századot eléggé ismeri, tudni fogja, hogy szerzőnk értelmisége ellen egyáltalában nem szól az, hogy ő is hisz a *titkos tudományokban*, magia, astrologia s alchymiában. Mert az ezekben vetett hit akkoriban általános volt. A renaissance, a régi authorok olvasása útján nem csak a drágakövek cultusát kelté életre, hanem általában az összes u. n. titkos tudományokat. Igaz ugyan, hogy Petrarca keményen szól az alchymiáról («De remediis utriusque fortunæ»); azért mégis a renaissance-kor állított tanszéket az egyetemeken az astrologiának, s e kor szelleme a legnagyobb, igaz érdeklődéssel kísérte a horoscopot.

A legfölvilágosodottabb uralkodók, a pápák, a Mediciek, Mátyás király szentül meg voltak győződve a csillagok befolyásáról az ember életviszonyaira. V. Károly császár a yusti kolostorba egy teli szekrény *orvosságos követ* vagy amulettet vitt magával. Ezek közt voltak Prescott előadása szerint, aranyba foglalt kövek mint biztos vércsillapítók, kilencz angol gyűrű görcs ellen, egy köszvényrül hasznos értékesen befoglalt kékkő, négy aranyba foglalt bezoárkö, mint hatalmas szer a pestis ellen. Nagy gondal őrizte Károly ez amuletteket, s midőn egy ízben Van Male nevű kedvencz udvarnoka pestisnek vélt betegségbe esett: sietve küldte számára az ő gyógyerejű bezoárköveit.

Rudolf császár astrologok és alchymistákkal vette magát körül. II. Mátyásra nagy befolyást gyakorolt mantuai csillagásza, kinek prognostikonja elegendő volt arra, hogy betegsége daczára Prágát tél derekán oda hagyja, s Bécsbe utazzék.¹²⁷ Wallenstein astrológját, elválhatatlan társát, Schiller örökíté meg; de nem Keplert, ki csak kevés ideig állta ki Wallenstein szolgálatában, hanem az olasz charlatán Zenot (helyesen Seni).

Ilyen Seni-féle alakok már a XVII. században kétségkívül

¹²⁷ Eredeti követjelentés, dd. 6/16. nov. 1617. *Szász állami levéltár Drezdában*. Buch 8239. f. 5.

nagy számmal voltak az astrologok, alchymisták s doctorok sorai-ban; de azért az is kétségtelen, hogy hibásan fogják fel e hiedel-meket azok, kik a titkos tudományok valamennyi művelőjét s hívójét szemenszedett csalóknak, szántszándékos világbolondítóknak, vagy a legjobb esetben hülyéknek tartják. Hát akkor ugyan melyik rovatba lenne sorolandó oly gondolkodó, mint Descartes, ki e tárgyban semmiféle érdektől nem vezéreltetett, s mégis így ír az astrologiáról: «La connoissance de l' ordre des étoiles dans le ciel, est la clef et le fondement de la plus haute e plus par-faite science que les hommes puissent avoir touchant les choses matérielles, d'autant que par son moyen on pouroit connoistre à priori toutes les diverses formes et essences terrestres.»

Akkor, a midőn még egy Descartes is hisz a titkos tudomá-nyok igazságában, természetes, hogy bokrosan burjázott az efféle babona Erdélyben, különösen ötvösök és bányászok közt, kik foglalkozásuknál fogva mindenütt hajlandók a babonára.

Debreczeni László, az 1530-as vagy 40-es években írt arany-finomító könyvében két fejezetet szentel annak bizonyítására, hogy a csillagok elhatározó befolyást gyakorolnak a tűzzel dol-gozó mesteremberekre s műveikre. Az egyik fejezet címe a következő: «Multi iubent . . . siderum cursus aspectusque pla-netarum observare.» Ebben előadja Somlai János nagybányai polgár és aranyfinomító esetét, ki bár értelmes ember volt, s mindent megtett a mi szükséges a czementeléshez: mégsem sike-rült neki semmi, mert a csillagok járására nem ügyelt, s utoljára is szegény Somlai mester, mikor a nagybányai kamarai præfectus az általa okozott kár megtérítését követelte, bűjában és szégyen-letében meghalt. Ugyanazon szerző egy másik fejezetet szentel azon nagy fontosságú tárgynak, hogy «quæ signa & qui planeta-rum aspectus in Commento faciendo sunt obseruandi».¹²⁸

Erdélyben a titokzatos iránti érzéket a XVII. század derekán, Kecskeméti ott tartózkodása idején, különösen táplálta a háború csapásaitól súlyosan meglátogatott ország szerencsétlen sorsa. Ily viszonyok közt az emberek fölizgatott képzelme előtt hitelle talált a legképtelenebb babona is, sőt keresve-keresik a csoda-szerűt, abban lelve megnyugvásukat. Ilyenkor a lakosság, isten ujját érezve, mindenben «jelt» lát. Kolozsvárt 1650-ben ledől egy

¹²⁸ Debreceni: *Comment. sup. auri praxim.* Lib. VI. cap. 2., 3.

«kőkert» (kőkerítés): ez már «jele volt azoknak a nyomorúságoknak és veszedelmeknek, a mik e szegény hazát követték.» Nem sokára tűz üt ki a városban, s ez már «második jele az rá következő inségeknek, nyomorúságoknak, változásoknak».¹²⁹ Átalában a XVII. század közepén Erdélyben több helyt véresőt láttak hullani, vérrel fagyott be a tó stb. Az országba tódult az alchymista s az astrolog. Így 1649-ről olvassuk Irthell János brassai polgár naplójában:

«Interim kömmt ein Gesandter vom Fürsten aus Holstein mit Namen Joh. Lindemann, Chymicus celeberrimus, welcher materiam auri, quod est Spieszglasigen Cinnober mit Sulphur vermenget auf dem Zernester Gebürg gesucht zur Perfection des auri porabilis (!), hat aber wenig erlanget, doch gibt solches künftig die Erfahrung, sintemal sie solche Secreta niemanden offenbaren».¹³⁰

Tán ugyanezen alchymistáról szól Mednyánszky Jónás 1651. aug. 20-án Rákóczi Györgyhez intézett következő jelentésében: egy német ember Bécsbe nagy derék mesterséghez fogott, nagy dolgot is hozhatna ki, ha végben vihetné; egy dolog héával volna, kirül irtam volt Nagyságodnak, ha feljebb nem lehetne, ottan csak egy fontig az Nagyságod erdélyi bányáiban ha olyan materia megszerezhetnék neki azt tartják, hogy az aranyak és az ezüstnek gyükere az és ebből nevededik az arany és az aranyat kivéven az csak leesik s csak úgy marad.» «némelyek nevezik cinobriumnak is, de nem cinobrium, mivel cinobrium az más».¹³¹

Ezen aranycsinálóknál még bizarrabb jelenség ugyanezen korban Hiebner Izrael, szászországi származású matematikus és astrolog, ki az 1654-iki napsötétedésből azt a következtetést vonta, hogy 1666-ban bekövetkezik a világ vége, s az ítélet napja. A chiliasmus hiveinek ezen epigónja, Erdélybe vetődve, ottan az ő tanai tudományos discussió tárgyát képezték. Hutter György szebeni tanár «Bedenken» cím alatt 1665-ben, Hermann Dávid egerbegyi ág. h. ev. lelkész pedig még előbb, 1656-ban próbálta

¹²⁹ Petričevity-H. K. önéletírása. Közli Thaly: *Tört. kal.* 11. lap.

¹³⁰ Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* (Neue Folge). Kronstadt, 1860. S. 342.

¹³¹ *Tört. lapok.* Kolozsvár, 1875. I. 228., 229. l.d. a Glossariumban: «Aranyak és ezüstnek gyükere».

megczáfolni Hiebner állításait, tisztán azok ellen kiadott polemicus iratában.¹³²

Magyar írók közül épen a legiava, Balassa Bálint, Prágay András, Pataki Fűsüs János, s az egyébként már fölvilágosodottnak mondható Apáczai Cseri János vitte leggyakrabban a közönség elébe a magiában vetett hitét. S még a múlt század végén is, Sándor István a kövekről szóló értekezésében (*Sokféle*. Győr, 1798. V. 97—134), minden egyes kőnél hűségesen regisztrálja, hogy a «régiek» miként vélekedtek az illető ásvány gyógyhatásáról.

Mindezen adatok világosan bizonyítván, hogy a legerősebb gondolkozók, az egyebekben felvilágosodott uralkodók s a legkülönb írók többé-kevésbé hittek a magiában: kétségtelenné tesz, hogy szerzőnknek a talizmánokról írt babonás értekezése, egyáltalában nem eshetik értelmisége vagy tanultsága rovására.

Szerzőnk sokat járt-kelt, tanult ember volt, mint a XVII. századi magyar ötvösök általában. Nálunk akkoriban az ötvösök megkívánják, hogy a ki az ő előkelő czéhökbe áll, jártas legyen a tudós-világ fölkent nyelvében, a latinban. E szerint «Eötvös Pál cibiniensis, jó *deák ember* és jó ötvös»,¹³³ kiről okirati emlékezés maradt fenn, nem tekinthető különös jelenségnek társai között, hanem inkább azok miveltségének egyik bizonyosságát. Még a következő században is, az ötvös-műipar s művészeinek hanyatlása idején: így beszél az ötvös-mester a hozzá kínálkozó inassal:

*Ha jó elméd nincsen,
És ha deákul nem tudsz,
Jobb más mesterséget
Keresned ez helyett,
Az mellyhez könnyebben jutsz,
Kit megfoghat elméd, s'
Rászokik a kezed.*

S csak miután az inas megnyugtatta, hogy, úgymond:

*Észszel jóval bírok,
Deákul is tudok
Istennek kegyelmébül.*¹³⁴

csak akkor fogadja meg apródjának.

¹³² *Judicium liberale & sobrium de Israelis Hübnéri, Calendariographi temerario...* Prognostico, etc. Authore D(avide). H(ermann). M(edia). Transylvano Herbornæ Nassoviorum, 1656. in 8-o.

¹³³ *Archæologiai értesítő*. XIII. 386.

¹³⁴ *Vetélkedés*. 6. és 7. vers.

Szerzőnk szintén tudott latinul. Pliniust, Albertus Magrust és Stellát eredetiben olvashatta. Sőt egy görög szót is, görög betűkkel ír le teljesen szabatosan. S részünkről épen nem tartjuk valószínűtlennek, hogy ő még a göröghöz is vetett valamit.

Kecskeméti balvéleményei tehát nem az ő tudatlanságára, hanem csak arra vallanak, hogy a tudomány terén még akkor híre sincs a kritikának, s ennél fogva a régi szerzőknél előforduló babonákat, az anyagok valódi tulajdonságainak nem ismerése folytán, vakon elfogadják. A szellemeket világszerte ez a két tényező bilincselte le: egyfelől a természeti tűnemények okai felől való tájékozatlanság; másfelől a régi tekintélyek feltétlen uralmának igézete, melynek kitűnő példája, az az averrhœista, kinek midőn egy orvos magán a holttesten megmutatta, hogy a máj a jobb oldalon van: töprengve kiáltott fel, hogy ez igaznak látszik ugyan, el is hinné, ha Aristoteles az ellenkezőt nem állítná!

Ily ferdén gondolkodó kor egyetemes szellemének fuvallatát érezzük szerzőnk iratai olvasásakor. Kecskeméti Péteren tisztán kivehető kora mély hatása. De hát mentes-e attól a legkülönb ember is? Vajjon nem áll-e az a tétel, hogy mennél eredetibb valamely tehetség, annál inkább kifejezője kora általános szellemének s uralkodó nézeteinek?

Szerzőnk tudványó lelke nagy tanultságra, sok tapasztalatra tett szert, de rabja volt azon kaliczkanak, mely XVII. századnak neveztetik; s bár, mikép a fogságba került sas, küszködik végzete ellen, józan esze feltámad Albertus Magnus magicus babonái ellen: ketreczéből mégsem menekülhet, mégis csak hirdeti Albertus Magnus bölcseségét!

Kecskeméti ötvöskönyvének tudományos értékét *Ipolyi Arnold* szakértő szeme fődözte fel. Rajta kívül mind e mai napig, szakértőül csak Henszlmann Imre s Rómer Flóris Ferencz látta. I. A. volt az, a ki legelőször figyelmeztette rá a tudós világot, egy oldalra menő ismertetést közölve róla a *Századok* 1876-iki évfolyama 555-dik lapján.

Azóta szakembereink türelmetlenül várták e könyv közzétételét; Ipolyi Arnold pedig, ismert nagylelkűségével, készségesen felajánlá, hogy a legdiszesebben adja ki saját költségén. A nyilvánosság előtt is gyakran emlegették. Mindekelőtt maga Ipolyi Arnold a magyar történelmi társulat pozsonyi nagy

gyűlésén hívta föl rá a hazai s külföldi szakértők figyelmét.¹³⁵ Ugyancsak 1877-ben, Freckay János, a *Találmányok könyve* első kötetében (105. 109. l.) az ötvösség és ékszermivességről értekezve, cikkébe I. A. ismertetését Kecskeméti W. Péter ötvöskönyvéről, csaknem egész terjedelmében átvette.

Két év múlva Pulszky Károly, a magyar történelmi társulat 1879-iki erdélyi kirándulása alkalmával tett iparművészeti jegyzeteiben, már türelmeszszakadtan, míg egyfelől félig-meddig kétségbe vonja, hogy léteznék Kecskeméti Péter könyve, mely «állítólag» Ballagi Aladár birtokában van; másfelől köteletségének tartotta «a nyilvánosság előtt megróni azon hanyagságot, melynek következtében a szakférfiaknak még mindig hozzáférhetetlen ezen munka, melyre a zománcz-vitában már három év előtt hivatkoztak, s melyet ezen kérdés fölmerülésénél mindannyiszor fölhoznak»,¹³⁶ stb.

A következő évben Deák Farkas a zománcz-kérdést tárgyalva, értekezését így végzi be: «Ma már nem kérdés tárgya e művészetnek Magyarországon is virágzása és sajátságos fejlődése, — hanem igenis kívánatos az egyes részletek felderítése és kidolgozása. Ilyen lesz pedig első sorban előszóval és jegyzetekkel ellátott kiadása amaz anyanyelvünkön írt kézikönyvnek, mely a XVII. század közepéről az arany-ezüst műességről, a zománczkészítésről és alkalmazásról szól, s mely Ballagi Aladár tagtársunk birtokában tanulmány alatt állván, megjelenését minden órán várhatjuk.»

Ily cikkek, valamint magánúton egyre megújuló sürgetések, kötelelességgé tették a gyűjteményemben lévő, 58 kis nyolczadrét levélre terjedő kézirat közzétételét. Valóban, igen nehezen szántam rá magam e publicatióra. Nemcsak egyéb téren való elfoglaltságom miatt, hanem a miatt is, mert eleve tisztában voltam magammal, hogy ha már kiadom, használhatóvá is teszem, mi viszont csak akkép lehetséges, ha időrabló, babra-munkát igénylő bő magyarázatokkal kísérem. A *Glossarium* szerkesztése csakugyan nemcsak hosszadalmas, hanem egyzersmind rendkívül nehéz munkának is bizonyult: a tárgy természeténél fogva az összes természettudományokban, az ipar több ágában, a történelemben, a régi és új magyar s külföldi műnyelvekben való jártasságot, s mindezekben, előkészítő tanulmányok egytálában nem lévén, — hosszas utánjárást kívánt.

Vajjon megfelel-e szerzőnk műve a felcsigázott várakozásnak, s a hozzá kötött vérmes reményeknek? nem az én feladatom: mások dolga eldönteni. Lehet, hogy erre nézve is, mint annyi másra, igaznak bizonyul About mondása: «on n'adore bien que ce qu'on connaît peu».

¹³⁵ Ipolyi Arnold: *A magyar iparélet történeti fejlődése*. Budapest, 1877. 31. l. Ugyanaz németül: *Geschichtliche Entwicklung des Gewerbewesens in Ungarn*. Uebersetzt von Adolf Dux. S. 38.

¹³⁶ *Egyetértés*. 1880. 283. sz. és *Századok*. 1880. 678. l.

NEMZETÉS.

Mikor *Zomer Mihály* uramnál laktam *Brassóban*, 1644., 1645., 1646. esztendőben, több sok szép intési és tanítási között ilyen szép öt dolgokra tanított :

PETRUS W. KECSKEMÉTI!

Ha ez világon tisztességesen akarsz éléllyi: vigyázz ez öt rendbéli dolgokra, ha ezeket megtartod, és előtted viseled, jó lelki ismerettel munkálódol, mindenkor elég munkád jár, ki után el tudcz tisztességesen éllyi; mert az Úr megáldgja kezed munkáját.

1. Sokáig az munkát nállad, ha lehet, ne tarcsad.
2. Jó ezüstből dolgozzál, jól és igazán aranyazzad azt meg.
3. Kinek-kinek aranyát, ezüstöt, igazán ki adgyad.
4. Igen szépen igyekezzél, az mint lehet hamar is igen, dolgozni.
5. Sokat felettébb az munkátul fizetést ne végy, engedelmesen dolgozzál, engedgyed is, vegye is.

Ha ezeket cselekeszed, szem látomást tapasztalod meg rajtad az Istennek áldását.

Ezeken kövül több sok szép intési és tanítási voltak hozzám, kiért az Úr ő kegyelmét megáldgja, sok esztendeig éltesse, hogy sok szegény legényeket oktathasson és taníthasson, mert Isten után én belőlem ő kegyelme tett embert, mint tudós, okos és bölcs ember, nemcsak ebben az mesterségben, hanem külső dologban is; ki valóban tudós ember volt, mert Németországban, Hollandiában, Angliában, Svétiában és Frantiában 15 esztendőt töltött el bujdosásában, és Napkelet felé is, az tengerig Konstantinápolyig járt. Tudós, okos és bölcs lehet az, ki annyit jár-ke. A svétiai királyt ötvösül 4 esztendőig szolgálta. *Pet(rus W. Kecskeméti.)*

KÖVEKRŐL.

Hol terem legjobb, több, és szebb kő.

Indiában vagyunk két folyó víz: Achesinus és Ganes (sic!), ez világon semmi vízben szebb, drágább, és jobb kő nem terem mint ebben az két folyó vízben; az földben is nem terem soha, mint Indiában, Schithiában, Afrikában, az Garamantesek között, és Egiptusban, egyéb helyeken is teremnek jó kövek, de mind meghaladják az

INDIAI KÖVEK.

Anno 1656. mensis vero Juny 4. Die.

Mint kell megismerni az termés követ az csinált kötől?

Nap világon kell megnézni az világos követ, mert homályos időn nem annyira mutatta meg magát. Az nehézségét kell elsőben is megnézni, mert az termés kő mindenkor nehezebb az metallomokban csinált kötél; annak utánna állását, és az színén való simaságot, az pallérozását az könek. Az csinált követ penyig arról arról ismerd meg, hogy igen apró hójagocskák avagy buborikok vannak benne, ha jól megnézed mint egy tő hegy, még nagyobb is némelyben, az színe is ugyan darabos némelynek miatta, az fénye penyig álhatatlan és az világossága, az ki az színén kin vagyunk, tudni illik az pallérozása, elfogy az szemed előtt, mert soha úgy nem pallérozhatták, hogy fényes legyen kívül, hanem ha mint zsírral kentél volna meg, olyan az pallérlása. Azt penyig úgy ismerd meg, hogy ha távol tartod tőled és nem az kőbe néssz, hanem reá néssz, mert olyak vannak efféle metallomokban csinált kövekben, hogy ha bele néssz szebbnek tetszik az termés kötél, de ha fordítod, elárullja mingyárt az pallérozása.

Ezekből az termés követ meg ismerheted az csinált kövektől.

Micsodát kell az metallomon érteni?

Az metallomon értesd azt az kohot, az kiben az ezüst, arany, réz, vas, íveg és egyéb efféle olvadékony állatokat szokták csinálni.

KARBUNKULUS.

Mivel az karbunkulus minden drága köveknek feje és böcsületre méltóbb, illik hogy először is erről szölyünk, és ennek nemeiről. Ez penyig annyit teszen mint szinecske, méltán is penyig, s igazán híják karbunkulusnak, mert magával hozta nevét is, mert ő mindenkor olyan mint az sebes tűz-szem, úgy világoskodik és ragyog, sőt még éjjel is nagy világossága vagyunk az sötétben.

Ezt az karbunkulust az helyeiről tizenkét félének írják, úgy mint: Indicus, Gyeramanticus, Hetiopicus, Alabandicus, &c.

De mind az által ő magában is négy féle az karbunkulus, úgy mint karbunkulus, rubint, baagijs és gránát. Kiről egymás után mind szölyök röviden.

Az első és fő karbunkulus között is különbség vagyunk, mert noha az karbunkulusnak minden nemei veres és igen világos, némely közzölök ugyan

hegyes és halhéas színnel világoskodik és fénlik, és az szemednek úgy tetszik, hogy meg nem áll soha az fénye, mint ha mozgatnák az követ úgy ragyog.

Némely ismét penyig fehér erekkel, avvagy fehér köddel szép gyengén vagyon környül fogva. Némely ismét azkit sandrastusnak hínak, avvagy gyemantitesnek hínak, olyan mintha nyéhol-nyéhol arany csöppök volnának benne, de az az csöpp vagy fénlik benne, mint az csillag, és ő maga is úgy fénlik, mint télben az erős időn az csillag, eszt penyig az többinél mind böcsületesnek tartják, mert az szemednek úgy tetszik ugyan meg fogja az világosságát, oszton noha kövül is világos, de az az fényes csepbül vagyon, az derekában nem az színén. Isonias mondgya, hogy ezt az sandrastest, meg nem pallérolhattják az nagy vékonyságnak miatta. Ez felől az kő felől nagy vélekedésben vannak az authorok és nem alhatnak meg felette, mert Satirus azt mondgya, hogy az indiai karbunkulus nem tiszta, hanem rút szennyes, és nem szép világos. Némely az arábait szebbnek mondgya az indiainál, Archelus ismét Egyiptusban az Tebas városánál mongya hogy terem, az féle erős és romló karbunkulus és az holt szénhez hasonlatos. Callistratus azt mondgya, hogy mikor az karbunkulust leteszik fejrnek tetszik, de ha felveszik mint ha égne, innét vagyon hogy némel azki karbunkulust nem látott, az gyémántot karbunkulusnak mondgya, de azért mind ennyi karbunkulusnak oly természeti vagyon, hogy nehezen mecczik meg; ismét mikor viaszt nyomnak velle, akar mint vizezzék is, de hozza ragad benne az viaszban.

Hasznai nincsenek mert szűk.

RUBINT.

Az másik neme az karbunkulusnak: rubint. Az rubint olyan veres karbunkulus és ennek is mintha égne az színe, és az sötétben is, azki igaz rubint megtalálod az ő maga világosságáról, de azért alább való az karbunkulusnál, mert ennek nem olyan haragos tündöklése vagyon, avvagy tündöklő fényessége, mint az karbunkulusnak, hanem engedelmesb és szelidebb az színe, de azért szép ez is; az színe az rubintnak valamentül szebb bársony színű annál szebb.

BALAGIUS.

Az harmadikat balagiusnak hívják, mellyet mi *török rubintnak* hívunk, avvagy *rubint pallasnak* parasztul hívunk; ezt az balagiust Onicerus követvén Pliniust, az rubintnál fellyebb becsülli, de én követvén az több authorokat, helyén nem hagyom, mert azt akar kicsoda is azki valami kicsint ért az kőhöz megismeri mellyik illeti az kettő közzül az fő helyet, mert noha az balagius veres és igen világos kő, de azért nincs az ő színének olyan látható ereje, mint az rubintnak, oszton az balagius víz avvagy kristály színű veres mindenkor, de az rubintba benne vagyon tellyességessen az veresség.

GRÁNÁT.

Az negyedik neme az karbunkulusnak: gránát. Ez is noha az karbunkulus nemei közzé való, de mindeniknél alább való és homályosb, és nem olyan kedves nézésre mint az rubint, mert olyan az gránát, mint ha az rubinton

valami homályos köd fekünnék, vagy zordon szabású temérdek veres színt mutat, avvagy mint ha az rubintot be kented volna valami zsírral; vagyon más gránát is, kit nem az indiai Ganges, sem az Gramanteseknek vizei nem teremtnének hanem Németországból az áros emberek avvagy patikáriusok hozzák; ezek is szép veressek, de az metallomokban csinállyák, és az haszna csak annyi mint az ivegnek; némelyek ezekben is szépek vannak és külömb-külobb félek: ki *tábla gránát*, ki *duplet*, és többek affélék.

ALMADIN.

Az almadint némelyek az mondgyák hogy mind az indiai gránát féle, ugy vagyon hogy az almadinban sok vagyon gránát, mellyek Indiából kelnek, Konstantinápolyban, és onnét az több országokra is kiterjednek. De az almadint inkább metallomokban csinállyák; azért ha megakarod ismernyi egyyiket az másiktól, olvasd az könyvnek az elein, mint kell megismernyi az termés követ az csinált kötül.

CARCEDONIUS. Calcedonia.

Az kalcedoniát. Plinius: libro 37. cap. 7. az karbunkulusok közé szám lállya, de helyén nem maradhat, mert az karbunkulus mindenkor igen szép világos, veres, az mint oda fel megmondók, de az kalcedonia igen álhatatlan színű, azért az mennyire veres is feketébb az carbunkulusnál, oszton az ő színe az berillus és hyacintus között vagyon, ha penyig az két kő között vagyon az ő színe, majd meg értjük ide alább micsoda szint mutassanak ezek, és mennyire távol legyenek az karbunkulustul; továbbá Plinius azt mondgya: libro 37, cap. 5. hogy olyan mint az pávának az tolla, avvagy az galambnak az nyakán az toll, és igen bizontalan szint mutat, és ebből az szinből mintha inkább hajlana bársony színű veresre. Azért az karcedonius olyan mint az galamnak (sic!) az nyakán az toll, noha Plinius nem dicsíri, de ilyen álhatatlansága vagyon, hogy az tűznél mint az karbunkulus úgy ég ő is, avvagy méginkább, ha árnyékos helyre, avvagy házban viszed, bársony színű veresnek látszik, az ég alatt láng színűnek, ha az nap fényre tartod, mint ha szikráznék azért nem igazán hitetik velünk az német parma cofolák, hogy az szép világos kristály, kharcedonia légyen, az velencei üveg legyen kristály; vagyon az kharcedoniában is feje, de kék színre változik, inkább kit némely *feje safilnak* hív, de az is nem igaz, mert nincs feje safil, hanem mind egészinű kék az safil, az mint ide alább megolvashatnyi, azért az mint oda fellyebb megmondók, az igaz karcedonia olyan.

Hasznai.

Écczakai álmában való rettegés, és tébolygás ellen jó ha megfurják és nyakában hordozzák.¹ Magnus Albertus azt mondgya, hogyha veled hordoznád, minden per patvar ellen hasznos; bánat és félelem ellen is hasznos; ² ha

¹ «ha Sineris nevű kővel az Chalcidoniust átal furja az ember és nyakában viseli, az éjjeli álmodozásban való elmélkedésekből és melancholiából származott haszontalan látásokat, az testnek erejét öregbitvén, nagy nyugodalmassan elűzi: így az fogadásban való álhatatosság (és hűségnek köve).» Pataki Fűsűs János: *Királyoknak Tűkőre*. Bartfan, M. DC. XXVI. 256. l.

² «az veres skárlát színnel tündöklő Calcedonius drágakő... természetiről azt írják, hogy az komor kedvű embereknek kedvetlen szomorúságok ellen igen hasznos.» Prágay András:

valami testeken szálla és tövis vagyon, ha meg melegítéd és reá kötöd, kivonsza.

ADAMAS. Gyémánt.

Azt írja Plinius, hogy oly ritka volt elein az gyémánt, hogy csak az királyoknál és fejedelmeknél volt, mint mostan az karbunkulus és csak Szerecsenországban találták, ott is nem nagyobbat mint egy ugorkamag, noha most is ritka és drága az java, de még is bővebben talállyák azért. Hat félének mondgyák az gyémántot. (Tudnyia illik :) Indicus, Arabicus, Macedonicus, Cipricus, Cencrones, Sideretes.

1. Az Indicus gyémánt kristály színű és homályosb, és kékes színt mutat az kristálynál erőssen tündöklök és villog, mintha egy szépen tisztított kardot forgatnának előtted, soha úgy tetszik meg nem áll az színe, hanem mint ha mindenkor mozgatnák az követ, nézésre igen gyönyörűséges, hogy nem győz ember betelnyi az nézésével, mert mindenkor villog és ragyog az színe, igen felette erős kő, hogy ő neki sem tűz, sem aczél nem árt, meg nem fogja, az tűzben is el nem vesz az színe, eszt írják felőle, Istennek nagy csudája, hogy ilyen erős természetű kő, kinek sem tűz, sem aczél nem árthat, az baknak vérrel enyhithetik meg erejét,³ és úgy meg győzvén, megmeczhetik oszton.

2. Az második Arabicus és Macedonicus, keveset különböznek egymástól, ezek immár alább valók az Indicusnál, ezek fejérek és alól vagy belől homályos szabásúk.

3. Harmadik Cipricus. Ez az többinél lágyabb és homályosb és sárga réz színre hajlandó.

4. Cencron. Az Cencron olyan mintha az Arabicus és Macedonicus gyémántot zsirral megkentéd volna, fehér ugyan, de nincs derekas világossága.

5. Siderites. Az Siderites gyémánt is fényesb, vas színű azért, de sokkal nehezebb az jó gyémántnál, természettel is igen különböz tülle, mert az igaz gyémánttal megfúrhattya és az foglalásban is hamar eltörik. Summa summa-rum : az Cipricus, Macedonicus, Cencron és Siderites, csak hogy viselik ők is az gyémánt nevet, de természettel sokkal különböznek az Indicus gyémánttul, ha penyig az Indicus gyémántot az mágnesköre teszed, el veszi erejét, az mágnestek, és úgy megháborította, természetiben, hogy ha immár hozzá vonta volna is az vasat, elragadgya tülle, és nem bir az mágnes az vassal, nem igaz próbája penyig ő neki, az gyémántnak, az hogy az kristált velle meg írják, mert az

Fejedelmeknek Serkentő Oraia. Bartphan, 1628. Az ajánló-levéiben. «A karchedon . . . a szomorúságot és a félszet elűzi, az egész test lelkeit megújítván és megvidámítván : a testi jelenségek látását is elvész.» Apátzai Tseré János : *Magyar Encyclopaedia.* Ultrajecti, 1653. 252. l.

3 *Balassa Bálintnál :*

«Vérrel, erős gyémánt,
Kit az aczél sem bánt,
Végre mind elhasadhat.»

Pécseli Kirdály Imrénél :

«Erős adamas-kő vérrel megszelídül.»

V. ö. Szilády Áron jegyzeteivel : *Balassa Bálint költeményei.* Budapest, 1879. 89., 302., 303. l. *Prágaynál :* «Az adamas-kőnek oly természeti vagyon, hogy őtet semminémű vasból álló eszközzel el nem ronthatni, sem faraghatni, hanem az baknak *mostan vett vérrel* melegen nedvesítetik, és úgy lágyul meg.» *Apátzai Tserénél :* «A gyémánt . . . alig töretethetik el, hanem az annak előtte *bort újut avagy peterselymet ett* bakvértől ; vagy a legjobb fekete óntól.»

Cencron gyémántok között is találtnak olyanok, kikkel megírhattyák az Krisztát, hanem az mágnes kövel próbálhattyák. Az Cencron gyémánt, melyet mi *cseh gyémántnak* hívunk, különböz penyig az citrintől, noha ugyan közte terem, mert az citrin eres és földes, és homályos színű, az Cencron gyémánt oly búséggel terem itt az mi országunkban is, hogy az kik mezitelenek benne, úgy mint mecczetlenek, semmi böcsületi nincsen. Lengyelország felől való havasokon Máramarosban nagy búséggel terem, az moldvai havasokban is eleget találtnak, hogy ha német vagy olasz kézben kél, megmecczi ő, és az mint akarja nekünk úgy adja, és nagy böcsületet ad neki, cseh gyémántnak nevezi.

Hasznai.

Hogy ha aranyban vagy ezüstben foglalod, dühösség ellen méreg és éjjeli rettegés ellen jónak mondgyák; ha az bal kezetre és karodra kötőd, gonosz lélek háborgatása ellen jó; félelem és gonosz ördögi incselkedés ellen is igen jó.

ACHATES.

Elein az Achateskö igen ritka és kedves is volt, de mostan nem annyéra böcsületes, mert felette igen sok féle, és sok helyen talállyák, az neve is igen sok melyet elő számlál Plinius, némely benne fekete, és fejrerek vannak benne, némely hasonlatos az fejr kláriszhoz és fekete erek vannak benne, némely ismét mint a Créta szigetekben az mineműek vannak, arany színű sárga erek vannak benne, mindazáltal az legjobb azki olyan verhenyő színű, mint az orosz-lánnak az bőre, akar minemű erek legyenek benne, Indiában olyanok is teremnek efféle kövek, hogy kiben az ló mind szerszámmostul, ér, erdők, némelyben folyó vizek mind meglátszanak, az erekek futási szerént.

Plinius: Naturalis Historiæ libro 37. cap. 1. aszt írja, hogy Cirrus királynak oly Achates köve volt egy, hogy az kilencz múzsák és Apolló az egy kőben meglátszottak, sőt még Apolló egy hegedűt tartott az kezében, és az mi nagyobb, az múzsának kinek-kinek az ő jegye és színe meglátszott, melyet nem mester-séggel mecczettek avagy faragtak, hanem az kőben való erekek természet szerént való folyási csinállyák.

Hasznai.

Scorpiónak és póknak marását meggyógyítták vele, ha megtöröd és az sebre hinted vagy megiszod, mind kigyó és egyéb állatnak harapása ellen jó és hasznos; ⁴ ha kezeden vagy nyakadban hordozod, eszessé és kedvessé teszen; ha az aluvó embernek feje alá teszed sok különb-külömb dolgokat formákat lát álmában, mindazáltal Pliniussal: lib. 37. cap. 10. ezekről eleget olvashat, azki nem restelli.

Observatio.

Eszedben vedd eszt: mikor betegség ellen valami drága követ meg akarsz törnyi, ne törd se rézmozsárban se vasmozsárban, mert ezeknek az morzsalékja

⁴ «A keselyők ezt az ő fészkekbe teszik, hogy a mérges dolgok nekik ne árthassanak, minekokáért a scorpio és egyéb mérges állatok marása ellen használ.» *Apáztai Tseve*, i. h. 253. lap.

igen nagy betegséget újját az beteg emberben, hanem márvány kövön kővel törjed és úgy csináld meg az italt.

SMARAGDUS.

Az smaragdus igen szép világos zöld kő, úgy annyira, hogy még az környülötte való aert is megbírja az ő erejével. Plinius tizenkét félének írja: legfőbb és drágább az schithiai smaragd, sokkal alább való az bactriai, harmadik az egyiptusbeli, negyedik czipriai, ötödik az britaniai, az többit az metalomokban talállyák. Legfőbb és jobb azki oly igen szép zöld és tiszta, hogy még az szemednek is megfogja az világát, és az környüle való eget, az fényesége úgy megbírja, hogy még az napnak fényének sem enged, és ha sokáig nézed mint ha ugyan nevednének úgy tetszik, nem változik ő meg sem az nap fényen, sem penyig árnyékon is, sem gyertya világnál is, hanem mindenkor villag az ő színe; oszton mint egy tükörben meg látod az embert; Nero császár mikor az fegyveres játékot nézné, smaragdban úgy nézte mint egy tükörben, azért illyen az schithiai smaragd; erről ismerd penyig meg az ki nem szintén szép, avvagy nem az schithiai smaragd féle, hogy mintha ugyan árnyékos volna az kő, az illyent *vak smaragd*-nak híják, mely ismét sűrű avvagy temérdek színű, és nem tiszta világos, némelyben valami fejér köd szabású fekszik, némely ismét olyan mint az macskának avvagy az hijucz(nak) az szeme, némely sárga réz színű; találtak olyat is Cziprusban, hogy egyfelől smaragd volt, más felől jaspis volt, ki meg nem változott volt smaragdá. Azért ismét erről ismerd meg az schithiai smaragdtúl az más félét, és ezek nem dicstetnek az smaragdba, azki penyig nem tiszta zöld, ha borban vagy olajban ha tartják sokkal szép leszen.

Hasznai.

Ha gyűrűben foglalod és nállad hordozod, kórság ellen jónak mondgyák, az tisztátalan élének oly igen ellensége ez az kő, hogy mikor nállad vagyon, az ollyankor, soha meg nem állja, hanem el kell romlani; ha erőssen vagyon be foglalva, ki pattan az kő és el vesz, ez penyig megpróbáltatott *Magyari Bélla királyon*; ⁵ elmélet és esztét s az szemét embernek erőssíti.

Nyolcz magocskányit az morzsalékjában ha ember megiszik etetés ellen és méreg ellen jó, próbált dolognak írják, hogy hajkoppadás ellen is jónak dícsirik.⁶

ARMENIUS.

Az armeniust azért hitták armeniusnak, hogy azt mondták, hogy csak Armeniából kel, de Frigiában és Kappadotiában, is az mint Dioscorides mongya,

⁵ «miképpen a Smaragdus minden egyéb köveknél kedvesb lévén, nem szenvedheti az egymással való isméretséget, hanem ha akkor viseltetik, elromol, mint *Magyarország Béla nevű királlya* felől olvassuk, hogy midőn az dolognak idején ujjában vólt volna, három részre hasadt. Azt írják felölle, hogy ha kit méreggel megétetnek, ha megiszsa ezt az követ, megfojtya az mérget és az, ki viseli, annak elméletét öregbíti és naponkint neveli: így az kegyelmesség (köve). *Fűsűs* i. h. 260. l.

⁶ «A kik magokkal hordozzák, a kórság (nagy nyava yától) megoltalmaztatnak (a mint tartják.) Az ő reszelési hulladékjában ha nyolcz árpaszemni italban bevetetik, a bévött mérget kiűzi, a haj is a fejről elhulván.» *Apátzai Tsere*, i. h. 251. l.

elég terem, némely pathicarius ezt az követ smaragdnak híja és az tudatlannak smaragd gyanánt adgya, de megismerd az smaragdtúl, mert az is noha zöld, de kék színű zöld, szintén olyan mint ha az szaru követ az smaragddal össze elegyítették volna; világos kő azért ez is; de zöld színből kékre fordul, avvagy hajol.

Hasznai.

Erről az kőről eleget írnak, mind Plinius, Alexander, Tralianus, A Vicenna, Mattheolus, és mind egy aránt írják, hogy igen jó amaz sárga betegség és fekete sár ellen. Aetius azt írja, hogy némely embernek mellyében valami nyavalya vagyon, mint ha valami állott volna meg benne, ha megissza, ki veti velle. Szent Antal tüze ellen, és kórságosnak jó megadnyi innya.

SAPHIRUS. Saphir.

Napkeleti és indiai kő az saphir, igen szép világos kék kő, mint az kék égy mikor tiszta, legszebb és kedvesb az az kőben igen vékony kőd fekszik, és az inkább mint ha veresre hajlana, némelyben penyig igen szép fejr színű kőd vagyon, és az illyent mi *víz színű safilnak* híjuk, némellyek fejr safilt is állatnak, maga fejr safil nincsen, sem penyig egyeb színű, hanem mind kék az safil. Plinius: libro 37. cap. 9. oly safil felől is ír, hogy arany színű szikrákkal világoskodnék, de én olyan safilt nem láttam, hanem én Mattheolussal egyet értvén azt mondom, hogy cýanus kő legyen az, mellyet az Mauritaniaiak Lazulkőnek hínak, mert ennél az cýanusnál több az kék gyemmák közül, aranszínű cseppekkel nem szikrázik, de azért az cýanus kő között, és az lazulkő között, különbség vagyon mellyet ide alább megmondunk.

Hasznai.

Azki nyakában hordozza, jó kedvűé teszi és békességessé; szívet erősíti, az bujaságra való indulatot megenyhíti.⁷ Harag, irégység, csalárdság, szomorúság ellen felette jónak dicsirik, belső sebek ellen, ha megtörvén megisszák, igen jó. Galenus több hasznát nem írja, hanem azkit megmar az scorio, az ellen mondgya jónak;⁸ orra vérét embernek megállattya. Nagy bizonynyal írják, hogy ha méregnek dagását hamar érik velle, meggyógyította.⁹ Próbált dolognak írják ezt is, hogy ha az pókot egy szelenczébe teszed, és az szenczének (sic!) kicsiny szájára, az igaz indiai safilt reá teszed, egy kevésse megöli az pókot, azért minden méreg ellen jónak mondgyák és hasznosnak; ha embernek szemét törlik velle, minden szennyet le tisztít az szemről minden sérelem nélkül.

⁷ «azt mondgyák az phycusok, hogy venereos compescit & castis usui est. Sőt ha tisztalan (sic!) életű kezében veszi, tündöklő színiben láttatik meghomályosodni. Ennek okáért szűzességnek és szemérmetességnek köve az saphir». *Prágay András*, i. h.

⁸ «az Sapphírt, ha ki megissza, az melancholia és scorióknak megmarása ellen igen hasznos: így az mértékletesség (köve). *Fűsűs*, i. h. 179. l.

⁹ «A Saffir . . . italban bevétetvén, a scoriók útése (marása) ellen igen hasznos, és a mely orvosságok méreg és mirigyes (dögös) nyavalyák ellen csináltatnak, jó közökbé elegyíteni.» *Apátzai Tsere*, i. h. 251. l.

SARDONIX.

Az sardonix szép veres kő, szintén olyan színű, mint mikor az körmödre szép piros vért csöppentenél, és az által néznéd az körmödnék fejérségét, noha ez is sokféle, az mint Plinius: Libro. 37. Cap. 6. írja, de ugyan ez az ő tulajdon színe, az mint mondom, hogy mikor az körmödet szép piros vérbe mártatánád és azt néznéd.¹⁰ Világos és szép piros kő, nem olyan halván mint az karnely, némelyben fehér erek vannak némelyben bársony színű erek vannak, rendel által benne, avvagy környűle fekszik benne, mint az szivárvány, nem kedves penyig amaz mészh színű kő az félék között, és az kiben az erek nem tellyességesen vannak által, hanem mint ha rea öntötték volna mint az karnélyon¹¹ vagyon, vagy anichelen, az az ha az fejérség fellyül fekszik rajta, és nem közte fekszik, továbbá azt írja ez felől az kő felől Josefus az zsidó historicus: Antiquitatum Lib. 3. Cap. 12. hogy az mely papi köntöst az Úr Isten csináltatott volt Áronnak az pusztában, annak az vállán volt két felől két sardonix de az jobb felől való vállán, az mely sardonix volt, annak oly világossága volt, hogy nagy messze földön meglátszott az világossága, és ragyogása, mely kő(nek) természet szerint nem volna olyan hatható világossága, de az Úr Isten az ő nagy hatalmasságával cselekedte volt azt, és mikor ő az felől az kő felől ezt az dolgot írná, annak előtte az zsidó népek gonosságaért, két száz esztendővel, el vezett volt az kőnek fényessége.

Hasznai.

Az bujaság ellen nagy hatalmát írják, és az kinek az körme fölött az körömház szálkázik, és azt az követ az újjában viseli, felette igen dicsírik.¹²

SARDIUS.

Az sardius vörös színű kő, de nem által látó avvagy világos, hanem mint az *veres kova* olyan szabású, ennek telyességgel elveszett a neve, mert mind az jaspisok közé számlállyák, de nem igaz, mert az jaspis között nincsen ilyen piros, mint az sardius; szintén olyan mint az sardonix, csakhogy nem világosak az erek mindeniknek közte. Elsőben Sardoniában találták, igen kedves kő is volt. De az után Babilloniában jobbakat találtak az kővágók az kövek között.

¹⁰ «Sardonix alázatosságnak köve, . . . mellynek színe olyan, mint az embernek körme, mondgyák, hogy az szívnek felfualkodását enyhíti.» *Prágya*, i. h.

¹¹ Ezen, itt már másod-ízben említett hasonlóság a carneol és sardonix között vezethette arra a véleményre a régieket, hogy a két kő egy volna. Hoffmann, elbingi conector így ír róla:

Carneolus digitum flammis radiantibus ornat:

Sed stomachum junctâ carne-juvabit-olus.,

mely epigramm után a karneolra megjegyzi, hogy «Alias gemma hæc Sardonyx vocatur.» Frid. Hoffmanni Silesii: *Pæticum cum Musis colludium*. Ed. 2-a. Amstelodami, 1665. 12-r. p. 61.

¹² «Hasznos a szüzesség megtartására, sokat használ a köröm nyavalyái ellen is.» *Apátzai* i. h. 251. l. — «az Sardonix szemérmertességet szerez az emberben: így az méltóság és jó hírnév (köve). *Fűszs*, i. h. 268. l.

Hasznai.

Az ember orra vérét megállattya, méreg és vesztés ellen jó, az ki nálla hordozza, embert bátorságossá teszi, az szívet megvidámítja.¹³

TOPAZION. Topasius.

Az topasiust Plinius libro. 37. cap. 8. két félének írja, az egyiket olyan-nak mondgya mint az párhagymának az levele, az második olyan mint az padrad fűnek az levele, az viseléssel is elkopik, és az reszelővel is megreszelhetik, mellyet az több gyemmák meg nem engednek, de én ilyen topasiust nem láttam nem is olvastam több helyett az authoroknál felőle, hanem Lonicerus (sic!) hozza elő az Plinius írását, és ő teszen emlékezetet felőle, hanem én azt mondom, hogy amaz Gallis és Prasmus olyan, ki felőle olvashat ide alább azki akar. Az minemű topasius felől penyiglen irnak, mind Magnus Albertus, mind penyig az többi, én is olyannak ismerem az topasiust, ő maga is Plinius emlékezetet teszen felőle és azt mongya felőle: Sunt autem fumi de Topazio et aliquando mellex. Azért az legszebb féle topasius igen szép sárga színű világos kő, de nem szintén olyan temérdek színű sárga mint az jachcint, hanem mint az kristált igen szép gyengén arany színű sárgával festették volna meg, ugyan víz színű szabású, fényesb is az jachintnél, vagyon azért olyan is közöttök mint ha csak valami hitvány sáfránnyal festették volna meg az khrisztált. Vagyon olyan is mint ha csak füstös volna az kristály kő; ha az jó félét kezedben veszed és az napra tartod, úgy tetszik mint ha szikráznék.

Hasznai.

Azt írják felőle, hogy ha az forró vízben veted, megállattya mingyarást az forrását, és az kezeddel könnyen veheted az tűztől az felforrott vizet; az bujaságra való indulatot megtartóztattya, ha az mely felette nagy és mély seb volna és az vére meg nem állana, ha rea teszik, vagy megtörik és rea hintik megállattya;¹⁴ haragtul embert megtartóztattya; ész nélkül való kabálódást mondgyák hogy el távoztattya. Hagymázos embernek is jó nálla hordozni; de azért az ő ereje az hold után jár, az holdnak telésével és fogyásával nő és fogy az ő ereje, kiért mondgyák hogy lidérczes embernek is jó nálla hordozni.

MAGNES.

Az mágneskövet, az mint Nicander írja: ugyan az találójáról híják, kinek Magnes volt neve, és mikor nyájját őrizné, az Ida hegyen, Afrikában, az pálczára támaszkodván, kinek az végében vas volt, nem kezdé fel vehetnyi az köről az pálczát és így találá ezt az követ; és olyan színű ez kő mint az vas

¹³ «Mágneskő az vasat, Sardius az fát, miként hozzája szíja; szintén így az finyákló gazdagság avagy kincs az embereket.» *Fűsűs*, i. h. 135. l. és «Táblája ez könyvnek.» — «az Sardius, hozzája szíja az fát, mint az Magnes kő az vasat, az embereken örömet indit, és pecsétgyűrűben igen jó, mivel hogy nem ragad hozzája az viasz, mint némely kövekhez: . . . így az ékessen szőlő eszesség (köve). *U. o.* 250. l.

¹⁴ A topáz . . . a sebbe tétetvén, a vért benne megállítja. Az a forró vízbe vettetvén, az ember keze nem ég meg benne.» *Ápátzai*, 252. l. — «az Topasius igen jó az vérkórság és elájulás ellen: így az okosság (köve). *Fűsűs* i. h. 112. l.

vagyon, azért közölök fekete színű is vagyon. Hajnal színű veres is vagyon, de legjobb az olyan mint az vas, és mentül kékebb annál jobb ; olly bőségét írják az Indiai tengerben, hogy apró hajókkal nehezen is evezhetnek el miatta, és sok oda is vesz benne, mert természeti ő neki ollyan, hogy mentül jobb féle az magnes, annál inkább hozza vonzza az vasat, úgy annyéra hogy ha tizenkét szépen megtisztított vaskarikát, egymást érvén, egymásután renddel leraknál, és az első megértetnéd az magnessel, az többit is egymásután mind felvehetnéd véle, hogy lefüggeve úgy állana mint egy láncz, de az gyémántot ha mellé teszed el veszi erejét, és az vasat fel nem hadgya venni. Hallottam közbeszédben, hogy Arábiában az *Mahumet koporsója* csak az aerban áll, semmi nem tartja, de ha úgy vagyon, abban sem kételkedem semmit, hogy az magnes kőből csináltak hajlékot neki, mint az Alexandriai Dinocrates, magnes kőből állatott volt egy templomocskát és abban helyhezettette volt az Arsanoe tisztességére csinált vas Isteneckét, ki úgy tetszett mintha csak ott állott volna, ez is szintén az szerént álhatott az aerben (mint) az Mahumet koporsója. Mattheolus írja, hogy Szerecsenországban terem egy Teamthedes nevű kő, kinek oly természeti és ereje vagyon, hogy az magnes az vasat mint hozza vonzza, az Temedes még annyira elveti tőle, úgy annyéra, hogy ha patkós volna sarud vagy csizmád, soha el nem mehetnél, hanem el kellene esned azon az kővön. Azt írja az után hogy talám azt vélné valaki hogy csak heában valóság, vagyon énnekem egy darab mágneskövem, hogy egyfelől eltaszítja az vasat tőle, más felől penyig hozza vonzza, az magnes sárga réz színű, az másik ezüst színű, ugyan ezent bizonyítja Plinius : lib. 2. cap. 45. Hogy Indiában vagyon két hegy, ha az egyiken jársz és vas vagyon az sarudonn, el nem mehecz, mert az lábodat az kőtől fel nem veheted. Ismét ha az másikon jársz és vas vagyon az sarudban, el nem mehecz, hanem el kell esned, mert az lábodat (hozza vonzza) el veti tőle.

Hasznai.

Az gyémánttal mind egy haszna vagyon ennek, de én mégis amaz bűvös bájos authoroknak írásokból hozok valami keveset elő. Ha valami arany, ezüst vagy réz edény alatt, az kezedben fogod egy darab mágnest és föllyül valami vas karikát tisztát, vagy tűt tész az edényre, alól az edényen valamely felé fordítod az mágnest, fellyül az vas is odafordul, és szintén azt míveli fellyül az edényen az vas, azmit alatt az kővel mívelsz. Ha foghagymával az mágnest megkened, nem vonzza hozza az vasat. Ez az kő férjet feleséget hozzá édesíti, ékessen szöllővé és kedves beszédűvé teszi az embert.¹⁵ Ha méhserrel öszve megtörvén megiszsa, használ az víz kórságosnak. Ha megtöröd és az háznak négy szegire eleven szénre hinted, úgy tetszik az házban valóknak mint ha fenekével felfordulna az ház.

TURCHOIS. Törkes.

Az törkes főképpen Törökországban terem, de kétféle, mert az egyik Hispaniai, az másik Indiai törkes, de azért jobb az Indiai kék kő, de nem

¹⁵ «Magnes emberségnek köve.» *Prágay*, i. h. V. ö. P. Páriz : *Pax corporis*. 1701. p. 228.

szintén safil-, avvagy lazulkő-színű, hanem mintha az lazulkövet tejjel megöntötted volna, olyan színű fejérvék kő, nem világos, hanem sötét kő, és temérdek, az böcsületesb közüllők, az ki mentől hegyesb és kékebb, símább és fényesb, az az azkit szépen megpalléroznak.

Hasznai.

Embernek szemét és szívét erőssíti, minden külső szerencsétlenség ellen jó jó kedvűe teszi az embert az ki hordozza.¹⁶ Azt írják felőle, hogy az jövőendő veszelmet (sic!) megérzi, mikor valami szerencsétlenség akar rea következni, vagy megrepedez, hasadoz, avvagy rútúl megzödül, mikor penyig mi efféle meg-rútúlt türkest látunk, azt mongyuk hogy megaggott, maga nem írnak ennek megaggása felől az természettudó authorok, hanem valami szerencsétlenség esett volt az Urán, avvagy akar esnyi.¹⁷

UNIO, SEU MARGARITA. Gyöngy.

Talállyák az gyöngyöt az tengeri csigákban kiválképpen az Indiai, Britaniai és Flandriai Tengerekben is elég terem. Az gyöngynek fogantatásáról és nevedezéséről Plin. lib. 9. cap. 37. bőségesen ír, mert az gyöngy(nek) szintén olyan teremője avvagy fogantatója vagyon, mint azkit nállunk ráknak avvagy békatekenőnek hínak, mely itt amaz álló sáros vízben terem, és ennek az szine hasonló az gyöngyházhoz. Azt írják felőle, hogy az gyöngy ugyan fogantatik, és annak az fogantatásnak bizonyos ideje vagyon, és mikor az idő eljő, két felé nyilik az csiga, melyet mi *gyöngyháznak* szoktunk hínyi, és mint az apró harmatot úgy fogja be valami szortyogással az gyöngyöt, és úgy neveli, és olyankor valami idő talál lennyi, olyan leszen az gyöngy is, mert az égen nagyobb bátorságát tartya ő, az az inkább halgat az égneke tiszta avvagy felleget voltához, hogy nem mint az tengerhez, mert mikor az égben felleges avvagy homályos, az gyöngy is homályos, ha szép tiszta az ég, ő is tiszta, ha penyig az ég veres, ő is rút lúgszínű leszen; az hosszú időnek miatta is megsárgul az gyöngy. Továbbá mind igen lágy az gyöngy, mikor az csigából kiveszik, de osztton itt kinn megkeményedik, hogy az ég éri; azkik penyig fogják az csigát mentül mélyebb helyről foghattya ki, azon igyekeznek, ahol az napnak fénye az vizet meg nem járhattya, mert ha az nap veres és megjárja az vizet, meg-rútul az gyöngy, és arra igen vigyázzanak, mikor húgyik az csiga, és ugy igyekeznek hálóval megkeríteni és fognyi, mert ha kézzel nyulsz hozzá s helyén vagyon, gyorsan az kő közé vonzza magát, de az legnagyobb, hogyha oda talállya az kezét kapnyi az két tekenője közzé, bizonyos hogy mingyarást elszakasztja az kezét. Mikor osztton besózzák erőssen, hogy kifogják, valami

¹⁶ «A türkisz homályosabb zölden kékellő gyöngy. A szemnek minden külső nyavalyái ellen jó, a lelkeket is az egész testben megerősíti.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

¹⁷ «Anno 1632. Januarius 25. Leyda. Az óra hány legyen, mint kellessék egy gyűrűvel, melyben türkes vagyon, megtudni hallottam, és meg is próbáltam: Egy üvegben egy kevés vizet kell tölteni, annakutánna az gyűrűt egy hajszálra, avvagy czérnaszálra felfüggeszteni, és tartsa az ember az kezében az üvegben, de úgy, hogy az gyűrű ne érje az vizet, és úgy tartsa egy kevés az kezét mozdítatlan, és az mennyi az óra leszen, annyit üt az óra oldalán az gyűrű.» *Haller Gábor naplója* 1630–1644. Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvárt, 1862. IV. kötet. (Új folyam, I. köt.) 11. l.

cserepedényben oszton hogy megeszi az só az húsát az csigának, az gyöngy alá hull az edénnek az fenekére, igen szép tiszta, mert az só megtisztította. Azt mondgya Plinius, hogy ez világon az ő idejeig, nagyobb két szöm gyöngy nem volt, mint az Egyiptusbeli utolsó királyné asszonynak, az Cleopatrának volt kettő, mellyeket az napkelet fele való királyok áttak volt neki, kinek csak az egyikét sok ezer aranyra böcsüllötték. Miképpen (*mostis*) oszton az urakkal az római Antoniussal fogadást tőnek és mint az egyiket eczettel megemésztette, megírja Plinius Libro. 9. Cap. 35.

Vespulius írja, hogy volt ő neki egy csigája avvagy gyöngyháza, kiben volt több százharmincz szem gyöngynél, némelyben ismét, kiben több is volt annál, némelyben ismét csak négy-öt szöm gyöngy vagyon, azért az gyöngynek az szépe azki igen szép fejr, öreg és gömbölyeg súlyos szabású, mert ő természet szerint igen könnyű.

Hasznai az gyöngynek.

Reszkető szemnek és szűnek, igen jó és hasznos, az szemről fekete hálygot lehasít és az szemnek minden rütségét tisztította, vérfolyás ellen is jónak írják, úgy mint az vérhas, és asszonyi állatnak havi betegsége (ellen), és azt is megállattya, fogát embernek tisztította.

CORALIUM. Kláris.

Az klaris, az Africai tengerben terem, azt mondották, de azonkívül való tengerben is terem, ugymint az Veres tengerben, de az fekete, mind az Galliai, és Scilitiai tengerben, ezt az *tengernek bokrának* nevezik, mert ugyan ágas-bugás, mentül több ága vagyon, annál jobb és böcsületesb. Háromféle az kláris : az egyik fejr, ki drágább is, az másik fekete, de az igen ritka, az harmadik veres és mindeniknél bővebb. Ezen az utolsón meg nem alhatnak az authorok, mert azt mondgya Plinius, hogy mikor az tengerből kiveszik, lágy akkor, és azután keményedik meg és erősödik. Scribonius refutállya, s azt mongya, hogy ő magátul nem veressedik meg, hanem az felső felét elreszelik, simittyák és marad meg az veresse, ez Olaszországban annak előtte oly nagy bőséggel volt és böcsületben, hogy alég találtál volna oly férfiat, asszonyállatot vagy leánygyermeket, kinek nyakában avvagy karján nem volt volna kláris.

Hasznai az klárisnak.

Az kórságosnak igen jó az klárist nyakában hordozni, az kik vért pöknek és vérhas ellen is jó, az lágy szemet is jó velle töllenyi, az ollyannak azkinek úgy tetszik, mint ha legyek repesnének az szeme előtt, reggel ha megtörli az szemét velle, hasznos,¹⁸ az ki nem alhatik, megadgyák borban innya apróra törvén, álmod hoz az szemében, de azki gyakran issza, elszáraztja a lépét, használ az gyomornak, fájását megállattya ; ha szarvasnak az szarvával eggyütt, esső vízben megissza, sokféle betegség ellen használ, főképpen gilyiszta

¹⁸ «Ez a nyavalyás ember nyakába köttetvén, megsárgúl. A vért köpőknek avagy erez-tőknek használ. Az ő pora jó a szemnek való orvosságokba : jó a vesék és a hólyag arénájára is. Sőt a kórságosoknak is hasznosan adattathatik bé.» *Apdtzai* i. h. 252. l.

ellen, szélveszes menkő ellen jónak mondgyak, köösső ellen elhintették és gyümölcsfának az ágára kötötték, vérfolyást megállattya ; az mely sebnek nagy mély sebhelye maradna, ha véle kötik, megneveli hússal ; belső nyavalyák ellen jó ; ha megtöröd, és az odvas fogban hinted, minden fájdalom nélkül kivonhatod, az megfőtt inyét embernek meggyógyította ; ha nyakában hordozza valaki, az szübeli reszketéseket és fájdalmakat eltávoztattya.

LAZUL LAPIS, lazulkő, cianeus.

Az lazul követ, cianeust, kék követ, némely még az armeniust is öszvezűri zavarja, de sok külömbség vagyon benne ; mert az lazulkő és armenius oda fel meg mondók, bányákból kelnek ; minemű legyen penyig az armenius, oda fellyebb megmondók, jöllehet Mattheolus és az cianeust is azt mondgya, hogy az napkelet fele való aranybányákból, és azért szikrázik arany szikrákkal, de Plinius és Dioscorides azt írják, hogy az igaz cianeus az Indiai tengerben terem, hihető is penyig, mert az cianeus kő igen ritka, igen szép sima és vékony szabású kő, arany színű cseppekkel vagy szikrákkal fénlík ; némely kék jaspisnak mondgya, de külömböz az kék jaspistul, mert az cianeus nem világos, és majd olyan színű szabású, mint az jóféle türkes : olyan fejr kék ; de az jaspis világos kevéssé, osztán zöldebb is, némely *csillagkőnek* is híja, azért hogy az fényen mint az csillag úgy csillagzik ; az lazulkő penyig égszínű kék, de nem világos, hanem setét, és az képírók az festékbe égszínű kéket festnek vele. Mauritániában terem.

Haszna az lazulkőnek.

Mikor igen szépen megtörík és megmossák, hogy semmi ízt hozzá ne vonnyon, igen dicsjérik sár ellen, mert a fele sárt, mind hitván nedvességet alól takarít ki az emberből ; ha az gyermeknek az nyakában kötik, igen jó, mert écczakai rettegéstül megoltalmazza az gyermeket ; szemnek is igen hasznos ; az mely asszonyi állat fél az idétlen gyermektül, kösse az nyakában magának ; igen dicsírik arra is, de mikor az szülésnek ideje eljű, kivegye onnét, mert nehezen szül miatta.

CÆRILEUS LASPIS, kékkő, aquamarina.

Az kékkő igen szép és drága, elein kékkőnek hitták, mostan immár aquamarinának nevezték ; szép és világos mint az safil, de halvánb annál. Sokan azért safil gyanánt tartják, de külömböz azért, mert az mint mondám, halvánb az safilnál, osztan mint ha fejr kék színből kevéssé zöld színre hajol.

Vagyon másféle kékkő is, ki csak az moldvai határokon terem, kevéssé világos, és az baromnak mikor szemén valója vagyon, az szemét ha törlík véle, használ ; puha kő ez, hamar el is olvad.

HIACINTUS, jácczint.

Az jácczint igen szép arany színű sárga kő és háromféle : az egyik arany színű sárga, igen szép tiszta és világos kő, az másik verhenyös színű sárga, és

ha az tűzhöz közel tartod, mint ha ugyan szederjes színt mutatna és legjobb is és szebb is közülrök, az harmadik violaszínű kék sárga, különböz penyig az toppasiustól, mert az toppasius igen vékony sárga, de az jácczint igen temérdek avagy zordon színű sárga, vannak olyanok is benne, mintha az iveget sáfránnyal festették volna meg; de ez igen alávaló jácczint.

Haszna a jácczintnak.

Azt írják felőle, hogy az időváltozást megismeri, mert mikor tiszta idő vagy, igen szép fényessen mutattya magát, ha penyig homályos avagy zűrzavaros idő vagy, ő is homályosban és szomorúbban mutattya magát; természet szerént az jácczint hideg, annak okáért örömet hoz álmot embernek szemére,¹⁹ szívét embernek erőssíti, az ki nyakában avagy gyűrűben foglalva viseli, ujjában hordozza, mondgyák hogy merigy ellen jó; villámás ellen is jónak mongyák, ha ember rea néz mikor villámik, nem tetszik olyan rettetesnek az villámás;²⁰ jókedvűé teszi és kedvessé az embert.²¹

JASPIS.

Igen sokféle az jaspis, úgy annira, hogy hamarjában talán senki elő nem tudná számlálni, de kiváltképpen nyolcz- vagy kilencz-féle vagy. Teszek emlékezetet kilenczféle jaspisról. Az első híják geramantiának, ki Afrikában terem az Gyeramantesek között, az másik Frígiában, az harmadik Cipriában, az negyedik Persiában, az ötödik Termodentiában, az hatodik Cappadotiában, az hetediket Frantiában, az nyolczadikat Kalcidikának híják, az kilenczedik Erdélyben. Azért az első főbb és böcsületesb jaspis az zöld jaspis, ki mint ha kék színre hajlandóbb, az ki felől mondgya Plinius: Viret ac sepe translucet jaspis, et iam si victa à multis antiquitatis, tamen gloriam retinet: azaz, az jaspis, ki geramantiának hínak; azután bársonyszínű veres, ki szederjes színre hajol; az harmadik veres rózsaszínű; negyedik feketeszínű veres; ötödik, mint a vese olyan színű; hatodik, mint az hó, olyan fehér és világos cseppek vannak benne; hetedik egyfelől jaspis, másfelől annikhel, kit jaspisnak hínak; nyolczadik egyfelől bársonyszínű veres, másfelől zöld és nem világos, hanem csak az mely felől zöld; kilenczedik feje színű sárga és nem is világos. Igen sokféle azért az jaspis, mint fellyebb megmondók.

Hasznai az jáspisnak.

Mindenféle vért megállat az jáspis,²² ha az nyakadtul fogva az köldöködig alá bocsátod és úgy viseled, gyomrodnak igen használ, vízkórság és hideg ellen

¹⁹ «Hiacynthus: fösvenység ellen való kő»; «szép szederjes kék, mint az ivolya, kinek oly nagy ereje vagy, hogy az álmatlan embereknek álmot hoz szemekre, ha szívek aránt hordozhatták.» *Prágay*, i. h.

²⁰ «az Hyacinthus az kiktől viseltetik, azokat bátorságossá teszi, az menyűtő kőnek félelmétől, és nem retteteti meg azokat is az döghaláltól, az kik dögleletes helyen lakoznak: így az serénység avagy hazájához való buzgóság (köve). *Fűsűs*, i. h. 108. l.

²¹ «A Hyacint . . . igen hideg természetű: a szív és egyéb részek lelkeit megmértékli, vidámságot szerez: és a nyakban vagy gyűrűben viseltetvén, kedvességet hoz.» *Apátzai Ts.* i. h. 252. l.

²² «az jaspis kő az testnek erőt ad, és az embernek orra véri járását megállattya: így

is igen jó, mondgyák hogy fogantatás ellen is igen jó, ha megisszák; az ki nehezen szül, ha az ágyékára kötik, hamar elhozza az gyermeket, de mihelyt leszen az gyermek, mingyárt el kell onnét ódanyi vagy vennyi, mert nagy nyavalyája következik utána.

HEMATITES. Vérkő.

Ezt az maga erejéről híják vérkőnek, görögül vért teszen, ez penyig az vért emberen megállattya, Mauritániában találák elsőben, de Arábiában és Afrikában jobbat találak. Az hematitest, hozván Plinius elő az Stotaus irását, ötfélének mondgya és írja, úgymint az egyyiket ætiopicusnak mondgya, az másikat antromatának, az harmadikat arabicusnak, az negyediket antitesnek, az ötödiket achistonnak mondgya, mindazonáltal azért ugyan kétféle, az egyyik mint az vér olyan veres kívül, de belől fekete, avvagy vasszínű, ki szintén olyan természetű mint az mágnes, mind vasat, ezüstöt, rezet, hozza vonson és sokan ugyan mágnes gyanánt adgyák el, az másik halvánszínű fekete és vérszínű erek vannak benne, azért legjobb az ki tiszta fekete és kemény.

Haszna jó vagyon. -

Az fekete felette hideg természetű kő, azért mondgyák hogy ha az forró vízben vetik, mingyárast meghűti az vizet; az ki nálla hordozza, az napnak hévsége nem árt annak; búzában ptruczok ellen és köösső ellen jó, ha az ember kezében szorította, orra vérét megállattya;²³ az ki vért pök, pomma gránátnak az levével ha megissza használ; asszonyi állatoknak havi betegségeket meggyógyította és megállattya; vérhas ellen is jó; véres szemnek csudálatosképpen használ, tejben törve, az könnyebb (sic!) szemnek is jó, amaz kidőlyett szemnek természet szerint használ.

CORNELIUS. Carniol.

Ez olyan szabásu kő, mint az sardonix, de ennyivel különböz, hogy az sardonix pirosszínű kő, de az karniol halvány szabásu veres, és az fejrőség nem benne vagyon hanem rajta, mint az annikhelen, mint ha csak rea tötték volna az fejrőséget; ez az dicséretesb és több is az tiszta veresnél, főképpen mikor az fejrő igen szép tiszta rajta.

Hasznai.

Vért és asszonyi állatoknak havi betegségeket meggyógyította; voltak oly babonás emberek, kik gyűrűbe foglaltatták és azt tartották, hogy mikor valami peri volt bíró előtt, vagy valami haragja és háborúsága, tehát véghez ment hamar, ha nálla tartotta azt az gyűrűt.²⁴

az testnek erősségének (köve). *Füüsüs*, i. h. 80., 81. l. — «Jaspis fejedelmi méltóságnak köve.» *Prágay*, i. h.

²³ «A vérkő vasrozdszínű s vérerecskéekkel megvonogatott gyöngy . . . Oly hideg és száraz természeti vagyon, hogy még az igen forró vizet is, bele vettétvén, meghidegíti, és a kik magoknál hordozzák, a nap hévségétől megoltalmazza. A vért megállította, úgy, hogy ha csak kezébe fogja is a kinek arra (t. i. orra) vére foly, megszűnik.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

²⁴ «A kornyol a megmosatott húshoz hasonló gyöngy. A havi folyás és a füge-fekély megálltatására igen jó. Gyűrűbe csináltatván, a haragot megtiltja.» *Apátzai Ts.* i. h. 253. l.

AMETISZTUS. Amathiszt.

Az amatisztet az önnön hasznáról híják, de sokféle, mivel sok helyen terem, az legfőbb és jobb az mely Indiában terem, azután Arábiában, Arméniában, Aegyptusban és Galatiában, leghitvánbak teremnek penyig Tassusban és Cziprusban; mindannyi amatizt inkább mind violaszínű, kell valamenyére veresre hajlanyi, de az indiai ezek között mind jobb, mert igen szép világos és szederjesszínű kő, mintha ugyan szederjes bársonyszínű volna, és mintha szikráznék, úgy tetszik az szemednek; és mintha ugyan közelgetne, úgy kívántattya magát; mezczenyi is igen könnyű.

Hasznai.

Tulajdon haszna ennek csak ez, hogy az részegség ellen jó, mert azt írja Aristoteles, hogy ha az borégető szerszámban eresztené azt az követ, először mind egyben gyűjti az gőzit, az kiből kellene lennyi az égettbornak, azután oszton ki jártattya, azki iszik benne, ne félyen borrészegségtől,²⁵ azki nyakában viseli, merigy nem fog rajta, gonosz gondolatokat embernek szívéből kivettet, jó elméjűvé, vigyázóvá és főembereknel kedvessé teszi az embert.

GAGATES.

Az gagatest az liciai városról vagy faluról híják gagatesnek, kinek Gagyei volt neve, ahol találták elsőben; de azután az britaniai és licziai tengerben is eleget találtak, meg Angliában is, azért az gagates kétféle, az eggyik sárga és világos, az másik, az ki jobb is, fekete, igen könnyű felette, de mintha halvány fekete volna; héas és kemény, lapos és rüt, csoportos kő és igen hamar meggyulad az tüztől, mikor egy olyan szaga vagyon mint az enyőnek; ha meggyulad penyig és megakarod öntenyi vízzel, sokkal inkább ég, de ha olajt öntesz rea, megaluszik; ehez hasonlót találtak Németországban az hegyekben, Franciában és Cimbriában, holott az kovácsok szén helyett égetnek velle, és az hol szűk fa vagyon, ezzel tüzelnek. Mattheolus ugyanazon félének mondgya azt is, azki Frigiában terem; mert az is olyan: hamar gyulad.

Hasznai.

Ha az gagetest vagy gangest borban főzöd és az bort az fájó fogadra rea veszed, meggyógyúl; megtörvén, viaszban ögyelited, az golyvára kötöd, meggyógyittya; ha harmadnapig ásztatod vízben, megadod az nehezen szülő asszonyállatnak innya, könnyen szül miatta.

CRISOLITUS. Crisolit.

Az crisolit zöld és világos kő, de nem olyan zöld mint az smaragd, hanem sárgaszínű zöld, olyan sárga is nincs penyig mint az berillus, az criso-

²⁵ «... az amethistust, ... ha ki köldökére köti, az részegségtől mególtalmazza, és az emberben álmot indít.» *Fűsűs*, i. h. 291. l. — «Amethistus ivolya színű drágakő, azt írja felőle Aristoteles, hogy mikor ember sok bort iszik, és ezt az követ köldökére teszi, az bornak erejét hozzá szíja, meg is felel nevének, mert az görögök híják annak, annyit teszen magyarul mint részegtelen, tehát józanságnak köve.» *Prágay*, i. h.

prasustól is különböz penyig, mert az crisolit sárgaszínű zöld, de az crisoprasus olyan mint az párhagymának az levele ; alábbvaló terem Arábiában, különb különb színű és nem tiszta, legjobb terem penyig Indiában.

Hasznai.

Ha gyűrűben foglallya ember, és az bal kezében viseli, sárga betegséget, bolondságot és éjjeli rettegést eltávoztat ; ám az ördögi avvagy éjjel járó incselkedést eltávoztattya és álhatatossá teszi az embert.²⁶

BERILLUS.

Ezt az berillust az indiaiak minden kőnél inkább böcsüllötték, nagy hasznát vették és az fülökben viselték ; és inkább mind csak Indiában terem, ritkán találnak másutt. Hasonló az smaragdhoz zöldséggel, de halvánb annál, kékes sárga színre hajlandó, mint az csendes tengernek az vize olyan szép világos kő, másféle berillus is vagyon, melyet *criso-berillus*-nak hínak, ki még ennél is halvánb és sárgább, nem hogy ugyan sárga volna, hanem zöld és kék színből arany színű sárgára hajol, mind az háromféle szín benne vagyon egyszersmind ; ezt az követ hatszegre szokták mecczenyi és nem kevesebbre, mert ha négyszegre mecczik, az szegletek nem vehetik egymásra az kőnek fényességét és nem leszen fényes.

Hasznai.

Ezt az követ ha vízben mossák avvagy tartják, könyves szemnek, melyben való sérésnek, nehezen lélegzőnek és tüdőben való sérésnek, mondják hogy használ, ellenségednek read való bosszúságát eltávoztattya, embernek elméjét élesíti,²⁷ az házásokat egymás között békességgé teszi, ha az kezeden fogod az temérdek berillust és az napra tartod az szemed aránt, megégeti az szemedet, ha penyig az napra sokáig tartod, taplót gyujthac rajta, azt írják felőle.

CRISOPRASUS.

Az crisoprasus is, az mint oda fel is mondtam, zöld és világos kő, de különböz az crisolittul, mert ez olyan, mint az zöld párhagymának az levele, avvagy mint Plinius mondgya az topasius felől, minémű az, különböz attúl kevesset, csak hogy arany színű cseppekkel tündöklök ; ez az kő Indiából kél, és ott is igen ritka, kiért drága is ; az sötétben világos, de ha világos helyre viszed, elveszi az ő maga világosságát.²⁸

²⁶ «az chrysolitus az ember testének, gonosz kívánságát megfojtya, és az kiket hideg lél, ha nyelvek alá tészik, szomjúságokat előltya : így (a szorgalmatosságnak köve) stb. *Fűsűs*, i. h. 104. l.

²⁷ «Beryllus eszességnek köve» ; «embernek szemeit világosítja és eszességét segíti.» *Prágay : i. m. Ep. Ded.* — «az Beryllusnak ereie vagyon az ember májában való fájdalomnak megnyihítésében, és betegség miatt, az szemnek könnyezésének megállatásában : ... az ember szívének bosszúságtételtől származott fájdalmát eltávoztattya és szemének némelykoron való könnyhullatását eloszlattya.» *Fűsűs*.

²⁸ «az Chrysoprasus inkább tündöklök az sötétben, hogy nem mint az világoson : így az ékes nyájasság (köve). *Fűsűs*, i. h. 244. l.

Hasznai.

Embernek szívét erőssíti,²⁹ az lágy szemnek igen használ ha véle törlik, egyget mást homált, szennyet, embernek szeméről letisztít.³⁰

PRASIUS, PRASMUS, CALLIS.

Az prasmus és callis keveset különböznek egymástól, csak hogy az prasmus zöld kő, mint egy jaspis, de feketébb annál és vérszínű pontok avvagy cseppek vannak benne, olyan babos mint az pisztrang; az callisban penyig nincsenek ezféle apró pontok, csak ezzel különböznek egymástól.

Hasznai,

ugyanazonok az ki az crisoprasusnak.

ALECTORIUS. Kakaskő.

Az alektorius annyit teszen mint kakaskő, ugyanis az kappannak az hasában tanállják, némellyek azt mondgyák, hogy kilencz esztendőre nő meg, de erről megismerik mikor immár benne vagyon, hogy nem iszik semmit az kappan, némellyek azt is mondgyák, hogy négy esztendőre nő meg; ³¹ akar menynyi időre nőjjön meg, de az fellyül megírott mód szerint megismerhetnyi. Mongyák, hogy vagyon olyan nagy, mint egy bab és kristályszerű, csakhogy homályosb annál.

Hasznai.

Plinius: lib. 37. cap. 10. azt írja, hogy egy Croton földi Milo nevű herczeg, hadban illyent hordeozott nálla, és mindenütt győzedelmes volt, azért veszedelem ellen hasznos és győzedőlmessé teszi az embert; ha nyelve alatt tartja az ember, szomjúság ellen jó, próbált dolognak írják; kedvessé és jókedvűé és álhata-tossá teszi az embert; bujaságra indította az férfiakat, az asszonyi állatoknál kedvessé teszi az embert.

CHELIDONIUS. Fecskekő.

Az chelidonius annyit teszen mint fecskekő, mert az görögök az fecskét chelidonesnek híják; ez az kő igen kicsiny kövecske, mivel annélkül is kicsiny helyen terem, mert azt írják, hogy az fecske fiunak az zúzzában, az zúzzában avvagy hasában terem, némelyben egyget, de némelyben kettőt is találnak; kétféle penyig: az egyyk hajnalszerű veres, az másik fekete, legjobb az szép tiszta, egyaránt való fekete, avvagy veres. Plinius harmadikat is ír fecskekövet és toasnak nevezi, mivelhogy olyan volna mint az pávának az tolla, mellyet az görögök τῶς-nak hínak; azt az követ inkább statuállyák az mágusok, hogy nem

²⁹ «Ennek az kőnek ereje, az elmének erősségére, és az szívnek bátorságára igen használ.» «Amaz Hunyadi Mátyás királynak, mennyi sok írigye, boszuság szennyvedése, veszedelmekben való forgása volt, ezzel az chrysoprasussal győzte meg». *Prágay*, i. h.

³⁰ «A szívnek megerősítésére és a szemek hályaga és setéteessége ellen használ.» *Apdtzai* Ts. i. h. 253. l.

³¹ «Alectorius: fejedelemhez való hiveségnek köve»; «ez az kő, kilencz esztendőös kakasnak avagy kappannak zúzzában találtatik, embernek testének erejét igen segíti.» *Prágay*, i. h.

mint az físcusok ; mondgyák, hogy Kisasszony havában talállyák benne, mikor még az új hold nő és nem fogy ; ozton nem mindenben terem, hanem az fecskének első szülött fiában, az ki még az földre nem szállott ; akkor kell penyig kivennyi, mikor az apjok és annyok fecskék ott nincsenek.

Hasznai.

Ha az veres fecskékövet az bal hóna alatt viseli, lidirczes és kórságos betegséget, bolondoskodást meggyógyít, kedvessé és nyájassá teszi az embert ; az fekete kő ártalmas nedvességet (eltávolít), harag és hideglelés ellen használ ; szemfájóknak ha vízben megtörik, használ, minden dolgoknak jó végét és kimenetelit adgya.

AETTES. Saskő.

Az ætites deákul annyit teszen mint anquilinus, magyarul saskő ; ezt az követ agatesnek is híják, de saskőnek azért híják, hogy az sasnak az fészében talállyák ; azt mondgyák felőle, hogy ez kő nélkül nem költhet az sas ; némelylyek azt írják, hogy azért viszi az fészében, hogy valami csúszómászó féreg ne árcson az fiának ; ennek az kőnek kemény héa vagyon és darabos vagy varas kívül, de belül ismét más kő is vagyon, kit mikor ütögetnek vagy ráznak, meghallyák, hogy zörög ; némely közzülök oly lágy, hogy az körmöddel elvakarhatnád kívül, de belől keményes fejr kő vagyon ; háromféle mindazáltal az saskő : egyik fejr, másik hamuszínű, az harmadik sötét színű ; találnak az Indiai hegyben is nagyokat, mint egy tyúkmony, találnak annakfelette Afrikában és Cziprusban és ezeknek ugyanazon hasznát írják és annyit, mint az kit az sasnak fészében találnak.

Hasznai.

Az nehézkes asszonyi állatoknak ha az bal karjára kötik, igen hasznosnak nagy bizonyossan írják,³² mert az gyermeket nagy békességben tarttya és hordozza nála mind az szülésnek idejeig, de mikor az szülésnek ideje eljű, el kell oldanyi ; ha penyig az szülő és veszedő asszony állatnak, az ki nehezen szölne, az ágyékára teszik, mingyárt elhossa az gyermeket, de mingyárt el kell onnét vennyi, mert oly nyavalya következik miatta, kiben meg kell halnyi ; ez csuda dolog.

³² «nem utolsó tekintetű az rózsaszínű Ethites drágakő, mely felől azt írják, hogy az Oceanum tengere partyán terem, és az saskeselyőnek fészében találtatik. Ennek az kőnek ily természetet tulajdonitanak, hogy ő benne más kövecske is vagyon, és ha ember rázza, szintén úgy csörög benne, mint az gyermek játékos csörgő, és azért az házások között való szerelemnek kövének mondhattuk lenni, mert az asszony, teste az férfinak, és az férfiú feje az asszonynak. Az gyermekszülő asszonyállatoknak igen hasznos az időtlen szülés ellen, enyhíti az nehéz betegséget is, de sőt az mérget is kiokáttattya az emberrel, ha róla iszik. Csodálni méltó dolog, hogy az saskeselyőben oltotta az természet, hogy ezt az követ felkeresse, elhittem, hogy nem kicsiny oka vagyon. Mert kiváltképpen való szeretetnek indulattya vagyon az egy társasága sasokban, melyek az Ethites kő nélkül tojásokat ki nem költik. *Plin. lib. 10. cap. 3.* *Prágy*, i. h. — «Igen dicsérik e nyavalyában (t. i. időtlen szülés esetén) a saskövet, akár nyakában, akár a köldöke táján visellye, P. Páriz : *Pax corporis*. p. 228.

AMIANBUS.

Dioscorides azt írja, hogy Ciprusban terem az amiantus, de Mattheolus Indiában mondgya, ahul az napnak hévsége miatt megégett és pusztá az föld, ahul soha eső nem lészen, és csak az kegyetlen kégyók lakják az földet, és minden tavasszal meggyúlad ; igen ritkán talállyák penyig, s azért hasonlittyák az gyemmákhoz, kiknek olyan természeti vagyon, hogy oly igen lágy és hajló, hogy ő belőle igen vékony czérnát fonnak és abból az játékoknak nézésének okáért ruhát csinálnak ; mikor megrútul, az tűzben teszik s ott égetik meg, megég azért az tűzben és meg nem emésztődik, hanem inkább megszépül, mint az phénixnek az tolla, vagy az gyémántkő. Dioscorides azt írja, hogy olyan mint az témsó, de Mattheolus hajnalszínű veresnek írja.

Hasznai.

Anaxilaus azt írja, hogy ha az fát által tekerítik velle, és úgy vágják le meg nem hallják az koccanását az fejszének ; amaz éjjeljáróknak nagy ellensége ez az kő.

ONIX. Annikhel.

Az annikhel Indiából költ, az mint Albertus írja, Arábiából, de Plinius azt mondgya felőle, hogy Carmaniából ; ez az kő elébb csak valami rubis kő volt ; de azután költ az gyemmák közzé, mindazáltal háromféle, az egyik tűz-színű, az másik fekete, az harmadik olyan mint az szaru, mind az háromfélén szép fejjérség vagyon fellyül, mint az szemnek az fejjérsége ; ezt az fejért az kőmecczők fellyül hadgyák az kövön, de úgy, hogy az derekában is maradgyon ki lássék.

Hasznai.

Magnus Albertus ír felőle, de nem ismerem ide valónak lennyi, mert ő mindent amaz magicába vonson.

KRISTÁLY.

Plinius : lib. 37. cap. 2. azt írja, hogy az kristály jégből avvagy hóból lészen, de Mattheolus és Agricola ennek ellene álnak és azt mondgyák, hogy sem jégből, sem hóból nem lészen, hanem ugyanazon nedvességekből lészen, az kiből a földnek gyomrában az gyémánt, berillus és az világos kövek lesznek, lészen penyig az kristály az földnek legszebb és tisztább nedvességéből, mert ő ez világon minden drága köveknél tisztább. Julius Solinus mondgya, hogy noha Európának nagyobb része, az Ázsiának is egy része bőségesen teremti a kristályt, de legszebbet és drágábbat Schithiában találnek, mellyet a mostani időben inkább minnyájan calcedoniának hívunk.

Haszna.

Ha igen lágyan megtörik és savanú borban megadgyák az vérhasban feküvő embernek innya, meggyógyul ; az kin az erőtlenség vagyon, annak is

használ; az szoptató asszonyi állatnak ha borban megadják innya, teje lészen és jó velle, próbált dolog,³³ ha penyig szépen megmosták és mézben keverve adgyák, úgy is jó lészen.

SILONITES, CELONITES. Békakő.

Az békakő sokféle, de az indiai tekenős békának az silonites az fejében terem, celonites az húsában avvagy az szívében terem. Sokféle az békakő, mert vagyon benne tiszta fehér, vagyon sárga azki sokféle színt mutat, azt híják celonitesnek, ez az békának az szívében terem, vagyon tiszta zöld is, vagyon szürke is, vagyon szederjes színű veres is; nem mindenkor vagyon az békának is az fejében, hanem annak is ideje vagyon, mikor kell benne keresnyi; akar minemű legyen is penyig az színe, de egy sem világos kő, hanem mind sötét; ez csuda dolog, hogy minemű nagyoknak írják az indiai tekenős békát, hogy egynek az tekenőjéből egy egész házfedelet csinálnak, ki alá egy egész teli ház-nép alá tér, és az Veres tengeren való szakadékokban hajó gyanánt eveznek benne, mégis nagyobbat nem láttam békakövet egy diónál, olyan nagy állatban kicsiny kő terem,³⁴ kinek megfogásáról, nagy voltáról eleget olvashat azk akar, Pliniusnál lib. 9. cap. 10.

Hasznai.

Ennek mind egy cseppig az magyikára vonsa mind Magnus Albertus, mind penyig Plinius. Torokfájástul igen jó, ha bort isznak róla, némelynek ha csak megtörülük is velle, meggyógyul az torka.

DRACONITES. Sárkánykő.

Ez sárkánykő az sárkánnak az fejében terem, fehér és világosnak írják, de sem meg nem simíthatták, sem műben nem jó; mikor penyig eleven az sárkány, akkor kell kivenni, mert ha tusakodik ember az sárkánnyal és úgy öli meg, elvesz az fejből; hanem az kik aféle követ vettek, minthogy Afrikában és az indiai pusztában bő az sárkány, így vették el tülle az követ, hogy addig babonálták az sárkánt sok tudománnyal és aluvó szerszámmal, hogy úgy elalutt, hogy az embert meg nem érzette, és úgy vágták el az fejét, és úgy találtak követ az fejében.

Hasznai.

Azt írják felőle, ha hinnyi kell, hogy ha ember velle hordozza, ellenségét megbírja.

³³ «(A kristály) olaja avagy pora a vérhasasoknak hasznos, sőt még a méh folyásainak is, mindazáltal az asszonyok tejét igen megbővitti.» *Apdtzai Tseré*, i. h. 251. l.

³⁴ «Chelonites: jó házi gazda asszonyságnak köve.» «Azt írják az bölcsek, hogy az tekenős békának fejében terem egy veres bársony színű drágakő, melynek Chelonites neve. Az képírók, mikor az jó színű asszonyállatot kiábrázolják festékekkel, szokták úgy írnia, mintha egy tekenős béka hátán állana, mellyel azt akarják jelenteni, hogy az asszonyállatnak mindenkor othón kell lenni, valahól jár, miképpen az tekenős béka hátán hordozza házát.» *Prá-gay*, i. h. — «Az várat (sic!) békának fejében szép drágálatos kő terem, melynek Bufonites neve.» *U. o.*

Gamahó.

Az gamahó felől ugyan nem kellene szólnyi, mert ötet mindenféle kőből, csontból, elefánt-tetemből csinállyák, de kiválképpen egyféle kőből, melyet Arabusnak avvagy Arabicusnak hínak, az haszna is ugyanaz, az mellyből csinállyák ; mind gamahónak híják azt, valamellyet emberfő-formára faragnak, akar micsoda kőből faragják.

Finis.

*Gloria laus et honor tibi sit in altissimo rex Christe redemptor
Qui infantum laudem perfeci in ore tua.* Finis per me : *Petrus W. Kecskeméti.*

Kezdettem elsőben leírnyi ezeket az

eggyetmásokat *Kolosvádratt*

Szigeti Tamás uramnál

laktomban.

Most ujjobban

végeztem el

Kassán,

1660.

esztendőben,

23. 8-bris.

1660.

23. Octobris.

KÖVETKEZNEK ARANY ÉS EZÜST MŰHÖZ VALÓ SZERSZÁMOK.

Zöld arany festék.

4 lat grispan, 4 lat szalamiak, fél lat gáliczkő, festék-törő-kövön ezeket törd lágyan, tölcs hurinát rea, azzal is törd erőssen, kristály ivegben mindenkor tarcs lágyan. Jó.

Zöld arany festék, kit én magam próbáltam.

2 lat grispan, 2 lat szalamiak, 2 nehezék fejér gáliczkő, fél arany nyomó salyétrom, ezek szép tiszták legyenek, jó lágyan törd eczettel, szép tisztán tarcs mindenkor lágyan. Nem lehet festék ennél jobb. *P. W. K.*

Zöld arany festék.

4 lat grispan, 4 lat szalamiak, 2 lat gáliczkő, egy quintin salyétrom, hurinával kell öszve törnyi.

Zöld arany festék, mentül tovább áll, annál jobb.

1 lat grispan, 1 lat szalamiak, 1 ort gáliczkő, egy ort salyétrom; eczettel szép lágyan kell törnyi.

Zöld arany festék.

Az grispan meg kell törnyi, szítálni, a szalamiakot is meg kell törnyi, szítálni, egyenlőnek kell lenni, és egy kis por is kell bele. Jó festék aranyra.

Zöld arany festék. Ábrahámtul költ, Gyulai Fános festéke.

2 lat grispan, 2 lat szalamiak, 1 lat salyétrom, fél nehezék gáliczkő, hurinával kell öszve törnyi.

Zöld arany festék.

4 nehezék grispan, 4 nehezék szalamiak, fél nehezék gáliczkő, hurinával is, szárazon is, erőssen meg kell törnyi. Arany műhöz is jó, az szín-adott műnek, ha megveressült, el viszi az verességet.

Zöld arany festék, Seresé.

Grispan másfél nehezék, szalamiak is annyi, salyétrom egy nehezék, az gáliczkő fél nehezék, eczettel kell megtörnyi, lágyan kell tartanyi.

Zöld arany festék, Seres kivel nállam élt.

1 lat grispan, 1 lat szalamiak, $\frac{1}{2}$ lat salyétrom, $\frac{1}{2}$ nehezék gáliczkő, mennél jobb az grispan, annál jobb az festék, eczettel kell megtörnyi. Ha az salyétrom egy lat leszen is, és hugygyal leszen törve is, dicsírik, hogy jó leszen.

Fejér arany festék, arany lánczhoz.

Fél font timsó, fél font salyétrom, 1 font só, igen jó festék, az lánczot vizezd és keverd ez porban, fel éledett csuporban az lánczot fogóval forgasd míg meg forr rajta az szerszám és megsárgul, vedd ki hadd hüllyön meg, sós vízben főzd meg, kraszold.

Arany lánczhoz és egyébhez jó poklos festék.

1 lat kénkü, 1 lat borkő, 6 lat só, 1 arany nyomó szalamiak, 1 arany nyomó salyétrom.

Mikor keveset akarsz csinálni.

Egy arany fél ort nyomó kénkö, egy arany fél ort nyomó borkő, másfél lat só, egy ort szalamiak, egy ort salyétrom.

Fejér arany festék.

Mennyi kénkö, annyi salyétrom, ez kétféle mennyi, annyi só, ezeket szép lágyan öszve törd, festék-törő-kövön, tiszta vízzel kend be az művet velle, hadd megszáradnyi, de fel ne erezd, hanem hogy felszárastod mosd ki sós vízben és kraszold meg igen szépen, úgy poklozd meg, szép leszen.

Pokol hozzá.

1 lat borkő, 1 lat kénkö, 6 lat só, $\frac{1}{2}$ arany nyomó szalamiak.

Veres arany festék.

2 lat só, 2 lat gáliczkő, 2 lat salyétrom, 2 lat szalamiak, 4 lat veres kréta, törd vízzel öszve, és ha festenyi akarsz velle, kend meg ez festékkal az aranyat és égesd fel az szénen, hogy az füsti elmennyen, olcs tiszta vízben, és azután főzd meg só-talan borkőben.

Szalamiakos festék, Zomer uramé.

Grispant, gáliczkövet, salyétromot egyaránt, felényi szalamiakot; mindenik szerszám tiszta és jó féle legyen, de legkiválképpen az grispannak szükség jó félének, bécsinek lennyi, csak tiszta vízzel kell öszve kevernyi, először megtörvén tiszta vízben, akar hurinában, akar serrel elegy hurinában olcsad; ha jól bánsz velle szép színe leszen, azután sikárold meg, és úgy adgy színét poklos festékben. Ezzel élt az festékkal az uram Zomer Mihály, kinél jobb nem lehet.

Ehez való pokol, kivel ugyan az uram Zommer Mihály élt.

Jobb ennél nem lehet.

Mennyi kénkö, borkő, annyi só, úgy mint három nehezék kénkö, három nehezék borkő, hat nehezék tiszta só, ezeket törd öszve lágyan, jól, réz edényben, végy tiszta hurinát, vizet is annyit, mind két féle legyen egy aránt; mikor fel forr az tajtékját hánd el, azután öncs bele az por szerszámot. Jó lesz ha tisztán bánsz velle.

Szalamiakos festék.

Grispan, gáliczkő, salyétrom egy aránt, eggyik féle mennyi, felényi szalamiak ; festék-törő-kövön szárazon meg kell törnyi, mikor az port az mázos csuporban töltöd, eczetet tölcs rea, meleg borkő lében kell oltanyi.

Szalamiakos festék.

2 nehezék grispan, 2 nehezék gáliczkő, 3 nehezék salyétrom, 1 nehezék szalamiak, festék-törő-kövön jól öszve törd, az után vizet tölcs rea ; némely hurinát is tölt az szalamiakos festékre, de én nem próbáltam.

Fő eresztő-viasz, ki felől azt írja az Kolosvári Kis Seres, hogy próbálta. És igen dicséri.

1 font viasz szép tiszta, 16 lat veres kréta, tiz lat bánya-zöld, szép tiszta, tiz lot gáliczkő, 1 lat póris, egy lat borkő, minden szerszámot igen lágyan kell törnyi, mert mennél lágyabb annál jobb.

Fő eresztő-viasz, kinél jobb nem lehet ; próbáltam és csináltam én is erre. P. W. K.

1 gira bánya-zöld, 1 gira felszáraztott fejer gáliczkő, 2 gira veres kréta, 4 nehezék tiszta póris, 2 nehezék ausustum, minden szerszámot igen lágyan kell törnyi, meg kell szitálni, mind külön-külön, úgy mérje össze : az mennyit az szerszám nyom, mind eggyütt, annyi szép tiszta sárga viaszt mérjen hozza. Egy tiszta réz üstöcskében olvassza meg az viaszt, elegyítse köziben az szerszámot és keverje erőssen, míg meg hűl, mert lehiggad az fenekére az szerszám. De minek előtte az szerszámot az viasz közzé őgyelitenéd, annak előtte az szerszámot erősen öszve keverjed, az után tölcs az olvasztott viasz közzé, az gáliczkövet is egy fél fazekben tegye bele, jó szénen szárassza mind addig, míg tellyességgel minden vizes nedvességéből kiszárad, úgy annyira ugyan meg fejeredik, de meg ne hadd veresednyi, úgy kell megtörnyi, szitálni, az gáliczkövet penyig erőssen keverjed, hogy ne ragadgyon az fazék oldalához.

Eresztő-viasz.

16 lat viasz, 5 lat veres kréta, 5 lat bánya-zöld, 3 lat égett gáliczkő, 1 lat póris, és hat nehezék szép lágy borkő.

Eresztő-viasz.

10 lat viasz, 8 lat veres kréta, 2 lat fejer gáliczkő, 3 lat ausustum, bánya-zöld 1 lat, velenczei póríst egy latot.

Fő policz.

1 nehezék kénkö, 1 nehezék pisklocz, 2 nehezék trippely.

Fő policz.

1 lot trippely, fél lot pisklocz, fél lot fele kénkö, 4 arany nyomó szalamiak.

Pisklocz sengellés.

1 lot borkő, 1 lot gáliczkő, 1 lot salyétrom, 1 lot só, ezeket mozsárban öszve kell törnyi, mikor meg olvad az pisklocz hány beléje, és egy kis vérkövet is vess beléje, az piskloczban mikor jár.

Pisklocz égetés.

Végý egy font piskloczhoz fél gira ónat, és egy nehezék veres rezet, ha több is az pisklocz ekképpen mérd öszve és tedd egy cserepre, mely megállya az tüzet és fujjad mind mind addig míg meg mutattya magát az ezüst, annak utánna tedd testre.

Pisklocz égetés, kit magam is próbáltam. Czimbalmos István tanított reá.

Az piskloczot törd lágyan, szitáld meg, az mennyi az pisklocz harmada legyen az salyétrom, keverd öszve, tölcs egy öreg mozsárban, tégy fellyül egy keves salyétromot, gyúcs meg, keverd egy vassal erőssen, ha elég, annak utánna öncs tiszta földre ki, az után tűzhelyre tedd csuporban, ha sok, két három csuporban is, rakj téglákat környülötte, tölcs szenet rea, gyujcs meg, hadd felélednyi magában, hadd elsorvadnyi rajta az tüzet, rajta többé meg ne ujjics, fellyül cserepet tégy rea, hogy az szén bele ne hulljon, hadd meghülnyi azon helyben, mikor meghül az ki leszállott, az királyát, egy erős cserepen, az kit aránzod, hogy megállya az tüzet, ha aránzod, hogy meg nem állya az tüzet, kettőt is öszve egymás hátára tapassz, fellyül is, hogy ne hulljon rea az tűz, rakd be az cserepet, ha feléled tedd rea az pisklocz királyát, fujjad mind addig míg mind el megyen az pisklocza és az tiszta ezüst és arany marad, annak utánna öncs által

piskloczban hétszer, jó finum aranyat csinálhacsz így, az után az fellyül megírott mód szerént, az ezüstöt ismét kiveheted.

Akar ez szerént pisklocz égetés.

Egy jó erős széles cserépre, akar fazék fenekre, akar egy jó erős tégelyben tegyed az átalöntött piskloczot, semmiképpen bár meg ne sengereld, rakd be az cserepet vagy téglyet az tűzben, fúdogálljad nyéha nyéha, ujjiccsad szénnel, mind addig fujjad míg mind elmegyen, elfüstölög az piskloccza, és csak az ezüsti, aranya marad, öncs által hétszer jó piskloczban jó finum arany leszen, az után annak az pisklocczából fujd ki az ezüstöt hasonlóképpen. Ezeknél soha bizony jobban s könnyebben ki nem veszi belőle aranyát, ezüstöt, magam sokszor próbáltam. P. W. K.

Mint kell által öntenyi piskloczban, akar mű-aranyat, akar vakarást.

Ha vagyon által öntött piskloczod, az vakarást avvagy mű-aranyat mérd meg: az mennyi nehezék az, két annyi által öntött piskloczot kell hozza mérnyi. Ha nincs által öntött pisklocz, végy tisztát is két annyit, által öntvén tedd el az első öntést, mert abban vagyon arany és ezüst, másodszor végy tiszta piskloczot, ismét két annyit, harmadszor is annyit, negyedszer másfél annyit, ötödször csak annyit; az műaranyat ötször öncs által, az vakarást hétszer, az hétszeri öntést olvazd mind öszve, és jártasd meg csak szalamiakos borkővel öncs ki, annak az kis királyját öncs által tiszta pisklocczal, akar másodszori, harmadszori által öntött pisklocczal; mert szintén olyan jó az másodszori öntéssel, harmadszorival, negyedszerivel öntenyi ugyan még az jó aranyat is mint az tisztával, ismét, ha jövőendőben öntesz, akar vakarást, akar mű-aranyat, soha ne öncs tisztával, ha van által öntött piskloczod, hanem az első öntést által öntött pisklocczal öncsed, még ha van előszöri öntésed régi, még az is jó lesz előszöri öntésnek. Tedd el az előszöri öntést, az igen hasznos, külön tedd, mert nem jó öszve ögyelgetnyi, az másodszori, harmadszori öntést ismét külön tedd, mert jó avval öntenyi. Immár mikor által öntötted az aranyat, két cserepet szélesset tapassz egymásra, fellyül is tapassz cserepet rea, rakd be az kohban, had éledgyen fel magában, mikor feléled rakd bele az aranyat, csak magában

had füstölögjön, nyéha nyéha fujj rea és ujjiccsad szénnel mind addig mig magában az füsti elmegyen, mikor az füsti elment, alol is kell fúnyi, fellyül is erőssen rea kell fúnyi sokáig míg az füsti elmegyen és megolvad és megsomajdékodik szépen.

Mondgyák hogy egy téglyet felen kellene egy téglára tapasztanyi, és az oldalát meg kellene sűrűn lyuggatnyi, ugy kellene az téglát beállitanyi az tűzbén, és abban kellene lefujnyi az aranyat. Mondgyák hogy jó, de én nem próbáltam, hanem az mint fellyebb is megíram, ezeket próbáltam, tudom hogy jó is.

Pisklocz által önteni, Kis Seres így élt véle.

Jó aranyat ha akarsz csinálni, először mennyi az arany, három annyi pisklocz, és egy kicsin veres czuzatot, tedd egy tégelyben, egyszersmind hogy megolvad, jártasd meg szalamiakos borkővel, ösd ki annak utána; az mennyi annak az királlya, két annyi piskloczot, harmadszor mennyi az királlya csak annyi piskloczot; az háromszeri szűrést olvazd öszve, jártasd meg szalamiakos borkővel, keverd vassal, mikor az vas megrágódik, ösd ki, jó leszen.

Aranyas ezüstről.

Véggy egy rész kénkövet, két annyi olvasztott sót, törd jól öszve, eleggyics öszve, ez porban véggy egy gira ezüsthöz, kiben arany vagyon, hat lattot és csináld egy tégelyben az ezüst porral egygyütt az ezüstös aranyat, egy cserepet az tégelyre tapazd öszve jól, annak utána tedd egy széles kemenczében, hadd folyásában fél óráig, de az szén igen lassan éledgyen hogy ki ne fakadgyon, az idejében tedd ki, és meghűlvén törd ki az tégelyből, az ezüstről törd le az plammot, tedd el, abban leszen az ezüst, vegyed ismét az királlyát, granáld meg, az megnevezett porban három lattot tégy hozza egy tégelyben, és cselekedd mint annak előtte véle, háromszor, és így leszen neked választott aranyad az ezüsből, és azt elvégezhedd két vagy három óra alatt. Az plammóból így vegyed ki az ezüstöt: törd meg egy mozsárban, annak utánna véggy 8 lat gletet, 2 lat réz gralutumot, négy lat vas pléhet, eleggyics jól egyben, tedd egy tégelyben, hadd olvadnyi egy fél kemenczében tedd ki hűlnyi, törd le az királlyát, tedd testre, fűdd le az királlyát, ezüst finumul, valamenyiszer be teszed, meg kell granálni.

Fő pórís. Ötödrész pórís.

1 lat tiszta pórís, 2 lat üveg-só, 2 lat só, tiszta fült fejr só.

Fő pórís. Hatodrász pórís.

1 lat tiszta pórís, 2 lat üveg-só, 3 lat tiszta fejr fült só.

Pórís, alábbvaló, tizedrász.

1 nehezék tiszta pórís, 3 nehezék üvegsó, 6 nehezék égetett tiszta só.

Pórís, tizenharmad rész, Zomeré.

1 nehezék tiszta pórís, 6 nehezék üvegsó, 6 nehezék fejr égetett só.

Pórís, legalább való, huszonötödrész, mindazon által megforrogathatnyi vele.

1 nehezék tiszta pórís, 12 nehezék üvegsó, 12 nehezék égetett tiszta só.

Forraztó, jó, jobb ennél nem lehet.

6 nehezék finum ezüst akar ezüst akar prém iszkofium égetés, 3 nehezék jó sárga czuzat, olvazd öszve kétszer rusikával, szuokkal, borkóvel jártasd erőssen, keverd egy darab szénnel erőssen, az szomollót is szuokkal kend meg, takard hamuban, ha kiöntöd, had hülljön ott meg, ha meg oltod tiszta vízben, verd vizessen az forrasztót, egy igen kicsin fejr czint mint egy lencse szem nem árt bele olvadásakor az forrasztóban tennyi, de nagyobbbat nem, oszton czin és rusika nélkül is meg lehet, csak az jó pórís hordozza mikor ember forrazt; kicsiny aranyas ezüst sem árt közte.

Forraztó, alább való, Zomer Mihály uramé.

10 nehezék finum ezüsthöz 7 nehezék szép sárga czuzatot, igen kicsiny fejr czint bele, szuokkal kell jártatnyi, az szomollót is azzal.

Forraztó, annál is alább való. Próbáltam.

12 nehezék finum ezüsthöz tiz nehezék szép sárga czuzatot, rusikával szuokkal kétszer keményen meg kell jártatnyi, az szomollót is azzal kell kennyi, pithelyes szerszámhoz, a honnét le nem száll az forraztó. Jó leszen.

*Forraztó, mindeniknél alább való. Kékesi Benedek uram
Kolosváratt ezzel élt.*

12 nehezék finum, granállott ezüsthöz, 12 nehezék szép tiszta czuzatot, szurokkal, pörissal, rusikával kétszer vagy háromszor erőssen kell jártatnyi, az szomollót is azzal kell megkennyi.

Czemen por, 4 óráig. Próbáltam.

1 gira gáliczkő, 1 gira só, 2 gira téglapor; az gáliczkövet, sót, meg kell erőssen törnyi, az téglaport meg kell szítálni, és jól öszve elegyiccsék vizessen mind az szerszámot, akar meggranáld az ezüstös aranyat, akar jó vékonyon verd, jó leszen, csak mind az négy óráig szép tüzessen álljon az tégely, felettébb meg ne füllyön, hogy megolvadna az aranyas ezüst, tégelyben rakd be az port verő talpával nyomogasd ilyenessen, az metélt vagy granált ezüstös aranyat rakd renddel, ne egymás hátára, arra ismét fellyül por szerszámot, ismét arra aranyas ezüstöt, ismét port, mind úgy kell renddel raknyi, cserepet tégy fellyül az tégelyre.

Czemen por, 2 óráig.

8 lat téglapor, 4 lat olvasztott sót, 2 lat fehér gáliczkövet, 2 quintin grispan, ezeket öszve kell törnyi vízzel, és keverd bele az aranyos ezüstöt, azután tegyed cserepben és fellyül is cserepet tégy rea, csak el ne olvadgyon jó tüze legyen, 2 óráig kell az tűzben tartanyi.

Czemen por, az meddig akarod.

Tégla port 1 lattot, olvasztott sót 2 lattot, gáliczkövet másfél lattot, ezt hurinával kell csinálni.

Ezüst jártatnyi való por.

Szalamiak, salyétrom, borkő, oltatlan mész, szappan-só, puskapor, mind egyaránt mérvén, törje jó aprón, úgy hánnya az ezüstre.

Ezüst jártatnyi való por, jó.

Fél nehezék só, fél nehezék borkő, fél nehezék grispan, fél nehezék salyétrom, ezeket jó lágyan öszve kell törnyi, és faolajban, hurinában meg kell törnyi, főzni, meg kell erőssen keverni, csak aprónként kell egy mogyorófa hegyin az ezüstre hánnyi, ugyan azzal kell el is keverni az ezüstben.

Rezet aranyaznyi, hogy az kéneső megfogja.

1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék témsó, egy nehezék kéneső, egy nehezék vérkő vagy borkő, fél nehezék só, fél nehezék szalamiak, ezeket törd jó lágyan öszve egy festéktörő kövön, az után egy mázotlan csuporban forrald fel erős eczetben, hogy lehiggad az aranyazó árrat márcs bele az arannyal és úgy kend az rézre, mikor az szerszámot főződ vagy egy nehezék kénesőt sem árt bele vetned.

Rezet mikor akarsz ezüstöznyi, mint kénesőzd meg. Kénesőhöz való víz.

1 nehezék témsó, 1 nehezék gáliczkő, egy nehezék borkő, törd öszve keményen, egy mázos csuporban forrald meg, vess kénesőt is be egy nehezéket, erős eczettel, az finum ezüstöt szép aprón reszeld meg, úgy fancsarold meg, az fancsallott ezüstöt vedd az aranyazó árra, márcs az szerszám vízben vagy eczetben, úgy kend az szépen megfejérített, kraszolt műre, hogy bekened az rezet, tedd egy öblös cserepre az rezet, tölcs rea az kénesőhöz való szerszámot vagy vizet, vagy eczetet, tégy faggyut rea és tedd sebes szénre, fujjad erőssen, hogy meggyulad az faggyu rajta, rázogasd jól, hogy öszve ne ragadjon, hogy le ég az faggyú, fejerics meg borkőben, sikárol, kraszold meg. Jó leszen ha jól bánsz velle; probatum est.

Rezet aranyaznyi.

1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék timsó, 1 nehezék kéneső, 1 nehezék borkő, $\frac{1}{2}$ nehezék só, $\frac{1}{2}$ nehezék szalamiak, ezeket jó lágyan, egy mázotlan csuporban, erős eczetben fel kell forralnyi, hogy le higgad, úgy kell az vízzel az aranyat az rézre kennyi. Jó leszen.

Rezet aranyaznyi.

1 nehezék témsó, 1 nehezék gáliczkő, 1 nehezék borkő, ezeket jól meg kell törnyi festéktörő kövön, erős eczetben egy mázotlan csuporban fel kell forralnyi csak alig. Ez is jó.

Vas vagy réz aranyazás.

Végy 1 lot sót, 1 lot borkövet, 1 lot salyétromot, 1 lat szalamiakot, 1 lot gáliczkövet, ezeket törd meg és tedd egy mázos

csuporban, kénesőt is vess bele, és tölcs vizet rea, forrald meg és az tiszta vasat márcs bele. Jó leszén, próbáltam.

Vas aranyazás.

Kék gáliczkő, borkő egyaránt, só annyi, mint két féle, fel kell forralnyi egy mázotlan csuporban, valebit; kénesőt sem árt felforrásakor bele vetnyi. Ha szint akarsz neki adnyi, szépen megkraszolva, sikárolva tedd az tűzre, czendereld meg.

Forraztó. Kis Seresé, az kolosvárijé.

Tallér próbájú ezüsthöz 9 nehezékhez teszek 5 nehezék sárga czuzatot, pörisos szurokkal mentül frissebben szomollóban önthetnyi. Ha tiszta zománcz ezüsttel akartam csinálni forraztót, az táblán való ezüstből harmadát, finum ezüst két annyi, tudnyi illik 1 nehezék mű-ezüst, 2 nehezék zománcz ezüst, az szokás szerént kell czuzatot hozzá adnyi.

Forraztó. Kis Seresé, az kolosvárijé.

Vég 1 quintin rusikát, 1 quintin borkövet, 1 quintin réz reszeléket, tedd egy tégelyben, és tapaszd be az tégelt fellyül jó erőssen, hogy az fűsti ki ne mennyen, tedd az szénben, hogy szép lassan füllyön meg, olvazd meg, had olvadgyon meg és tedd ki, hadd meghülnyi; mikor egy lat forrasztót csinálsz, vég 1 quintint hozza benne, mikor ki akarod öntenyi, vesd bele, úgy ösd ki, jó lágy leszén.

Forraztó, jó.

7 nehezék finum ezüst, 5 czuzat, sós borkővel pörissal szurokkal kell jártatnyi kétszer keményen.

Forraztó, jó.

Égetés ezüst $5\frac{1}{2}$ nehezék, 4 nehezék czuzat, rusikal (?) szurokkal elsőben keverd meg erőssen, azután borkővel, avval is keverd meg erőssen, másodszor is ez szerént, kétszer ez szerént kell cselekednyi, szurokkal kend meg az szomollót, az reszelékből látam, hogy forraztót csináltanak.

Forraztó, jó, magam próbáltam. P. W. K.

8 nehezék finum ezüsthöz 6 nehezék czuzat, rusikával, szurokkal, borkővel, erőssen meg kell kétszer jártatnyi, kevernyi egy szénnel, szurokkal kend az szomollót.

Forraztó, ez is jó. Próbáltam.

14 nehezék finum ezüsthöz 11 nehezék czuzat, rusikával, szurokkal, borkővel, keményen megjártassa, keverje kétszer, szurokkal kenne az szomollót.

Jó, szegény legénnek való póris.

Póris tiszta 1 nehezék, 12 nehezék üvegsó, 24 nehezék tiszta fejr fült só. Magam próbáltam: jó, pitkelyes szerszámhoz.

Aranyat szállítanyi.

1 nehezék finum veres réz, 1 nehezék finum ezüst, ezeket öszve granálván, minden arany nyomó aranyhoz egy ortot kell adnyi.

Aranyat, finumot, szállítanyi mű-arannyá.

1 nehezék finum arany, 1 nehezék finum ezüst, 1 nehezék veres czuzat, ezeket granáld öszve, azután olvazd öszve, ha nem granállod is jó, verd ki, hadd jó keménységben, minden aranyhoz egy ortot kell venni.

Test csinálás.

Szapullott hammat szárazd meg, azután szitáld, páráhold meg vízzel, hogy csak párás legyen, úgy csináld cserépben, erőssen meg kell nyomódnyi, váposon vagy vermessen kell csinálni, fellyül hincs égetett csontport rea, fellyül tégy lyukas cserepet rea, ha be akarod raknyi, tedd aprós szénporra, rakj téglát környüle, rakd be szénnel, mikor az test megfűl, tégy tiszta fekete ónat rea, had járjon egy kevésse rajta, azután rakd be a garast vagy hitván ezüstöt, az test eleiben, lángas tüzet üszögből csinály az test szájában, hogy mindenkor jó sebes szene legyen; Bányán az ezüstöt rakja be elsőben, azután ad ónat neki; mind untalan kicsin kicsin ónat adgy neki, nyéha nyéha megismered arról, mikor ón kell neki, megáll akkor, ha rea fűsz, mikor fejr virágokkal jár hamar finum lesz, de ha feketével, még sok héa, ón kell rea.

Zománczot kimosnyi.

Az zománczot ha meg akarod törni, papirossal borics be, ne pattoghasson el; azután az ülön igen igen jó lágyan törd, vagy vas mozsárban szárazon, vagy kő mozsárban vízzel; megtörvén szárazon, tölcs választó vizet reá, egy üvegben, tarcsa a tűz melegére távul, had melegeddegéllyék meg ugyan jól oszton, hogy az fehér zománcz választó vízzel ugyan megsárguljon; az másféle zománczot is, akár micsoda színű legyen, jól megmelegedgyék, azután álljon egy falkáig rajta, azután tiszta vízzel is szépen mosd ki, annak utánna az gyűrűt vagy egyebet fűcs meg, választó vízben tölcs tiszta vizet, mennyi az választó víz, két annyi vagy három annyi tiszta vizet, az nyelved hegyin próbáld meg: ha savanyú és csípi az nyelvedet, jó, főzd meg benne az művet, jól megállja az zománczot, úgy zománczold meg annak utánna, minden fél zománczot választó vízzel moss ki, jobb lesz; eczettel is jó az fekete zománczot kimosnyi, birsalma magos vízzel rakd fel az zománczot.

Ha vékonyon akarsz aranyaznyi.

Szép vékonyon kend be az művet, azután rázd meg egy iskatulyában, szárasszad az tűzön, ismét vedd az iskatulyában s rázzad, háromszor négyszer így ély velle, azután eczettel is eczelteld, szárasszad fel, szép vékonyon egyaránt aranyazódik, így is jó szép vékonyon kend be az művet arannyal, az iskatulyában tölcs árpát, rázd meg keményen, szépen előgyeledik az arany rajta, sima gombot kénesőben ne márcs, csak az kénesős ruhával kend és az kénesős iskatulyában rázd, jó lesz. Híg arannyal is vékonyon aranyazódik az mű, borkő-lével is szépen előgyeledik.

Kréczről.

Az kréczet mosd ki, tedd egy tégelyben, tégy gletet hozza, azután tedd az tűzben, had fűllyön fel magában, azután fűjjad, hogy öszve olvadgyon, jártasd salyétrommal, tedd ki, hadd hűllyön meg, azután törd ki, tedd testre, fűdd le.

Fövényben öntenyi.

Az fövenyet szitáld meg, párhold meg azután vízzel, keverd el jól, azután az vas palaczkot nyomogasd teli egy verőnek az

talpával, az formát tedd rea az fövényre, és egy darab papirossat, és az formáló deszkát borics rea, azután fordics vissza, és egy verő talpával dörgöllyed, nyomogássad az formára az fövenyet, azután szénporral porozd meg, az másikat is nyomogasd rea, azután szedd ki belőle a formát, azután gyujcs szurkot vagy nyirfa héát meg, annak az lángjával jól erőssen melegics meg, ha megmelegedett, fogd két deszka közzé, öncs bele az ezüstöt, jó leszen. Az török ötvöstül láttam Gyula-Fejérváratt létemben.

Viasszal mint kell leöntenyi az trébellést.

Valamennyi az viasz, harmadrészényi szitált téglaport, csinály deszkából dikket az ezüst környül, az viasszat olvazd öszve, keverd öszve jól az téglaporrall, csak jó lágy melegen öncs az ezüstre, csak hogy az kezed a melegségét elszenvedhesse, és hogy csak szintén meg ne faggyon az viasz; az ezüstöt megvizezd úgy öncs rea az viasszat.

Gyipszet mint kell alabastrom köből csinálnyi és mint kell öntenyi.

Az szép tiszta alabastrom-követ törd meg jó lágyan, szitáld meg egy tiszta üstben, vagy serpenyőben vagy koporsalyban, tedd az tűzre, az sebes tűzre az megtörött, szitált alabastromot, keverd egy darab fával erőssen, szintén úgy megforr, fő, mint az víz, ha megáll az alabastrom az forrástul, az az jele, hogy jól vagyon, nem kell tovább az tűzön tartanyi, vedd le az tűzről, hadd hűllyön meg szép tiszta vízben, csak alig legyen meleg, mint az nyári víz, mely meg ne olvassza a viasszat, egy fazékban vagy egy tiszta serpenyőben tölcs az lágy meleg vizet, keverd bele az alabastromot, olyan leszen mint az szerdék, öncs az viaszra, de igen hamar bannyál velle, mert igen hamar megkeménykedik, le ne vedd osztán sokáig is az viaszról, hanem hogy jól megszikkad az gypsz, mikor penyig rea öntöd az gyipszet, egy kis keskeny lapoczkával széleszgessed az híg alabostromot az viasszon, hogy apró hójagok vagy üregek ne maradgyanak rajta. Ha szép tisztán és szépen bász velle, elhidd, hogy jó leszen, mert én próbáltam és tudom nyilván, és igen szépeket öntöttem, mellyek Váradban vesztek. Ha osztan megszárad, plajercz-porrall hincs be, és egy nyüllábbal vagy ecsettel ecseteld rajta, szépen megfeketedik rajta.

Gyipszben öntenyi ezüsttel.

Agyag pódomot kell neki csinálni, úgy kell az gipszet rea öntenyi, az gipszet szalamiakos vízzel kell feleresztenyi, alig kell megmelegitenyi az gipszet, úgy kell beleönteni az ezüstöt, mint az fövényben; úgy is próbáld meg: tüzesics meg.

Gipszben házagon öntenyi.

Az gipsz-formában az ki igen hideg öncs tele sárga viaszszal, az mely hertelen bele öntöd, azon hirtelen öncs vissza, rea ragad az ki kell, azután öncs tele azt ismét gipszel, dugj vas drótot által rajta, hogy el ne mennyen az helyéről, mikor megégeted, kiég az viasz belőle, azután öncs ezüstöt bele, próbáld mind addig, míg jó leszen.

Drótműről.

Mikor drótművet akarsz csinálni, az gummit, akar birsalma-magot, akar lenmagot ástasd meg vízben, abban az vízben mártogasd bele az elkészétett, meghajtogatott drótművet, és úgy rakd fel, el nem hadgya az helyéről mennyi; ha így élsz velle, jó lágy forraztót csinály, reszeld meg, mosd ki az reszelt forraztót, égett törött finum pórisal elegyics öszve, úgy pórisold rea az pórisal együtt, kemenczét csinály neki, fellyül is berakd mint az zománczó kemenczét, tedd vas plére jó sebes szénben, akar fűjjad, akar palollyad, ha jár, vízzel ne ócs, hanem elsőben csak lassan, azután mind jobban-jobban korpával ócs meg, azután bűrön ütögesd egy széles verő talpával, lepattog róla az finum póris, azután azkit által akarsz tördelni, egy csapontott hegyű éles testtel metéld ki. Az birsalma magot ha megasztatod tiszta vízben, igen jó az zománczot vele felraknyi, de kíválképpen bőrtűs műhöz bőrtűt velle raknyi.

Vassat vagy aczélt ecczenyi.

Az körmöt égesd meg, törd meg, tölcs hurinát köziben, tedd egy cserépben, tedd éledetlen szénben, had fűllyön magában fel, kétszer is vess szenet rea, had fűllyön erőssen meg, azután vedd ki, vesd tiszta vízben, jó kemény leszen.

Azonról más.

Melegics meg az aczélt az tűzön, azután verd be sós vízzel ugyan suhogjon az aczélon, azután tedd az tűzben, had füllyön meg, vedd ki, tedd az megrontott köröm közzé, tarcs ott egy kevéssé, azután tedd az tűzben, fücs meg szép pirosan, ócs meg, jó leszen.

Zománczot kipattogtatnyi.

Mikor zománczot akarsz kipattogtatnyi, sôt, borkövet elegyics öszve, az művet vizezd és keverd bele, forgasd meg benne az sós borkű porban, tedd tűzben, fücs meg jól, vedd ki, ócs tiszta vízben, csak vesd bele: kipattog, ha egyszer nem, kétszer, ha kétszer nem, háromszor vesd vízben, megfűtvén. Szigeti Tamástul láttam.

Drót művet finum ezüstből.

Igen vékonyon verd az finum ezüst pléhet, azon intézd el köröskörül sodrott drótot jó vastagot, azon belől rakd az virágokat, leveleket. Az levelet úgy csináld: az drótot igen vékonyon vond meg, lapics meg, úgy metéld ki, megfejérics az drótot, gummis vízzel rakd fel az vékony plére, de az drótot szépen kiállatott veres réz pléhen hajtogasd meg vas korincsanggal.

Forraztó, drótműhöz, finum ezüsthöz.

Nyolcz arany nyomó finum ezüsthöz egy arany nyomó réz, veres, olvazd öszve, reszeld meg, égetett törött pórissal kimosván s megszáraztván, ögyelics öszve, úgy pórissold az műre; rózsát, leveleket vágóval kell vágnyi, azt is az szerént mint az drótot úgy rakd rea, az többivel együtt forrazd rea.

Csinált Kéncses Mihály illyen késhüvelyet.

Finum ezüstből csinálta az derekát, két darabba volt, fellyül is sík volt, közepben is, az végén is, alája pléből tündöklő pléhnek egy egész késhüvely járt, de síma, az finum ezüst drótmű által tördelt volt, az tündöklő plére az késhüvelyre vagyon forrasztva az sróf, az sík végére pléh vagyon forrasztva az srófon által jár, az gomb is az srófon által jár, ismét egy kis gomb merő mint egy borsó, srófos, az tartya mind az egész késhüvelyet.

Zománcz ilyen volt rajta: fekete, zöld, achamarin, tüdőszín, gró, türkés, kék, szederjes. Fellyül gró, azon alól zöld, azon alól

szederjes, azon alól achamarin, az levelek zöldek, feketék, gró, az kicsiny kastélyok türkessel, az rózsza gróval s zölddel.

Aranyból drótművet ekképpen kell csinálni. Kéncses Mihály tanított.

Az drótot igen vékonyon vond meg, drót lapítóval, akar ülön lapics meg, fejerics meg, metéld egyaránt az leveleket, az rózsát vékony s keskeny rézre tekerd hat vagy nyolcz levelűn hadgyad, szabjad, réz pléhen hajtogasd meg vas korincsanggal, azt is vagy gummis vagy lenmagos vagy bisalma-magos vízzel rakd fel igen felette vékony pléhre, reszelék forraztóval forraszad.

Arany drótműhöz való forrasztó. Kéncses Mihály tanított.

Hat arany nyomó aranyhoz egy arany nyomó additiumot, az additiumnak fele legyen finum ezüst fele tiszta veres réz, olvazd össze, lapics meg, reszeld meg égetett finum pórisal keverd össze. Jó.

Mikor arany lánczot tisztítasz.

1 lat salyétrom, 1 lot só, 1 lot témsó, törd jó lágyan, azután vizesícs meg az lánczot, akar tedd az tűzre; ha megmelegedik keverd bele, azután erezd fel, ha megforr rajta, megsárgul, vedd ki, had hüllyön meg magában, azután sós vízben főzd meg, azután tedd egy esztergában, mecczett iskátulyában, tölcs sert rea, rázzad és szép leszen, ha sokáig rázod, de elsőben megkraszold keményen.

Mikor az ezüsthöz ón akad.

Az olvadtott ezüstre melyben ón vagyon, szép tiszta apró darab új cserepet hány, azt szedd le rólla, ismét ujjobbat azt is egy darab szénnel keményen nyomogasd bele, egy nyéhányszor sokszor így ély velle, azután öncs szomollóban.

Drótműhöz való forrasztó.

Egy arany nyomó aranyhoz fél ort ó-pénzt, ezt penyig observálni kell: valamely aranyból dolgozol és forraztanyi akarod, ugyan abból csinály forraztót.

Ezekre tanított drótműves Kéncses Mihály, Szebenben, Slisszer Jakab uramnál laktomban, 1644. 28. napján 7-brisnek. Most ujjobban irtam le Kassán Váradi György

uram házána 1660. 2. Novembris, mikor Váradot az török megvette, azelőtt ide bujdosunkban.

Mikor rózsát akarsz fejtíten.

Az borkövet égesd meg, azután szent, salétromot, égetett borkövet mérj egyaránt össze, törd meg jó lágyan, azután tölcs borkő-levet reá, kend meg az művet vele, mindenütt fűcs meg, olcs tiszta vízben, azután fejtícs meg, de csak kevés ideig főzd az borkő-lében, némely csak égetett borkövet tör meg, borkő levet tölts reá, abban fűti meg, úgy fejtíti meg, azután meg nem kraszollya, hanem némely helyen szépen megsikarollya, tarkán; törött szénporral kell ecsetelni meg.

(NB. Ugyanannak más módja; a lap szélére írva.)

Az szép fehér ezüstöt törött szénporral ecseteld meg keményen, úgy sikarold meg tarkán. Szép lesz.

Nummer Páltul láttam.

Réz aranyazni. Zommer uramtul láttam.

Csináld jó erős borkövet, sóval forrald meg erősen, ha lehiggad szűrd le az levét egy csuporban, tedd az tűzhöz, forrald fel, és vess törött szalamiakot ugyan jól bele, az árat az arannyal márcs ez vízben, úgy kend az veres rézre.

Az mely aranyas művet úgy akarsz aranyazni meg, hogy az gorontya fejéren maradjon.

Tiszta borkövet, negyedrészenyi szén port, egy nehezék sót is hozza, ezeket össze törvén, takarja papirosban és feléledett szénben égesd össze, egy festéktörő kövön jó lágyan kell törni borkőlével mint az arany festéket, végy egy tyúkmony héjban egy kis lágy vizet, és úgy kendéld fel az trébelléses műnek az grontyára, gyakorta gyengén szárogasd fel.

Aranyhoz való víz.

1 nehezék vázaltó víz, 1 nehezék kút víz, 1 nehezék borkőlé, 1 nehezék eczet jó erős, 1 nehezék Szamos-víz, 1 nehezék szalamiak, $\frac{1}{2}$ nehezék témsó, egy ort gáliczkő, ez szerszámokat meg kell törni festéktörő kövön, csuporban fel kell forralni, mint az szalamiakos festéket.

Krecz olvasztás.

Elsőben az kreczet mosd ki szépen, könnyebben jucz az kimosásához, ha jó tűzben aprónként megégeted, mosd ki, végy hozzá fekete ónat, vas reszeléket, gletet és sót, ezekkel együtt tedd tégelyben, hadd magában felfülnyi csak palollyad, öncs ki, akar az tégelyben hadd meghülnyi, az királyát tedd testre.

Rézről ekképpen kell levennyi az ónat.

Az rezet szép sárga agyaggal be kell kennyi, fűcs meg, ócs borkölében, egy nyehányszor ezt cselekedd velle.

Pogány forraztó.

Ónas rezet vagy gyertyatartót, akar két nehezék tiszta sárga rézhez végy egy nehezék ónat: olvazd öszve, jártasd erőssen rusikával, azután öncs egy mérték kőben, tégy valamit rea, nyomd lapossan mert nem verheted ki, úgy metéld oszton el.

Követ öszve ragasztanyi.

Végy oltatlan meszet, eczetet, sót, tyúkmony fejerit, törd öszve erőssen, jól öszve enyvezheted az követ velle. Brassóban láttam, hogy az követ ekképpen enyvezték öszve.

Szappansó csinálás.

Az szappannak az sós lúgiát tölcs egy erős fazékban, ujban, főzzed erőssen, ha elapad ismét tölcs tele, főzzed ismét, ha elapad ismét tölcs tele, így kell véle bannyi, ha egy dézsával leszen is mind így kell feltöltögetnyi, ha elfogy szárazd öszve az tűznél, jó leszen; nem jó az utolsó lúgja, hanem az utolsó előtt való legjobb.

Tiszta póríst csinálnyi.

Végy hét nehezék borkövet, három nehezék sót, hetven nehezék tiszta vizet, áztasd meg az sót és az borkövet az vízben, had állyon egy hétig, szűrd le azután az vizet és főzd meg egy koporsalyban hogy főjjön el az vize.

Piskloczot sengellenyi.

Végy egy font piskloczhoz nyolcz lat salyétromot, 8 lot borkövet, 8 lot szappansót, 8 lot sót, törd jól öszve, olvazd meg

egy fazékban, mikoron jól megolvadt hány szép apró vasreszeléket bele és keverd jól meg.

Drótműhöz való fejér arany festék.

NB. 1 lat témsó, 1 lat salyétrom, 2 lat só, ezeket jól öszve kell törnyi, vizet kell rea töltenyi, egy csuport ki kell lyuggatnyi, fenekét oldalát rakd be mint az zománczó kemenczét, hogy feléled, az lánczot, akarmi zománcz nélkül való drótművet márcs tiszta vízben és keverd bele ez porban, tedd bele az feléledett csuportban, hogy megforr rajta az szerszám és megsárgúl, öncs tiszta vízben, azután sós vízben főzd meg, ha meg nem oltod is jó leszén, csak sós vízben főzd, azután kraszold meg, azután tedd egy sztergában mecczett iskatulyában, rázzad ott erőssen, szép leszén; adgy szint poklos festékben neki.

Arany festék, zöld.

4 lot grispan, 4 lot szalamiak, 1 lot salyétrom, fél arany nyomó ausustum.

Czemmentelnyi aranyat.

8 lot téglapor, olvasztott sót 4 lotot, 2 lot fejér gáliczkő, 2 quintin grispan, ezeket öszve kell törnyi vízzel és keverd bele az művet, azután tedd egy cserépben és fellyül is tégy egy cserepet, csak jó tüze legyen, el ne olvadgyon, két óráig kell az tűzben tartanyi.

Czemmentelnyi aranyat.

1 lot téglaport, olvasztott sót két lotot, gáliczkövet másfél lotot, ezt hurinával kell csinálni.

Páris festék.

Szalamiak 1 lot, salyétrom fél lot, témsó 1 lot, ausustum 1 lot, sót 2 lottot, akar hurinát akar vizet tölcs rea, de jobb vizet; nem jó tüzre tennyi, hanem cserép kell alól is fellyül is, vízben kell oltanyi.

Arany lánczhoz való fejér festék.

2 lot témsó, 1 lot salyétrom, 4 lot só, vízben kell csinálni, mennél tovább áll annál jobb.

Paszélló viaszat csinálnyi.

1 lot görög fehér, fehér viasz is annyi, egy keves cinobriumot.

Plammot csinálnyi.

1 lot ezüst *finum* reszelék, 2 lot veres réz reszelék, 3 lot fekete ón reszeléket, ezeket tiszta pórisal tedd egy tégelyben, olvazd öszve, pórist, szalamiakot öszve kell törnyi fél lotot, ezt kell rea hánnyi, öncs ki szomollóban, meg kell törnyi vas mozsárban, akar réz mozsárban, póris perselybül pórisold az műre, az faragásra, de elsőben finum pórisos vízzel meg kell kennyi, gertya-lángon, fatüz lángján is jó megjáratatnyi.

Plammot csinálnyi.

Egy lot finum ezüst, 1 lot veres réz, 3 lot bűdöskő, fekete ón is 3 lot, ezeket olvaszd öszve, mint az elsővel szintén úgy bányál ezzel is.

Ausustumot csinálnyi.

3 lot veres rezet végy, 1 lot kénkövet, az szép tiszta veres rezet verd szép vékonyon, metéld pelletben, az kénkövet törd lágyan, egy tiszta tégelyben tégy benne, egy verő talpával nyomogasd igényessen, rakj egy rend rézpelletet, ismét kénkövet, ismét rezet, ismét kénkövet, ismét rezet, mind így kell az tégelyben raknyi, az szene csak magában sorvadgyon el oszton. Azután tapasz egy cserepet rea, meg ne lyukazd; meg az cserepet, tedd egy kohban, rakd be szénnel, ha feléled annak utánna tarcs három vagy négy vagy öt óráig az tűzben, azután vedd ki, ha meghűl, törd ki, jó ausustum leszen, mind eresztő viaszhoz, mind arany festékhez igen jó leszen. Hogy semmi füsti ki ne men-szen, akar két téglyet tapasz öszve.

Aczélt vagy vassat forraztani.

Az iveget törd meg jó lágyan, az finum pórist égesd vagy erezd fel, törd meg; mennyi rea nézve az finum póris, megannyi ivegpor, keverd öszve; az aczélt vagy vassat szépen meg kell frisselni, az szép tiszta veres rezet frisseld meg, metéld pelletben, rakd az vásra, az üveget pórisold rea, jó sebes szénben fujjad mindaddig, míg megolvad az réz rajta, megforrad jól erőssen.

Aczélt lágyítani.

Az aczélt választó vízzel kend be, agyaggal, töröttel, hincs be, tedd fatűzben, tarcs az tűzben sokaig, tedd ki, had hüllyön meg magában, akar sós agyaggal kend be, fatűzben sokaig had álljon, tedd ki, had hüllyön meg, jó lágy leszen.

Képiró aranyból konka aranyat csinálni.

Az gummit áztasd meg vízben, egy szép tiszta mázos csészében vagy ivegben tölcs az gummis vizet, az ujjaddal dörgöld el az csésze oldalán az gummis vizet, az ujjadon vedd fel az levél képiró aranyat, dörgöld el az ujjaddal az csészében, az gummis vízzel mind ez szerént dörgöld el, ha nem tudom mennyi leszen is; azután tölcs több vizet rea; mikor az víz öszve hordgya az képiró aranyat és szépen meghiggad: egy tolszárra csinály puczelt, avval vedd fel az aranyat és kend az pennára, azután egy szép sima csonttal sikárold meg; jó leszen. Valamikor másszor is írnya akarsz velle, tölcs gummis tiszta vizet rea, tarcs mindenkor szép tisztán; jó leszen.

Trébellő viasszat csinálni.

Az fenyő viasszat törd meg, töcs egy sűrű vászonzacskóban, tedd egy fazékban, tölcs vizet rea, főzzed, és mint ezeknek fellyül láb az zsirja, ezen is fellyül van az vizen az tiszta fenyő szurok, egy kalánnal merd le, merd és tölcs egy sajtárban tiszta viz lévén benne, annak utánna olvazd öszve az szűrt fenyő viasszat, az téglaport szitáld meg, ögyelics köziben, mind annyi téglaport keverj bele, míg elég jó leszen, kemény; próbáld meg, tölcs vízben benne, ha lágy mégis, több téglaport ögyelics köziben, terpentinát is vess bele, szivósodik és somajdéodik tőlle; sárga viasszat, faggyat is vess bele, annak utánna az sok olvasztásban ha megsoványodik, akar terpentinával, akar olajjal meghígíthatod.

Plammozás.

1 lat finum ezüst, 1 lat veres, 3 lat kénkő, 2 lat fekete ón, egy tégelynek az szélét egyenessen le kell vonnyi, egy szép igyenes követ rea kell tennyi fellyül, az tégelyben tedd bele az büdöskövet, más tégelyben olvaszd öszve az ezüstöt, rezet, ónat, öncs rea az büdösköre, fedd be az igyenes kövel, azután tedd az

tűzben, olvazd öszve, öncs szomollóban, törd meg mozsárban, bányál úgy véle, mint ide fellyebb megmondottuk.

Rezet ónaznyi.

Az finum ónat verd vékonyon, tölcs kénesőt rea: elrágja; azután kend az rézre, szárazd fel; jó lesz.

Mercuriumot csinálnyi.

Mennyi az só, annyi gáliczkő, felényi kéneső, tapassza az ember két tégely közzé, csendes tűzben tegye, had éledgyen magában fel, tarcsa mindaddig az tűzben, valameddig kék lángja avvagy füsti nem lészen, azután törd ki és az felső felében lészen az mercurium, de az felső tégelynek az fenekét meg kell kicsinnyé lyukasztanyi.

Mercuriumot csinálnyi.

Az mennyi az kéneső, annyi gáliczkő, annyi só, meg kell törnyi mind az három félét, öszve kell égetnyi és kevernyi eczetel vagy mézzel és tiszta tégelyben kell tennyi, kettőt öszve kell borítani és jól be kell tapasztanyi, hogy ki ne mennyen az füsti, az felső tégelynek az fenekét ki kell lyukasztanyi, annak utánna az tégely környül szentet kell valami keveset csinálnyi; vigyázz rea, valamennyi az kéneső, annyi mercurium lészen.

Titkon írnyi, más el ne tudgya olvasnyi.

Az szalamiakot törd lágyan, tölcs kicsiny vizet rea, akar az veres hagymát megtörvén, facsard ki az levét, vedd pennában, írj az mit akarsz papirosra, tarcs közel az tűzhöz, mikor akarod, az mit rea irtál, mind megfeketedik rajta az bötű.

Héven járó festék.

Pázsit színű zöld festék. Az sáfránt forrald meg erős eczetben mindaddig, míg az haszna kifő, szürd meg, és az grispannak is az tisztáját törd meg az sáfránnak az levével, hadd megszáradnyi, törd meg ismét szárazon és úgy elegyics az terpentina közzé; jó.

Más festék, hévenjáró.

Az grispan törd meg szárazon, szitáld meg ruha által, az terpentint főzd meg égett borban, de csak gyengén főzd, mert kipattan, mindaddig főzd, míg az égett bor szaga kifő, mikor

osztón aránzod, hogy elég kemény lészen, vedd ki és az megtörött grispannt akar az latkát ölegyics köziben jó melegen, és próbáld meg, fess valamit véle, az veressét latkával csinállyad szárazon megtörvén; valamint az grispannyal, úgy bánnyál ezzel is; ha lágy lenne, masztiknak az székit megmelegítvén, nyomd ki azt, olvazd köziben, jó kemény lészen.

Arannyal irnyi.

Az finum fancsullott aranyat szárazd fel és törd meg jó lágyan vízzel, és tedd egy ivegben, gummis vizet tölcs rea, jó lészen.

Vassat aranyaznyi.

Másfél lat kék gáliczkövet, fél lat témsót, fél lat grispannt, fél lat borkövet, ezeket törd lágyan szárazon egy messzely vízben mázos csuporban, mindaddig főzd, mig fele elapad, egy nehezék féderbajszot, osztón az vízzel kend meg az vasat, úgy bánnyál el véle mint az ezüsttel.

Fejér arany festék.

5 lat salyétrom, 5 lot só, másfél nehezék témsó, 2 lat grispan és az arany festék, 2 lat szalamiak, 1 lot salyétrom.

Réz formához való forraztó.

Végy egy forint fejér pénzt és egy tallért, olvazd öszve egy tiszta tégelyben, mikor szépen járna, vess egy ospora nyomó rusikát bele.

Planczot öntenyi.

Az hamarság valóban megkévántatik az planczöntésben, mert ha hideg szabású lészen az ezüst, megkásásodik az ezüst: nem megyen jól öszve; azért az plancz vassat gyengén megmelegicsed, mézzel, akar faggyuval kend meg, úgy öncs bele, az vas kalánban is jó akar mézzel, akar zsirral megkennyi, de jobb, szurokkal megkenvén, forró vízben az vas kalánban öntened és finum pórissal megjártnod.

Ezüstről az ónat levennyi.

Iveget, csontport égettetet, borkövet öszve kell törnyi, avval kell hánnyi jól meg.

Más, azonról.

Az szöszt gömbölyics ösze, sós agyaggal meg kell kennyi, salyétromot, szalamiakot, borkövet ösze kell törni, azzal meg kell hinteni az sós agyagot mindenütt, meg kell száraztani jól; mikor az ezüst jár, egy darab szénnel keményen meg kell benne forgatni, hozza vonsza az vadságot az ezüsből.

Kőfoglalást slajfolni.

Mikor már az követ befoglaltad, és műszerrel az kő környűl megsimogattad, vakargattad, megszedted, kővel slajfold meg, azután lyukas spáciumot rajta, reszelővel igazgasd meg, azután pimezzel slajfold meg, azután tripellyel, azután policczal.

Finum ezüstöt mint kell megszállítany.

Ha ó pénzzel akarsz finum ezüstöt szállítany, végy 28 nehezék finumhoz, 20 nehezék ó pénzt.

Hogyha pontos garassal akarsz szállítany, végy 33 nehezék finumhoz 15 nehezék pontos garast.

Hogyha letett garassal akarsz szállítany, végy 36 nehezék finumhoz, 12 nehezék letett garast.

Hogyha rézzel akarsz szállítany, végy 41 nehezék finumhoz, 7 nehezék tiszta rezet.

Item, ugyanazonról.

Ha akarod tudni, 5 lattos 1 gira ezüstben mennyi finum ezüst vagyon: finum 15 nehezék, mű 17¹/₂ nehezék.

6 lottos 1 girában vagyon: finum 18 nehezék, mű 21 neh.

7 lottos 1 girában vagyon: finum 21 nehezék, mű 24¹/₂ neh.

8 lottos 1 girában vagyon: finum 24 nehezék, mű 28 neh.

9 lottos 1 girában vagyon: finum 27 nehezék, mű 31¹/₂ neh.

10 lottos 1 girában vagyon: finum 30 nehezék, mű 35 neh.

11 lottos 1 girában vagyon: finum 33 nehezék, mű 38¹/₂ neh.

12 lottos 1 girában vagyon: finum 36 nehezék, mű 42 neh.

13 lottos 1 girában vagyon: finum 39 nehezék, mű 45 neh.

14 lottos 1 girában vagyon: finum 42 nehezék, mű 49 neh.

15 lottos 1 girában vagyon: finum 45 nehezék, mű 52¹/₂ neh.

16 lottos 1 girában vagyon: finum 48 nehezék, mű 56 neh.

Vasat fodoritanyi.

Grispan, témsó, gáliczkő, salyétrom egyaránt, erős eczetben csináld az szerszámot, az tiszta vasat kend be faggyuval, akar viasszal, írj, rajszoj rajta valamit akarsz, fodoritást, akar egyebet, öncs rea az szerszámot.

Forraztanyi való póris.

Sót, borkövet egyaránt, meg kell égetnyi, törnyi, jó. Probatum.

Vénia festék. Komor István uram tanított.

Fél lat salyétrom, fél nehezék kénkű, három lot pisklocz, gáliczkövet, kénkövet egyaránt, törd öszve és az pénzt megfüccsed és minden rendit megvizesics, és hincsz meg ez megnevezett porral, kösd be ruhában és tiszta fazékban, tiszta folyó vízben főzd 14 óráig, 14 lattos ezüst lészen, más tiszta fazékban forró víz legyen mellette, és ha elapazt, forró vizet tölcs rea.

Aranyat csinálnyi. Komor István uramtul tanultam.

Másfél lat alces, 1 lat allia patika, 1 lat celedonia-gyökér, másfél lat kurkoman, 1 lat veres kréta, 1 lat vörös réz, az szerszámokat törd öszve, az rezet is tedd köziben, tedd egy tégelyben, tapasz egy cserepet jól rea, hogy az füstí ki ne mennyen, tedd szénben, égjen hat óráig, hat óra eltelvén, vedd ki, lészen tizennégy grattos aranyad, olvazd öszve egy arany nyomó finum arannyal, az mit akarsz csinálnyi belőle, meg lehet.

Töröly konstnak kirajszolása rézre.

Igen szép tiszta fejer raj viasszat végy, ha magában jó, hadd abban, ha nem jó, végy görög fejer, olvazd öszve az viasszal, azután az rezet melegics meg gyengén, kend be az viasszal, azután az töröly konstot tedd rea az rézre, rajszold az rajszolást fellyül, szépen meglátszik az viasszal bekent rézen, azután rajszold rézen vassal, mint az lyukasztás, olyan lészen.

(NB. Ugyanannak más módja.)

Csepregi öccsétül tanultam. Vischertül látta Amsterdamban.

Elsőben az gyertyának az füstire tarcs egy széles rezet, akar viasz-, akar faggyú-, akar szurok-gyertya lészen, annak az füstit söpörd öszve, vajjal keverd öszve, azután kend be az lyukasztást,

faragást, bemecczést velle, akar vizesen, akar szárazon, tedd rea az papirossat, gyenge ruhát fellyül rea, csak hidegen dörgöllyed keményen.

Rajszolás ezüstre.

Az konstnak az tiszta felét kend be megtörött veres krétával, az ezüst pléhet fejerics szépen meg, tedd rea az krétával bekent papirossat, rajszold az rajta való konstot, mind meglátszik az fejer ezüstön, azután azon az nyomon rajszód meg vassal, akar grestikkellyel, akar korigálóval elmehecz az rajszolás után, akar ne az konstot kend be, hanem mást.

Papirosra rajszolnyi.

Az papirosson való rajszolást, járd meg szénnel, rajszolóval, nyomd az tiszta papirosra, dörgöld egy verő talpával vagy egy műsör-nyéllel, vagy csak az körmöddel, meglátszik szépen, az papirossat hajcs öszve, terics ki ismét, az hajlásnak csak fél felől rajszoly akarmit is, ismét hajcs öszve, dörgöld rea, jó lesz, egy egész szép virág lészen; de az hajlásnak mikor felét rajszolod, átal ne menj az hajláson. Ismét az konstnak az fonáját (sic!) avvagy az másik oldalát, hátul az tisztáját szép lágy szitált szénporral hincs be, borics tiszta papirosra, rajszold az rajta való rajszolást: hasonló lészen; akar veres krétával egy hitván papirossat hincs be, borics rea, az tiszta papirosra tedd rea fellyül az konstot, rajszold az szerént, de szép igyenes deszkán cselekedd, mindenik ez szerént jó lészen.

Üvegre irnyi.

Az válaztott ezüstöt öröld apróra válaztóvízzel és gummival és poncalussal, az mit akarsz, írj velle, hadd megszáradnyi jól lassu szénnel.

Arannyal illuminálnyi.

Az mézet timporáld öszve arannyal és törd aprón, az üvegre avvagy az zománczra írj, erezd be az kemenczében had járjon rajta.

Üveget aranyaznyi.

Végý 2 lot viasszat, egy quintin masztikot, 1 lot terpentínát vagy fenyőviasszat, olvazd meg egy mázos fazékban és azután szűrd meg egy tiszta ruha által, és mikor akarsz vele mívelnyi, olvazd meg kevésbé, és kend fel melegen, de azelőtt mosd meg

az iveget és tedd rea az aranyat és nyomd fel rea gyapottal, de szép író arany vagy ezüst legyen.

Üveget lágyítani.

Végy szarvas vért, erős eczetet, főzd meg benne az iveget.

Szederjesen vasat virágokkal írni.

Az szép tiszta vasat lassú szénnel czendereld meg kéken vagy sárgán, és végy ön-szarat és törd meg olajjal és egy keves gyentárral, írj véle az vason az mit akarsz és had száradgyon egy vagy két óráig, hogy megszárad, végy bort, eczetet, és egy keves szóval forrald fel, és mingyárt héven tötögesd rea az vasra és az közü megfejednek az virágoknak és az virágok kéken maradnak, azután ruhával s olajjal dörgöld el az gyanárt rólla.

Hogy az gyűrűn által vonhassad az tyukmonyat.

Erős eczetben tarcs harmad vagy negyed napig, meglágyúl az; ha által vonhatod az gyűrűn, azután meleg vízben tegyed tisztában, szintén olyan kemény lesz az, ha mint annak előtte.

Vas-lágyítás.

Végy borkövet, felényi söt, ismét felényi agyagot mint az só, mint az agyag felényi salyétromot, csináld úgy mint az agyagot, lágyan kend be vele.

Vas etetés.

Végy grispan, az mennyi az grispan felényi gáliczkő, eczetel kell csinálni, az mennyi gáliczkő, annyi salyétrom, mennyi salyétrom, felényi mercurium.

Aranyat svaczolnyi.

1 lot grispan, 1 lot szalamiak, törd egyben és tölcs jó erős eczetet rea, és mindenféle aranyat senczolhatnyi véle.

Aranyat levennyi.

Az aranyas művet meg kell forralnyi borkőben, meg kell karaszolnyi, azután meg kell kennyi kénesővel, az tégelyben tégy kénesőt és tedd az szénben fellyül, hogy megpösdül tarcs az

szében aranyas művet, oszton vedd ki az tégelyből és ecseteld le az aranyat az medenczében.

Ezüst festék.

1 lot grispan, 1 lot salyétrom, 1 lot gáliczkő, fél lot szalamiak, ezeket törd meg festéktörő kövön, tölcs egy tiszta mázos cserépben, tölcs tiszta vizet rea, forrald fel, oszton erezd fel az művet velle.

Egy szép vizet csinálnyi, vasat aranyaznyi.

2 lot víz, 2 lot témsó, 1 nehezék gáliczkő, pigmentum 1 nehezék, grispan 1 nehezék, törd öszve, és mikor az víz fő, ösd bele, ismét azt is megolvazd, hogy vizzé leszen ösd egy ivegben, írj velle az mit akarsz, az helyt mind aranyas leszen.

Ha akarsz hitván pénzt vagy hitván ezüstöt főzni.

Gáliczkövet, kénkövet egyaránt, törd egyben, az pénzt megvizésítsed és hincs meg az porral minden rendit, kösd ruhában, tedd egy tiszta fazékban, és tiszta folyóvízben főzd tizennégy óráig és zománcz ezüst leszen, ha tizenkét óráig főzöd, tizenkét lattos ezüst leszen, más tiszta fazékban forró víz légyen mellette s ha apad forró vizet tölcs rea.

Reszeléket olvasztanyi.

Mennyi salyétrom, annyi borkő, két annyi söt olvasz öszve.

Börtüs mühöz való póris.

Egy csuporban tölcs tiszta pórist és tiszta vizet rea és forrald meg, és mikor póris lesz, végy fél nehezék tiszta forralt pórist és fél nehezék szalamiakot, 3 nehezék üvegsót, 3 nehezék elválasztottat és úgy is törd; jó forrasztanyi való forraztó leszen.

Fejér arany festék.

1 lot salyétromot, 1 lot söt, 2 lot timsó, 1 lot szalamiak, ezeket törd jó lágyan öszve, akar forint aranyat, akar korona aranyat erezthecz velle; mikor megsárgúl, akkor jó, tiszta vízben kraszold meg.

Drágakövet pallérozni.

Antimoniumot törj meg, és annak az porát tedd egy sima óntáblára vagy réztáblára, az követ ragazd spanyior viaszra, jó leszén, dörgöld erőssen ; ha mi hiba vagyon az kőben, egy gyémántot is ragasz spanyior viaszra s úgy messed vele valamint akarod, azután pallérozd meg ez megnevezett porral, akár cziporral, utolszor fával is, tripellyel és pimezzel szépen fényesíti.

Aranyat az ezüstről elválasztani.

Végý kénkövet és salýétromot, timsót, ezüst gletet mind egyaránt nyomót, törd öszve és kend rea az aranyas műre, és elválasztatik az arany az ezüsttől.

Ezüstre étetni.

1 lot választó vizet, az közzé fél nehezék kénésőt, így jó étető víz leszén.

Smária bona est probata.

Végý 14 nehezék slejt vizet, 3 nehezék him égetést, tedd az vizet az szénre egy mázos új cserépben, az him égetést tedd bele, egy kis söt és borkövet annyit vess bele, hogy megkeményedgyék, az mívét töröld meg velle le, sótalan borkőben forrald meg, és ezüstös leszén az réz.

Réznek szint adnyi.

Az rezet szépen vakard meg, füstöld meg szalamiak füsttel, párlúgban mosd ki, jó leszén.

Lumináláshoz való festék.

Spikinard olajt, rozsdát, finum pórist, masztikot temperáld öszve, ha feketét akarsz csinálni a közzé csinály rozsdát ezen kővül ; mindenféle zománczot ha öszve jártatod vagy öszve temperáld, színesen zománczolhacz vele.

Ausustumot csinálni.

Végý tiszta veres rezet, verd vékonyon mint az vásári műhöz való pléhet, vagy mint az czemmenthez való aranyat, metéld pelletekben, végý annyi törött kénkövet hozza, az mellyel berak-

hatod az tégelyben, az rakássát így csináld: tégy alól kénkövet, azon föllyűl az rézben rakj egy rendet, az rézre kénkövet az mennyi jól belepje, így kell raknyi mind renddel teleig, arra az tégelyre más tégelyt kell rea tapasztanyi, hogy semmi fűsti ki ne mehessen, egy kohban rakd be, hogy csak magátul éledgven lassan fel; igen felette sebes tüze ne legyen, hogy meg ne olvadgyon; négy vagy öt óráig kell az tűzben tartanyi, csak magában sorvadgyon el az tűz rajta.

Zománcz ha kipattog.

Az viza hójagot főzd meg akar tiszta vízben, akar erős égett borban, az égetett törött elefánt fogat keverd bele, az hol az zománcz kipattant kend be velle, jó lesz; akar enyves vízzel keverd öszve az fognak az porát, akar tyukmony fejríben keverd, akar tiszta sárga viaszban keverd az égetett fogport, az igen jó erős égettborban tedd bele az sárkányvért, az veres zománcz helyett azzal jó lesz becsinálni.

Rajszolás hogy hasonló legyen.

Az papirossat kend be olajjal, az tűznél melegics meg, tedd rea az rajzolásra, igen szépen által lácczik, csakhogy mennél vékonyabb papirossat találsz, azt kend olajjal be; valamint akarsz akar szénnel, akar plajerczel, akar tentával rajszolhacz rea.

Aranyas műre ponczéllanyi.

Az művet már szépen színadva elkészítvén aranyason, azhol ponczéllanyi akarsz rea, tyukmony fejérit vegyed, az szép tiszta papirossat ragaszd az műre velle, rajszoly az papirosra valamit akarsz, ponczérolld meg, azután ha le akarod vennyi az papirossat, tedd tiszta vízben az művet, leázik rólla, ecseteld le rólla, igen szép leszen. Az virágokat, leveleket azhol safillanyi akarod vagy azon ponczollal, kivel ponczéllasz, vagy szép sűrű vászon ponczollal safirolld meg; ha kétféleképpen kell is az ponczéllás, ritkább vászon ponczollal vagy pontütővel ponczérollyad, safirollyad.

Luminálnyi arany gyűrűre.

Az szép tiszta vas pléhet fűcs meg, az ki lepattog rólla, törje fekete zománczal öszve, finum spikinard olajjal, kő mozsárban; az mennyi az fekete zománcz, csak nyolczad részényi vaspor

légyen; mikor erőssen megtöröd szép híg légyen, puszpang vagy kecskerágó vagy bocczafából vagy mogyorófából csinállyon penczelt, az fejr vagy kék gró zománczon rajszollyon velle azmit akar, jártassa frissen az tűzben.

Veressel luminálnyi.

Az lumináláshoz meg kell választanyi akarmicsoda féle zománczot is, de kiválképpen az veres zománczot, azki hozza illendő megválasszad, azután finum spikinard olajjal törje igen erőssen meg, de igen megkívántatik, hogy az zománczokat válaztó vizzel mosd ki, azután computáld spikinard olajjal öszve.

Mikor lumináláshoz faragsz, az arany virágoknak az helyét hadd meg, szedd ki, színes zománcczal zománczold be, ha inakat aranybul nem hacz, fekete festékkal csinály inakat és leveleket azmit akarsz, az virágot penyig éppen faragd, monumentumát, proportióját megadd, mintha eleven volna az virág.

Ha penyig nem fejrrel borítod is be az gyűrű szárát, szép léssen ha kékkal borítod be, és fejrrel feketével luminálsz rajta.

Vas aranyazás.

$\frac{1}{2}$ lat gris pant meg kell törnyi, $\frac{1}{2}$ lat gáliczkövet, 1 lat szalamiak, mind öszve kell szép apróra törnyi, egy kis mázos csuporban erőssen meg kell tiszta vizzel főznyi, hogy fele elapadgyon az víznek; tölcs egy tálban kénesőt, azon fellyül tölcs rea az vizet, az szerszámot keverd erőssen benne, megfogja az kéneső, kend be arannyal, szárazd fel, kraszold meg, sikárold meg.

Forraztó, finum ezüst drótmühöz.

Negyedfél nehezék finum ezüsthöz 2 ort veres czuzatot, gummis vizzel kell felraknyi, penczellel, árral, korincsanggal.

Forraztó, drótmühöz való.

Egy arany nyomó aranyhoz egy ort, annak penyig fele finum ezüst légyen, fele tiszta veres czuzat.

Eresztő viasz.

16 lot veres kréta, 8 lat bányazöld, 4 lat égetett gáliczkő, két nehezék finum póris, azmennyi az szerszám, annyi sárga viasz.

Más, ugyanazon.

24 lat veres kréta, 12 lat bányazöld, 6 lat égetett gáliczkő, 1 lat póris, mennyi szerszám, annyi viasz.

Fő forrasztó, kinél jobb nem lehet.

Aranyas ezüst 4 nehezék, dutka 3 nehezék, schofium $2\frac{1}{2}$ nehezék az mind illik, harmadányi czuzatot, megolvadásakor, tégy bele, és fél nehezék fele czint vess bele, mikor kiakarod öntenyi, rusikával, szuokkal, borkővel, kétszer háromszor jártasd erőssen, az szomollót is szuokkal kend meg.

Vakarásból műaranyat csinálni.

Ivegsóval az vakarást olvazd össze, verd vékonyon, azután szaggasd és rakd egy tégelyben renddel, hincs meg minden rendit ivegsóval, mercuriummal tapazd egy tégelyben, tapazz egy cserepet rea, furd meg az cserepet közép aránt, és csinály arra egy göztölt, az kin az salyétromot bele vethessed, hadd felfülnyi, azután fújjad egy vagy két óráig, azután had állyon egy egész écczaka jó sebes szénben. Próbált dolognak mondotta Komor István uram.

Czemmentelnyi aranyat.

4 lat gáliczkő, 4 lat salyétrom, 8 lat szalamiak, csináld porrá ezeket és verd vékonyon az aranyat, alól fellyül legyen közte por, tapasz rea más tégelyt, lyukazd meg az felsőnek az tetejét, négy óráig adgy sebes szénnek neki, várd, hogy össze olvadgyon, jó arany lészen belőle.

Slajfolnyi való por.

1 arany nyomó trippely, 1 arany nyomó pisklocz, 1 arany nyomó kénkő, törd meg lágyan eczettel, jó lészen.

Aranyat somajdékitanyi.

1 lot borsnak tizenkettőd részét, egy lot szalamiakot törd meg, főzd meg abban, akar eczettel, akar vízzel.

Luminálnyi ekképpen tanított Csontos István 1653. 6. Aprill.

Az fekete zománczot igen jó lágyan meg kell törnyi, eczetben vagy válastóvizben ki kell mosnyi, azután harmadrészenyi

vagy negyedrészenyi vasport az zománcczal öszve kell törnyi erőssen, jó lágyan flusszal avvagy afféle sárga olvasóval, spikinard olajjal, kőmozsárban ; azután tedd el tiszta papirosban vagy más tiszta edényben, mikor kelletik, keverd spikinard olaj közzé, így luminálhacz velle egy penczellel.

Veressel, zölddel, kéekkel luminálnyi,

akar miféle zománcczal, erőssen meg kell törnyi, és ekképpen flusszal, spikinard-olajjal öszve kell törnyi kőmozsárban, eltévén annak utánna tiszta edényben, mikor kelletik, vedd elő és keverd öszve spikinard-olajjal jó lágyan, de elsőben az zománczot ki kell választó-vízben mosnyi, azután úgy kell porrá törnyi, azután spikinard-olajjal is, de az feketét, ha meg nem töröd spikinard-olajban is, jó lészen, csak kőmozsárban jó lágyan törd, mikor oszton kelletik, az porban keverd spikinard-olajban, de az többit minden félét spikinard-olajban kell megtörnyi.

Zölddel luminálnyi.

Egy darab veres réz pléhet tiszta választóvízben tarcs egy nap s egy éjjel, azután erős eczetben hasonlóképpen tarcs szintén addig, vedd ki, mosd meg tiszta vízzel, fücs meg, ha meghül, azki lepattog rólla, az porát ; merj egy nehezék zománczhoz fél ort nyomó rézport ; mikor már kimostad választóvízzel az zománczot, elegyics köziben az zöld zománcznak.

Az német így csinálta.

Az fekete lumináló port, az fekete zománczot szép aprón törvén, választóvízzel kimosta, minden arany nyomóhoz vett vasport fél ortot, sárga fluszt egy ortot, az veres porhoz két ortot.

Veres port így kell csinálnyi.

Az szép tiszta gáliczkövet tiszta tégelyben tedd, tiszta cserepet tapasz jól rea, hogy az füstí ki ne mennyen, tedd éledetlen szénben, had füllyön magában fel, had sorvadgyon is el az szén rajta, meghülvén, törd ki, flusszal, spikinard-olajjal kőmozsárban törd meg igen jó lágyan.

Réz Márton így tanított luminálnyi. Anno 1655. 11. die Aprilis.

Sötét sárgával jó tiszta sárgát, csak hogy flusz kell hozza vagy köziben, nagy hével jár, mint az zománcz, valamely lumináló port tiszta zománczból csinálnak, nem kell az közzé flusz.

2. Veres port luminálnyi.

Az tiszta gáliczkövet, — két téglyet öszve tapasztván, az fenekén fellyül lyukat furván, — fűcs meg, tedd ki, ha meghül, törd ki, szép veres lészen, spikinard-olajjal, flusszal öszvetörvén kőmozsárban, csak hogy alig füllyön meg, lágy hével jár.

3. Feketével luminálnyi.

Az lazul festéket tapazd egy tiszta új tégelyben, hogy semmi rusnyaság bele ne mennyen, fűcs meg szép pirossan, tedd ki, hogy meghül, mérj 2 ort lazulhoz egy ort fluszt hozza; az flusz semmi nem egyéb, hanem afféle sárga, nyakban hordozó kláris, mint egy iveg, csakhogy sárga, mint az jacchint, késnyelet is csinálnak belőle; törd igen szép lágyan spikinard-olajjal. Ha jó-féle fluszra szert nem tehec, az köszörűkü savalló fővényét az tűzben olvazd meg, abból mérj.

4. Zöld lumináló por.

Az szép sárga zománczot achamarinnal törd öszve spikinard-olajjal és flusszal; jó lumináló por lesz; nagy hével jár.

Csak tiszta szép zöld zománcz is, szép lumináló zöld lészen, az megmondott szerszámokkal együtt.

Forraztó mű aranyhoz. Erre is Réz Márton tanított.

1 aranyhoz egy ort, fele ezüst, fele réz, akar ó pénz legyen.

Forraztó finum ezüsthöz.

Drótműhöz forraztó lágy nem lehet jobb az tallérnél.

Keményebb forraztó, fele finum ezüst legyen, fele jó mű-ezüst.

Keményebb annál is, két rész finum ezüst, harmadrész jó műezüst, finum pórissal kell az reszelék forraztót, az birsalma magos vízzel felrakott műre pórisolnyi.

Gyipsz, Réz Mártoné.

Az gipszet téglaporrall kell megőgyelíteni, úgy kell vele formálni és bele öntenyi.

Válastó vizet csinálni.

Fél font témsó, fél font gáliczkő, fél font salyétrom, főzd mindaddig míg vizzé nem leszzen egy mázos csuporban, ha így nem jó, tölcs vizet rea, iveg lombikon vedd vizét, jó leszzen.

Slajfolnyi való policz.

1 lot trippely, $\frac{1}{2}$ lot pisklocz, fél lot fele kénkő, 4 arany nyomó szalamiak, eczettel, akar vizzel erőssen meg kell törnyi.

Aranyas művet úgy forraztanyi, hogy az aranya igen el ne mennyen, vagy félő helyen vagyon az törés, hol forraztanyi kell.

Egy arany három ort nyomó müezüstből való forraztóhoz egy ort igen szép fejer czint; akar hét pellet forraztóhoz egy pellet fejer ónat, mikor öszve jártatod, csak az verő talpával (kihagyva: verd) meg, míg meg nem hűl, finum pórisos vízzel kend meg az törést, az forraztót is azzal pórisold, ha közönséges pórisal is jó lesz, az aranyas művet penyig, jó vizes ruhával jó vastagon tekerd be, hogy az tűz ne árthasson neki.

Planczot öntenyi.

Az ezüstöt borkővel vagy finum pórisal jártasd meg, az vaskalánt fekete szurokkal kend meg simán, öncs egy csuporból forró vizet az vaskalánban; hogy az ezüst szépen jár, vess egy darab szenet az tégelyben, hogy az ezüstöt meg ne hadgya hűlnyi, öncs az vaskalánban, igen hirtelenséggel, csak lobbancs ki igen hamar, mennél hamarb bánsz velle, annál jobb leszzen, mennél későbbben bánsz velle, annál rosszabb.

Kolosvári Nagy Sámuel,

az szép lágyan törött zománczot birsalma magos vízzel rakta fel, börtünek, akar türkest, akar fejért, akar feketét és egyebet is jó velle felraknyi, nem hull el az műről az zománcz, és mindenféle zománczot válastó vízzel mosott ki.

Aranybul drótművet így kell csinálni. Sámuel mondotta.

Az arany pléhet szép vékonyon kell vernyi, az drótot meg kell lapítani, az mit akarsz csinálni lenmagos vízzel kell felrakni, az lenmagot fel nem kell forralni, hanem csak jól melegedgyék meg, úgy rakd azzal fel, azután tedd jól távol, úgymint, tedd az asztalnak egyik szegeletire, áll magad az másik szegeletire, mint az harmatot úgy fűdd az szádból az vizet az műre, hogy megharmatosodik, vizessedik, az reszelék forraztót megégetett finum pórisal, az reszelék közül az port kifűván, vakard az póris vesszelből rea az műre, és két vagy három gyertyát össze ragasztván, akar mécsnél nagy lyuku forraztó csővel meg lehet forraztani, akkorát is meg lehet forraztani mint egy tallér.

Ehez való aranyforraztó.

Ezen aranyból nem más félebből kell egy arany nyomó aranyat venni, ehez egy ort ó pénzt, ezt össze kell járatni, és meg kell reszelni papirosra, az porát azon papirossan ki kell fűni, az finum pórist fel kell száraztani, vagy égetni, meg kell törni, az reszelékkal össze kell őgyelgetni, úgy kell rea pórisolnyi póris vesszelyből.

In Cassovia, Anno 1660. 24. Augusti. Per me: Petrus Kecskeméti.

Aranyat somajdékítani.

Mikor megolvad az arany, hány bővön salyétromot rea, annyira, hogy elborítsa az aranyat: nem lehet soha oly vad arany, hogy ha háromszor kiöntöd, hogy meg nem somajdékulna.

Ezüstöt somajdékítani.

Szalamiak, salyétrom, borkő, oltatlan mész, szappansó, puska-por, mind egyarányt mérven, törd jó lágyan, mikor megolvad az ezüst, úgy kell rea hánnyi az port.

Veres arany festék.

2 lat só, 2 lat gáliczkő, 2 lat salyétrom, 2 lat szalamiak, 4 lat veres kréta, törd vízzel össze és ha festeni akarsz velle, kend meg ez festékekkel az aranyat, és égesd fel az szénen; hogy az fűti elmegyen, olcs tiszta vízben és azután főzd meg sótalán

borkőben, azután kraszold meg, rázd meg serrel az iskatulyában keményen.

Fejér arany festék.

Mennyi kénkő, annyi salyétrom, az két eféle mennyi, annyi só, ezeket szép lágyan törd össze tiszta vízzel festéktörő-kövön, kend be az művet vélle, hadd megszáradnyi, de fel ne erezd, hanem hogy felszáraztad, mosd ki tiszta sós vízben és kraszold meg igen szépen, úgy poklozd meg.

Pokol hozza.

1 lat borkő, 1 lat kénkő, 6 lat só, $\frac{1}{2}$ arany nyomó szalamiak.

Grispant ekképpen kell csinálni.

Verj igen vékony veres rezet, metéllyed aprón, oltatlan meszet, szőlő egrest is végy hozzá, erős eczettel csináld össze, szoros szájú korsóban, tedd le ganéban, had álljon húsz napig ott, azután vedd ki onnét és tiszta grispany lesz.

Vas aranyazás.

1 lat gálicz, másfél lat borkő, törd össze, tölcs tiszta vizet rea, vess fél lat kénesőt bele és az vassat főzd mindaddig, míg meg nem kénesződik, és úgy kend az vásra az aranyat.

Pokol ehez való.

$\frac{1}{2}$ lat pisklocz, $\frac{1}{2}$ lat kénkő, erős húgyban csinály poklot belőle, és az aranyazott vassat főzd mindaddig, mígnem jó szine leszen.

Vas étetés.

Grispant, felényi salyétromot meg annyi mercuriumot és erős eczetet hozza.

Hidegen járó festék.

Masztikot fél lattot, sandrakot 1 lotot, másfél lat spikinárd-olajt, az masztikot és sandriakot meg kell mosnyi hideg vízben háromszor is, azután meg kell száraztanyai és minden gazzátul meg kell tisztítanyai, jó lágyan meg kell törnyi és az olajt egy kis ivegben kell töltenyi, szép lassan hogy felforrad, mingyárt bele kell töltenyi az megtörött szerszámot, és az mely vassal ember kevergeti, ugyanazon vasat vedd ki belőle és az rajta maratt olajt, meghűlvén, próbállyá az körméhez, ha annyi hosszát nyúl

mint egy rozs szem, ne főzd jobban, hanem vedd ki, ha penyig nem nyúl, mindaddig forrald, míg nyúló leszén, hogy ha penyig az főzésben megkeményülne, avvagy annakutánna valamikor, tölcs egy kis tiszta olajt hozza és forrald meg, hogy olvadgyon meg és kevergetnyi kell akkor is, és így leszén jó.

Aranyaznyi való víz, igen jó.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kútvíz, 1 (nehezék) Szamos víz, 1 nehezék szalamiak, $\frac{1}{2}$ nehezék témsó, 1 ort gáliczkő.

Más, aranyaznyi való.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kút víz, 1 nehezék eczet, 2 nehezék szalamiak, 2 nehezék borkő, $\frac{1}{2}$ nehezék témsó, $\frac{1}{2}$ nehezék gáliczkő.

Más ugyanazon.

1 nehezék választó víz, 1 nehezék kútvíz, 1 nehezék borkölé, 1 nehezék szalamiak, $\frac{1}{2}$ nehezék témsó, 1 ort gáliczkő, festék-törő-kővön meg kell törnyi, mázos csuporban meg kell főzni.

Gyémánt ténta, temérdek, kinek szép szine vagyon.

Vedd az nyirfának az héát mikor virágzik és aszald meg, és égesd meg szép tiszta cserépben, fedd be fellyül egy koporsallyal, hogy az füst ki ne mennyen, vizesics meg egy ruhát, és tedd az koporsalyra, hogy az koporsaly hidegen maradgyon, törd meg szép lágyan, keverd masztikkal és egy keves terpentínát is tégy bele és csináld az mint legjobb leszén.

Rézpénzhez főzni.

Az mennyi pénzt akarsz megfőzni, valamennyiet az pénz megnyom, szintén annyi gáliczkövet és kénkövet mérj öszve, hogy mind az háromféle egyaránt való legyen, az pénzt először megfűccsed és úgy ösd az fazékban, avvagy ha ruhában kötőd is, jó leszén.

Próbatűt csinálni.

Így cselekedgyél: mess tizenhat darab ónat, hogy egyarányú legyen, az arany mértéken mérd egyaránt, rakd le renddel szépen; ha egy lattos ezüstöt akarsz csinálni, az eggyik darab ónhoz mérj finum ezüstöt, az tizenöt darab ónhoz mérj tiszta veres rezet, olvazd öszve és leszén egy lattos; ha két lattost

akarsz csinálni, 1 darab ónhoz mérj finum ezüstöt, ahoz, 14 darab ónhoz mérj rezet, olvazd össze; három lattost akarsz, egy darab ónhoz finum ezüstöt mérj, ahoz, 13 darab ónhoz rezet mérj, olvazd össze, mind így ez szerént mérd;

NB. de én így gondolom jobbnak: 1 darab ónhoz egy darab finum ezüstöt mérsz, ahoz, 15 darab ónhoz rezet mérsz, egy lattos lészen; két darab ónhoz két darab finum ezüstöt mérsz, ahoz 14 darab rezet mérsz, 2 lattos lészen; ha három darab ónhoz három darab finum ezüstöt mérsz, ahoz, tizenhárom darab ónhoz tizenhárom darab rezet mérsz, három lattos lészen; 4 darabhoz, finum ezüsthez, 12 darab rezet mérj, 4 lattos lészen; 5 darabhoz, tizenegy darabot, 5 lattos lészen; 6 darabhoz 10 darabot ha tész, 6 lattos lészen; 7 darabhoz 9 darabot, 7 lattos lészen; 8 darabhoz 8 darab rezet ha tész, 8 lattos lészen; 9 darabhoz 7 darabot tész, 9 lattos lészen; 10 darabhoz 6 darabot ha tész, 10 lattos lészen; 11 darabhoz ha ötöt tész, 11 lattos lészen; 12 darabhoz 4 darab rezet ha tész, 12 lattos lészen; 13 darab ónhoz mérj 13 darab finum igen szép tiszta ezüstöt, ahoz mérj 3 darab szép tiszta veres rezet, olvazd össze gyertyalángon, 13 lattos lészen; 14 darabhoz mérj 2 lat rezet, 14 lattos ezüst lészen; 15 darab ónhoz mérj ezüstöt finumot 15 darabot, ahoz mérj 1 lat rezet, 15 lattos lészen; 16 darabhoz ne végy rezet, finum lészen; így szépen megcselekedheted, gyertyalángon összeolvazthatod, de rea vigyázz, hogy az ónakat mikor méred igen igazán mérd, egyébaránt rosz lesz, minden mérése igazán légyen, az ezüst is igen tiszta finum légyen, az réz is szép tiszta légyen, ha jól bász velle, bizony jó lészen.

Vassat vagy aczélt ecczenyi.

Húgyos veres posztóban takard bele, fűcs meg, ócs tiszta vízben, jó lesz. Váradi Miklóstul hallottam.

Beverő ponczolt csinálni.

Az szép sűrű aczélt eczd meg jó erőssen, törd el, jó beberő ponczol lesz belőle. Bányai István mestertül hallottam.

Hat szegre pohárt kiosztanyi.

Egy czérnaszállal kerics környül, azt fogd három részre, jegyezz három részre velle, az két jedzés között, czirkalommal mérd meg középben.

Válastó vizet csinálni.

8 font gáliczkő, 4 font salyétorom egy szoros szájú korsóban öszveelegyítve, keverve, tölcsed, iveg sisakot tégy rea és iveg reczipient legyen alatta kiben csurogjon, bekenvén mind az korsót agyaggal az sisakhoz, az sisak csőjét is az reczipienthez, az reczipient csecsihez egy iveget kell kennyi öreget agyaggal, abban tölcs tiszta kútvizet, úgy megerőssödik annak az füstitül, gőzitül, erejétül, igen erős leszén, az korsót penyig egy kapelban kell tennyi és fővénnyel az öbliig be kell takarnyi, lassú szenet kell alája tennyi, mikor az ezüstről leveszik az ó vizet, azzal az kútvízzel, mellyet az reczipientben töltött volt, rész szerént már meg is erősödött, öszve ögyelíti, így lesz jó, ha meg nem ögyelítené igen erős lenne az ó viz, mikor az ezüstről leveszi az ó vizet, úgy fűti oszton ki. Annakutánna olvasztja öszve és megligálja, úgy önti az ligában, úgy vonzza meg az gépelyben, vagy nyujtja, lapíttja mindaddig míg az platumot kiszaggattya az csesareáját öszve olvasztja, úgy bánik velle mint az többivel, megfejériti az platumot és úgy példázza. Az arannyal is hasonlóképpen bánik.

Rézhez való póris.

Sót, borkövet egyaránt, de az borkövet meg kell égetnyi, úgy kell egyaránt az sóval öszve mérnyi, meg kell törnyi jó lágyan, ezüsthöz, veres rézhez igen jó, de sárga rézhez nem igen jó.

Borkövet söprőből csinálni.

Az söprőt, akar égetett, akar égetetlen legyen, egy széles deszkára terics ki, szárazd meg, törd meg, igen jó velle fejéritenyi, de ha meg nem száraztod, igen igen megbűszödik és meg is férgesedik, hogy semmire kellő leszén.

Forraztó lágyítás.

Finum, akar égetés ezüst legyen tíz nehezék, czuzat hozza kell öt nehezék, rusikát vess az reszelő sassán bele kétszer, egy szénnel keverd erőssen, azután vess szurkot, azt is keverd egy szénnel erőssen, azután vess borkövet rea, azt is keverd el egy szénnel erőssen. Ezt penyig egynyehányszor cselekedd, háromszor nyégyszer (sic!) hány rea és keverd, egy kiöntésén; mert mennél többször hánsz rea és kevered, annál lágyabb leszén, és az szomol-

lót is szurokkal kend meg, ha vered, minden fűtés után egy ideig az hamuban tedd, had álljon ott, azután ócs tiszta vízben, meg ne töröld, csak vizessen verd, kétszer nem jó az tűzben vinnyi romlasztatni. Ha mint egy lencse szem annyi ónat, szép tisztát, vecz bele mikor ki akarod öntenyi, még annál is sokkal lágyabb leszén.

Én Kecskeméti W. Péter, ezeket próbáltam, igen jó forraztó
4. Aug. Anno 1662. Kassa.

Vas aranyazás.

Egy nehezék témsó, fél nehezék tiszta só, egy nehezék borkő, egy nehezék gáliczkő, egy nehezék szalamiak, fél nehezék kéneső, igen apróra kell törnyi, egy tiszta csuporban tegyed, csak azután tedd az kénesőt az szerszám közzé, igen erős borecetet tölcs rea, az mit akarsz aranyaznyi kisímics szépen, zsiros ne légyen, vesd az szerszám közzé, ha öreg darab egyenként, ha apró kettőt, hármát is bele vess, főzzed benne addig, míg megkénesőződik, vigyázz rea ki ne fusson, vedd ki belőle, kend rea mingyárt az az aranyat, szép gyenge szenen szárasszad, ruhával vagy gyapottal simítsad, dörgöllyed, míg fel nem szárad, ha penyig tarkán aranyazódott, azhol fótos pönszöld meg, vesd hideg vízben, kraszold sikárold meg, eleven szénre tegyed, megczendellődik, a leszen a szín adása.

Zománczolás.

Az bécsi fejer krétát lágyan törd meg, akar olajban, akar zsírban ögyeliccsed meg az mennyit elihatik, szép tisztán pallérozd meg az vasat, azután szépen kékics meg, az mit akarsz velle ird meg, erős eczetet tiszta csuporban forrald meg, tölcs rea, gyapottal dörgöld meg, azután lágy szénporral színeld meg. Jó leszén.

Csontfestés.

Szalamiakot két lotot, gris pant az mennyit akarsz, erős pár-lúgot, és egy keves eczetet egyben timporálnyi kell és abban kell az csontot vetnyi, had álljon 15 napig benne, azután jó leszén, de melegen kell tartanyi.

Czemen por, Sámuel uramtul tanultam. 1. Maji 1663.

Az mennyi az gáliczkő, két annyi só, az gáliczkő és só mennyi, négyannyi téglapor, elsőben lassú szénben, azután jobb jobb szénben kell tartanyi, 3 vagy 4 óráig kell az tűzben tartanyi,

mennél tovább, annál jobb, tégelyben kell renddel egymásra mind felraknyi, egy cserepet tapaszt rea, sós agyaggal, de lyukat az cserepen ne csinály, sem egyebütt rajta lyuk ne legyen, az port egy kis tiszta vízzel vizesics meg, de mennél jobb megégett téglát, szebb vereszet találsz, olyat keress.

*Húgyos planczot öntenyi. Debreczeni Mihály uramtul hallottam.
2. July. 1663.*

Az vaskalánt kend meg szurokkal, sert és faggyat tégy bele, öncs bele, jó lészen. Probatum est, csak igen hamar kell véle bányyi, az ezüstöt egy keves finum pórisal kell megjáratnyi.

*Item, húgyos planczot öntenyi. Magam próbáltam. 25. Feb.
1664.*

Az ezüstöt olvaszd meg jól, elsőben is vess salyétromot rea, azután vess borkövet rea, egy jól megtüzesített tiszta vassal keverd meg erőssen, másodszor is hasonlóképpen jártassad és keverjed, jó tüze légyen. Kétszer kell cselekednyi, hogy rea salyétromot, borkövet kell hányi, és kevernői is kétszer kell, mikor oszton ki akarod öntenyi, két vagy három darab szép tiszta eleven szenet kell az tégyelyben az ezüstre tennyi, hogy meg ne hadgya az ezüstöt hülnyi, még az mely fogóval az ezüstöt fogod, az is az vége tüzes légyen, az vas kalánt melegics meg, kend meg tiszta fenyőszurokkal, tölcs sert az vaskalánban, tarcs az koh feliben az szénre, had forjon fel, öncs bele mennél hamarébb lehet, jó lészen.

Próbáltam, mikor az Czeglédi uram kannája planczával, és az ecclésia urvacsorához való szölyőfőpohara planczát, Tatran János vélem öntette, akkor próbáltam, jó volt, így öntöttem. P. W. K.

Hogyha az szép fejerített munkát csak fejéren akarod hadnyi.

Az ezüstöt szépen megfejerítvén, lágy szenet lágyan kell törnyi, az fejerítés után azzal kell megecsetelni egy ecsettel, igen szép lészen, úgy sikárold meg tarkán. Nummer Páltul hallottam.

Rajszolás. 9. Juny. 1665.

Az szölővesszőt égesd meg, olcs meg, törd igen lágyan, csak tiszta vízben elegyics és penczellel szépen, azhol az pennával rajszolt

rajszoláson kívántatik, luminály velle setétséget, az világosságot hadd fejéren.

Fundamentoma más rajszolásnak. Ez fellyül irt törött szén közzé tégy krétát, azzal is törd meg erőssen, ezzel kend be az papirossat és arra rajszoly pennával, azt is, azhol kívántatik, lumináld meg az setétségét, csakhogy az fundamentom krétás szenes festéknél feketébb legyen, hogy rajta meglássék az rajszolás és luminálás; az lumináló fekete szenes festék közzé ha egy kis törött latkát tész, vele öszve törd, igen szépet fog, sötét megyszínt.

Forraztó. Igen jó. 1665. 9. 9-bris.

Jó finum ezüst légyen p. 20, additum sárga p. 12^{1/2}, olvaszd öszve, elsőben vess az reszelő sassán háromszor törött rusikát, utánna mingyárt tiszta szurkot, úgy keverd el jól egy darab szénnel, borkövet is azután vess rea, azt is keverd el jól erőssen egy darab szénnel, háromszor vagy négyszer cselekedd ezt velle, mennél többször keverd, jártatod, annál jobb, rusika, szurok és borkővel, csak egyiknek se legyen semmi héa, utolszor vess követ rea; mennél frissebben öntheted szomollóban, annál jobb, az szomollót is szurokkal kend meg, tedd hideg hamuban, olcs tiszta vízben, meg ne törd, vizessen verd.

Forraztó ennél jobb bizony soha nem lehet. Én Kecskeméti Péter magam próbáltam, mikor az Pető Zsigmond tábláját és klammáris ládáját csináltam.

Forraztó lágyítás. 28. Jan. 1666.

17 (?) nehezék finum, akar égetés-ezüstöt, additium tíz nehezék, kétszer kell meg rtatnyi rusikával, szurokkal, borkővel; szurokkal kend meg az szomollót is, öncs ki, jó lészen. Probatum.

Eresztő viasz, kinél jobb nem lehet.

8 Deczembris,
1664. Erről így csináltam 138 lattot.

Lehet, így csináltam én mindenkor, mellyet Kolosváratt Kis Seres Istvántul tanultam. Magam sokszor megpróbáltam, igen jó.

1 gira bányazöld, jóféle, szép iszta.

1 gira fehér gáliczkő, mellyből minden nedvességet kiszárastottak.

2 gira veres kréta, szép tiszta, bécsi.

4 nehezék tiszta póris.

6 nehezék tiszta törött borkő.

2 nehezék ausustom. Summa nyomnak: font 2, nehezék 12.

Ezeket törve, merd öszve, szép lágyan vékony sűrű patyolat által megszitálva.

Valamennyit ez szerszámok egy summában nyomnak, annyi sárga, szép tiszta, kétszer megszűrt viasszat mérj hozzá, az viasz olvadva lévén, úgy ögyelics az szerszámot köziben, de mindaddig kell kevernyi az szerszámmal együtt, míg meghűl az viasz, hogy mindenütt előlgyeledgyék köziben az szerszámpor, hogy az fene-kére le ne higgadgyon, szállyon.

Ezek egy summában nyomnak mindenestül font 4, nehezék 24.

Volt magamnak kézpénzemben fl. Rh. 272.

Ehez az viaszhoz való jó pokol.

Tiszta borkő, kénkő egyaránt, ez kétféle szerszámot tölcs együvé az serpenyőben, mint ez kétféle szerszám együtt lévén, mérj annyi sót hozzá, törd erőssen öszve, jó lészen. Ezzel élt az uram ő kegyelme Zomer uram. Kútvíz nem jó, hanem folyóvízben legjobb, egy keves hurina harmad vagy negyed része, annál jobb; igen jó, magam is mindenkor ezzel éltem.

Szalamiakos festék ugyanehez való.

Mennyi grispan, annyi gáliczkő, mennyi gáliczkő, annyi salyétrom, mennyi salyétrom, felényi szalamiak. Az grispan legelsőben is törd lágyan, mind külön törd meg őket, azután törd mind öszve, tedd egy tiszta csuporban, tölcs keves tiszta vizet rea, forrald fel, kend az szépen megkraszolt munkára, égesd fel; mikor füstölgenyi kezd és forranyi, olcs tiszta hideg vízben; igen jó; de grispan jóféle bécsi, ne törökországi légyen, különben nem lesz jó.

Én Kecskeméti W. Péter, ezzel az szalamiakos festékkal és poklos festékkal éltem, mellyet édes jámbor uramtúl Zomer Mihálytul tanultam, és az foliuson túl való eresztő viasszat Kis Seres Istvántul tanultam, és azzal éltem. Melly szerszámok igen jók voltak, mind az három féle.

Jó póris,

mellyet Kolosvári Kis Seres István uramtul tanultam, igen jó.

Három nehezék tiszta szép fejr fült só, három nehezék szép tiszta ivegsó, egy nehezék tiszta finum póris, szép lágyan kell törnyi.

Én Kecskeméti W. Péter, mindenkor ezzel éltem. 18. Maji. 1666.

Forraztó, igen jó lágy, most próbáltam.

Tiz nehezék bányai granállott ezüsthöz nyolcz nehezék czuzatot, rusikával, szurokkal, borkövel mennél jobban megjáratathatod annál jobb, az szomollót is szurokkal kend meg, igen jó.

16. Feb. 1667, most is így ez szerént csináltam, jó volt.

Item, így is próbáltam.

Tiz tiszta finum granállott ezüsthöz tiz nehezékhez vettem tiz nehezék szép tiszta czuzatot, szurokkal, rusikával, borkövel három ízben, de minden ízben háromszor, az az kilenczer kell meghányyi jól, erőssen meg kell kevergetnyi, az szomollót is szurokkal kell megkennyi, mennél frissebben kiönthetnyi annál jobb.

Jó forraztó.

Az Czeglédi uram és Fráter uram Kassán (hézag) inak file felforraztására csináltam. 1. Ap. 1667.

Öt nehezék égetés ezüsthöz három nehezék czuzatot kétszer ízben rusikával, szurokkal, borkövel kell jártatnyi, de addig nem kell kevernyi, míg az szurok el nem ég, minden ízben háromszor-háromszor kell rea vetnyi, szurokkal kell az szomollót is megkennyi.

Máttyás javallotta. 10. Juny. 1667.

Az próbaköre vonynyad az aranyat és rezet, az arany ott marad, az réz füstben megyen.

Az ezüst kire gyanakodnál, arany lehet benne, tarthat girája két aranyat.

Vond fel az próbaköre, kend be választó vízzel, ha csak keveses aranyat, kettőt tart girája, csak úgy marad az próbakövön,

¹ Bizonyosan «kannájának» vagy «kannáinak.» Lásd a bevezetést.

mint az légyszar, imitt-amott keves, de tellyességgel el nem vesz rólla, ha hármát négyet tart, láttya, annál is szebben láttya az próbán sárgán, ha többet, annál is szebb, ha ötöt, hatot, tellyességgel megmarad. De kézzel el ne töröld az körül az választó vizet, hanem papirossal.

Tarkán való aranyazáshoz.

Végý borkövet piseta 4 nehezéket, sót 2 nehezéket, szénport egy nehezéket; ha kevesebbet akarsz csinálni: 2 nehezék borkő, 1 só, $\frac{1}{2}$ szénpor, ezeket törd öszve, takard egy papirosban, égesd öszve, ha meghűl, törd lágyan festék-törökövön, borkőlével. Ha az műre akarod kennyi, enyves vízzel erezd fel, úgy kende-géld az műre, gyakran szárazd. Igen jó, magam próbáltam.

Csak az agyagot lágyan törd meg, tölcs rea enyves vizet, úgy kend az műre. Az is jó, próbáltam.

Forraztó, igen jó. 15. Marty. 1668.

Tiz nehezék jó finum ezüst, hét nehezék krumplicza czuzat, kétszer ízben kell megjáratatnyi, mindenszer háromszor háromszor kell rusikát rea vetnyi, mingyárt szurkot kell, ha az elég, borkövet kell, azután egy ürömszállal kell megkevernýi, az szomollót is szurokkal kell megkennyi. Próbáltam, igen jó, az sáfár gombjaihoz és az Harai makjaihoz csináltam.

Forraztó, jó. 20. April. 1668.

Tiz nehezék finum ezüst, jó czuzat p. 8 rusikával, szurokkal kell megjáratatnyi jól, jó forraztó. Próbáltam. Kicsinnyé keménke forraztó.

Ismét. 5 nehezék finum ezüsthöz negyedfél nehezék czuzat, mérd öszve az két girás mérték kőből mérd kilenczedfél nehezékkal, az czuzatból rusikával szurokkal jártasd meg.

Ónnal hogy hogy fogasd meg az vasat.

Igen szépen frisseld meg az vasat, száraz szalamiakkal keményen dörgöld meg, egy kis boreczetet csöppencs az vasra, úgy is az eczetes vasat dörgöld meg az töretlen darab szalamiakkal, rakd be tűzben, had olvadgyon rajta meg az szép fejr ön, szépen megfogja az ön; törött szalamiakport hincs rea, úgy jártattya rajta az ónat, ugyan nyargal!

Az ezüst pécset kend be fellyül sós agyaggal, azzal is hasonlóképpen bányával, ha már mindkettőt megfogta, azon borics öszve azt mindkettőt, megforrad jól, rakd el szépen az szenet onnét, had hülljön magában meg, jó lészen.

Planczot öntenyi. 27. Juny. 1669.

Öntöttem hússzor az planczot, serben, vízben, vaskalánban, planczvasban, mézzel, zsírral, de soha jó nem lett. Hanem az ezüstöt megolvasztottam, csak tiszta borkővel jártattam meg, vaskalánban zsírban öntöttem, jó lett.

Követ, bányabelit, öszve olvasztanyi.

Az bányabeli követ meg kell erőssen törnyi, azt ki kell mosnyi, azt az port mellyet kimostál és megmaratt, ki nem mosódott, tedd egy tégelyben, Két annyi legyen az glet, több sót, gletet keverj közzé, olvaszd mint az só, felényi legyen az öszve, hadd magában meghülnyi, só, mérve legyen. törd ki az királyát, tedd testre, jó lészen, mennyi volt az por, hány nehezék, megtudhatnyi ahozképest mi maratt az testen, megtudhatnyi mennyi fontbul, mázsából mennyi ezüst jű ki.

Testet csinálnyi. Timár Mihály uram mondotta 1671. 23. February.

Szapullott hammat kétannyit, csontpor legyen harmadányit gyengén kell vizessitenyi elany- Enyves vízzel kell csinálnyi, nyira, hogy öszve ragadgyon, vas vizessíteni. kirikában² erőssen öszve kell Enyves vízzel. vernyi, gyengén kell szargatnyi, ne legyen mély, legyen csak csekély.

Sárga rezet aranyazni. 26. 7. bris. 1671.,

jó borkölében kell, harmadnapig kell tartanyi, azután jól meg kell kraszolnyi, úgy kell megkéneseőzni, a hol nem fogja, választóvízzel kell az kéneseővel megfogattatnyi, úgy kell arannyal bekennyi, hogy ha felszárad, meg kell kraszolnyi, de nem kell megviaszolnyi

² «Karikában» helyett, tollhiba.

hanem meg kell az tűzön czendereltetni, az ő neki viaszlás gyanánt esik, azután szalamiakos festékekkel kell felereszteni, úgy kell megsikállani, poklos festékben kell felerezteni vagy szint adni. Jó, próbáltam.

Sámuel mester az Sámbar feszületképet így aranyazta meg, kit Pető Zsigmond aranyztatott meg.

Finum aranyat somajdékítani.

Mikor már átal öntötted az aranyat, testecskén lefúttad, jól elment az füst, vedd le az testről, tedd egy tiszta új tégelyben, erősképpen mind alól fellyül fújni kell fúvóval, azonközben egy kis finum pórissal jártatni kell, úgy is mind fellyül alól erőssen kell fútatni, hogy ugyan megolvadgyon az tégely, mert mennél sebesebb tüze vagyon, annál hamarébb megolvad és somajdékodik, lassú szénben sokáig elveszekedik véle, meg nem somajdékodik.

(Későbbi kézzel.)

Hogy fegyveredet meg ne veszthessék.

Vedd az hangya zsombikot, főzd meg mindenestül edjütt tiszta vízben, annak utánna mosd ki fegyveredet vele.

Pestis ellen való igen finum orvosság.

(hézag.)

Főfájásrul való.

Az földi bodzának az levelét főrózd med (sic!) s kössed a fejedre, et sanaberis.

Főfájásrul való.

Fenyő magot megtörni mint az lisztet, és egy kis boreczettel felereszteni, úgy rea kötni, használ.

A mit az Úr egyszer végez,
az jó véghez megyen mindenben.

Jó kedved még áll
ne hadd el
sőt végezd el
kezed munkáját.

G L O S S A R I U M.

Ábel vére, = sanguis draconis. Ld. Sárkányvér.

Aczélt-ecczenyi, = härten, abbrennen (den Stahl), fr. donner la trempe à l'acier, tremper l'acier, ang. to harden the steel. Kecskeméti eljárása, melynek eredménye, hogy az aczél «jó kemény leszén», azt tanusítja, hogy aczél-edzés alatt nem «ätzen in Stahl» hanem «Härtung, la trempe» értendő. Egybevág ezzel, hogy P. Páriznál: Paralipomena. p. 268.: «edző víz, a. m. aqua ferraria», melybe Plinius, Hist. nat. Lib. XXXIV. 14., 41. szerint az izzó-vasat óltották. Kecskeméti, kétfélekép jár el az aczél-edzésben. Az egyik mód szerint, húgygal kevert égetett körömbe oltja az aczélt; ilyenformán jártak el a pogány germánok is, kik e czélra a vöröshajúak húgyát tartották legalkalmasabbnak. Grimm: Mythologie. S. 161. — Kecskeméti másik eljárás módja, hogy az aczélt, Pliniust követve, tiszta vízbe oltja. Ugyanezt javasolja a Künftbüchlin. Von Ertzarbait. M.D.XXXV. f. 2.: «Die erft vnnd gemain herte deß stahels geschihet inn kaltem wasser | vnnd fo die fchneyd blaw ift | fo hat ehs die rechte herte.» Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum, Lib. I. cap. 13. oltószerül az üződő bak zsírját ajánlja; az e czélra szolgált egyéb oltószerekről ld. Ilg: Quellenschriften für Kunstgesch., Wien, 1873. IV. 124., 125.

Aczélt lágyítani, = «Stahel waych machen das man jn schneyden mag.» Künftbüchlin. fol. 3. A Lugossy-codex szerzője vízzel föleresztett mercuriummal, Kecskeméti választó-vízzel kente be az aczélt; további eljárásukban teljesen megegyeznek.

Additum, additum, = additamentum, Zusatz; Péch A. Bányászati szótárában a. m. toldalék. Kecskeméti hol latinosan írja, hol németesen, czuzatnak. — Aranyötvözésnél a színaranyhoz kevésbé értékes érczek (ezüst, réz, stb.) adatnak, toldalék vagyis additio gyanánt. Agricola: De re metallica. Lib. VII. Basileæ, M. D. LXI. f. 184. így ír: «nunc explicare decreui eaquæ metallici additamenta solent nominare, quod adyiciantur ad uenas non modo experiendas, sed etiam excoquendas,» etc. — Az additio aránya Bornemisza Anna gazdasági naplójában: «A választott arany additíója, egy girához (44 nehezék) fél fél nehezék additio, mely additiónak két részének finom ezüstnek kell lenni, az harmadik részinek veres réznek.» «Az finum ezüsthez kell veres réz additio egy girához, hogy jó legyen, hatodfél nehezék réz.» Thallóczy közl. jegyzetekkel, Történelmi tár. 1878. 365. 366. — Debreczeni: Commentarius super auri praxim, Lib. III. cap. 11. érdekesen, de szántszándékkal igen zavarosan ír az additio arányáról; miért?

arra nézve a következő érdekes választ adja: «Additionum confusa descriptio. Hoc est hoc, quod pater filio, frater fratri pertinacissime negat, neque dignatur nisi moriens, uel adiurato dicere fratri, neque nobis indicare phas est, cum in adiuratorum numero simus, ne scriptis ex nostris ansam sibi quispiam exercendi capere præsumat, neue diuinum hoc archanum, nostra promulgatione ueniat in contemptum, colligimus tandem, mandamusque literis opiniones exercentium, sed solum cauentes, ne digito monstremus, utra sit commodior, utilior & ad hanc artem exercendam uerior, sed relinquimus desiderantium ingenio, ut quilibet suo periculo experiatur, qua debeat uti, quamque perinde ac falsam contemnat.»

aggott, Meg — (kö), = régiségtől megsárgult, «szín-adott» vagyis színehagyott (kö). V. ö. Mátyás: Nyelvt. sz. 13.

Ál, ár v. árr, = ár, Ahle, fr. perçoir, ang. awl. Lyukasztó, vagy apró tárgyak tűhegyre szedésére szolgáló vas.

Nemei: *aranyozó* —, *románczó* —.

Állat, = substantia. Régi nyelvben mindig így. Kecskemétinél: olvadékony állatok.

Állatnyi, meg—nyi, = állít, megállítani. Sz. Molnárnál: «állatom, sisto, statuo, stabilio».

Allia patika, = aloepaticum citrinum. Künftbüchlin. f. 5. Beythe András: Fives Kőnűv, (Nymet Vivar, 1595.) indexében: «Aloé, patikabeli matska mez»; p. 65.: «Az Aloe olyan mint egy matska mez az Patikaban».

állja, Meg — (a tüzet), = kiállja.

Aloes, = aloe lucida, áloe. Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum. Lib. III. cap. 44. az auripetrum készítésénél használta; Kecskeméti szintén. Francovith Gergely D.: Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588, f. 34,

35.: «aloës,» mint pestisről való orvosság. — P. Páriznál, aloë: keserű áloe.

Által látó = áttetsző, halb durchsichtig. K.-nél: «nem á. l. avvagy világos, hanem mint az veres kova olyan szabású.»

Által v. átal tördelt, által vert (finum ezüst drótmű), = «durchgebrochene Arbeit: általtördelés.» Tudományos gyűjtemény. 1832. VII. 57. — 1608—21: «által vert virágos fogatékó ollócska.» Történelmi tár. 1878. 160. 1662: «lóra való szerszám, az slefek rajta virág formán által tördelt zománczosok». U. o. 1880. 591.

Aluvó szerszám, = altató szer. Kecskeméti egyszer említi, a sárkánykőnél, s itt Stellæ Libonothani Interpret Gemmarum «de draconite» szóló VIII. fejezetét fordítja; az aluvó szerszám Stellánál «somnia medica».

Amatiszt, ametisztus, = ἀμείδιτος, a. m. részegtelen, mint Prágay: Fejed. serk. órája. Ep. ded. írja. Kecskeméti szerint is «az amatisztet az önnön hasznáról híják»; ez alatt azt érti, hogy az amethystet a részegségről való szernek tartották. V. ö. Asclepiades, 23. Nálunk 1594: amatist és amatist keő. B. Radvánszky. II. 94., 95. Rendesen össze tévesztették, s egynek vették a carbunculussal. Így 1588-ban, Tardi György Historia Szikszoiensisében:

Mondják az keztüben, hogy nagy szép kövek, Az sötétben csuda szépen fénlöttek, Ő nevérol erőssen értéköztek.

Listi László Cladis Mohachianæ p. I. (Nemz. könyvt. 9. I.):

Szép dolog a virtus, drága amethystus
Magában viaskodik.

Listi e sorokhoz e megjegyzést fűzi, Plin. libr. 27. cap. 9. alapján: «Amethystus, azaz igen szép fénylő carbunculus-kő».

Annikhel, = onichulus. Szerzőnk szerint azonos az onixszal. V. ö. Alberti magni philosophorum maximi de mineralibus libri quinque. Lib. II. cap. xiiij: «Dicunt autem quidam onicham feu onichulum esse idem | quod verisimile est | vel quod fit aliqua species eius». — 1584: «aranÿ gÿwreÿ anichell benne». Századok. 1877. 560.

Ánk, = «Ancke, egy olyan rézből vagy vasból csinált négyszegletű lapos vagy kocka-formájú műszer, a melybe kisebb s nagyobb fél gombnyi mélységű gödrök vagynak, és a melybe kisebb s nagyobb golyóbis formák béverés által csináltatnak; lehet talám nevezni: *gombülő*». Szentpétery: Az ezüstművességbe előforduló nevezetek, 1833. (eredeti kézírata az akadémia kézírattárában.) — Vetélkedés, 115. v.: «póris kalán, stincz, ánk».

Ántimonium, melyet az ötvesek piskolcznak hínak». P. Páriz: Pax corporis. 1701. p. 46. Ld. Piskolcz.

Aprós, = minutus, in partes minutas divisus. Szenczi Molnár. — Kecskemétinél: aprós szénpor.

Arany. *Czekkel v. czikkiny-arany*;

Duna-arany, már 1594-ben; dünn-arany = lemez-aranynak magyarázták. Történelmi tár 1878. 143. Thaly K. pontosabb meghatározása szerint azonban a. m. a Dunából kimosott porarany. U. o. 711. l.

eresztett-arany, a. m. geschmelztes Gold. Comenii Janua lingvæ latinæ, translata per S. B. Szilágyi. Leutschoviae, 1649. p. 15. szerint a. m. termés arany;

finum-arany; *forint-arany*;

gostyán: folyókban talált kisebb-nagyobb darab termés-arany; 1584: «gostyán». Századok. 1877. 559.

korona-arany;

por-arany v. arany-por; ezzel való

kereskedés 1644-ben. A két Rákóczy csal. lev. kiadta Szilágyi S. 1875. 233. *sár-arany*; *szín-arany*; *termés-arany*.

Aranyas mű, = aranyozott. Ilyennek, 1580: *rész zarent* aranias; *mereő v. mereőn* a.; *sahoson* a.; *mint egy bót* aranias; *zeigenkent* araniazoth. Századok. 1877. 550., 551. Igen gyakran: *merejül* aranyas.

Aranyat csinálni. Kecskeméti e kitétel alatt nem az alchymistai arany-csinálást, hanem az u. n. auripetrum készítését érti. V. ö. ennek rokon technikáját Heracliussal: De coloribus et artibus. L. III. cap. 44.

Aranyat szállítani, = a színaranyat az ötvözés alkalmával ezüst, réz s egyéb érczek hozzáadása által, viszonyl. értékében csökkenteni. V. ö. Debreczeni: Commentarius. Lib. VI. cap. 6.: «De reductione auri si altius ascenderit.» Lib. VI. cap. 7. «Quale argentum in reductione addendum.»

Aranyazni, = vergolden, fr. dorer. Régi technikának ismertetése Buchernél: Gesch. der techn. Künste. 1878. S. 117. V. ö. Cellini, Orificeria, cap. 26—30. — Kecskemétinél előjö még: «egy aránt aranyazódik».

Aranyazó ár, = az aranyozásnál az arany-levelkék s egyéb részecskék fölszedésére szolgáló ár. A Vetélkedés 116. versében: «aranyozó ál», t. i. Ahle.

Arany glét v. gelét = Goldglätte; másképp *sárga gelét*. Sárga óloméleg, ld. Karmarsch: Mech. Technologie. 1866. S. 48. különböző testeknek arany-színnel bevonására használják. A XVII. században döghalálról való orvos-szer: «igyl megkészítetett arany vagy ezüst gletet». Komáromi Csipkés György: Pestis pestise. 1664. 59. l.

Van: *arany-füst*, *arany-glét v. gelét aranysík*. Fel-Vinczi: De conservanda

bona valetudine liber scholæ Salernitanæ. 1694. p. 35.:

Auripigmentum, sulphur miscere memento.
Arany-gelét, kénkő, mész ha együtt lésznek.

V. ö. Arany-sík.

Aranynak és ezüstnek gyökere = «Goldwurtz», a miből, a kövek növekedéséről szóló tan szerint, az arany növekedik; a. m. «Zinnopel, ist eine Gold-Berg-Art in Ungarn, siehet fast wie eine rothe Blende an der Farbe aus, hält nichts, weiset aber auf Gold». Minerophil Freibergensis: Mineral- u. Bergwercks-Lex. 1784. S. 592. 1651: «némelyek nevezik cinobriumnak is, de nem cinobrium, mivel cinobrium az más». Tört. lapok. I. 229. V. ö. a bevezetés 259. lapjával.

Aranyyal írnyi. = aranyyal festeni, megaranyozni. 1602: «(zászlót) aranyyal gazdagon megirasson.» Bárá Radvánszky. III. 202. Kecskeméti eljárásával egyezik a Künstbüchlin. F. 13.

«Arany-sárga festék = auripigmentum», P. Páriz: Paralip. 267.; Königsgelb, ol. orpimento. Az 1500-as években a legjobb fajtát Perzsiából és a Pontus mellékéről hozták. Cennini (Trattato della pittura, cap. 47.) az orpimentót, arsenicum tartalma miatt, csupán pajzsok és kopjanyelek megírására használta.

Arany-sík, = 1. a Goldglätte máz gyanánt alkalmazva; ily értelemben pontos meghatározása Ballagi: Magyar nyelv-szótárában: «*ált.* sárga v. ezüstszínű papir- v. szövetszalag; *kül.* arany- v. ezüst-füsttel bevont, olcsóbb paszmány». 2. a. m. sík v. síma arany-lemez. Szikszai Fabriciusnál: Nomenclatura, 1593. p. 143.: «bractea aurea, lamina: arany tabla». Szintén a XVI. században: «Bractea *reezsík* auagy *aranj*». Uj magyar muzeum 1858. 392. l. V. ö.

1529: *sík réz*. Pesti ötvös-czéhszab. a trencséniek átiratában. —

Aránzom, = puto, conjicio, conjecturo. Szenczi Molnár: Dictionarium ung.-lat. Francof., 1644. p. 13. A XVIII. század elejéig közönséges szó, a főntebbi értelemben; Kecskeméti szintén így használja. Még Faludinál is (Nemes urfi, Pozsony és Kassa, 1787. 194. l.): «a mint aránzom, gonosz itt a rendtartás». Sőt még ma is így szól a nyitravölgyi: «többet nem aránzok (vélek, gondolok)». Magyar nyelvőr. IV. 173.

Áros emberek, = kereskedők, akik áruval járnak. Melius «A Christus Közbe Jarasarol Valo Predicacioc» című, «Döbrötzönbe M.D.LXI.»-ben megjelent munkáját «A Magyar Orszagi kereskedő es árrós nepeknek» ajánlotta. Szerzőnk szerint «áros emberek avagy patikáriusok» azonosak volnának. Ennek az a magyarázata, hogy az ötvös, műszerein kívül, a mestersége gyakorlásához szükséges minden egyéb szert a patikáriustól vásárolt, ki ennél fogva, per excellentiam «kereskedő» volt az ötvösök szemében. V. ö. A beszterczebányai ötvös-czéh 12. articulusával, 1630. (Beszterczeb. levélt. Fasc. 347. n. 52.)

Ausustom, ausustum = Aes ustum, rézhamu. A réz a tűzben, levegő hozzájárultával, először szivárvány, aztán vörösbarna színt ölt (rézoxydul), mely lassanként feketévé válik (rézoxyd); ha ekkor kalapácsolják, vagy meghajtják, vagy az izzó rezet vízbe oltják, pikkelyek hullanak le róla, melyek együtt véve rézhamunak, ném. Kupferasche, Kupferhammerschlag, fr. cendres de cuivre, paille de cuivre, ang. copper-ashes, copper-scales stb. neveztetnek. Készítésmódjáról külön fejezetben szól a Künstbüchlin, fol. XXVI.: «Es uftum zumachen | oder Crocum Veneris».

Der Curieusen Kunst- u. Werck-Schul, (Nürnberg, 1696), I. 78.: «æs uftum, das ist | gebrannt Kupffer». A Lugossy-codex *afuflom* név alatt hat-szor említi.

Babonál, = igéz, megigéz; Sz. Molnárnál: babonálni, fascinare.

Babos, = pettyes, ma is mondják, főképruháról. Kecskeméti körülmondja, hogy «babos mint az pisztrang».

Bak-vér, baknak vére. Plinius szerint «adamas . . . hircino rumpitur sanguine». Innen ered a középkorban általánosan elterjedt ama hiedelem, melynek a magyar irodalomban található nyomait a 266. és 277. lapon ismertettem. Hozzáadhatjuk, hogy e lágyító-szer receptje: «Edelgestain waichen das mans schneyd wie kesz | vnd inn alle formen giesz oder truck auch bald wider hart werde», — mely szerint e czélra szintén porrá tört «gensz blut vnd bocks blut» veendő: Künstbüchlin. f. 17. olvasható. — Ezzel igen érdekesen függ össze, hogy az arena gyógyításánál még a múlt században is, úgy vélekedvén a doctorok, hogy «ollyan orvosságokra kell lépni, mellyek azt a követ ronthatassák, morzsálhassák, olvaszthatassák», — orvosszerűl ajánlják: «A kecskebaknak vedd vérét, megaluván és keményen megaszván, azt törd porrá; e porból egy susták nyomót igyék meg gyakran *petreselyem*-vizben. Annál jobb, ha elébb, minekelőtte vérét vennék, három vagy négy hétig azon kecskebakot saxifragával, eperjlevéllel, vagy fenyő-tövis ágaival vagy *petreselyem*-levéllel tartyák». P. Páriz: Pax corporis. Lőcse, 1701. p. 198., 199. V. ö. Apátzai: Encycl. 251. l.: A gyémánt . . . alig törettethetik el, hanem az annak előtte . . . *peterselymet* ett bakvértől». Ily gyémánt-rontó hatalmas szer (így okoskodhattak a doctorok),

egyesítve a köröntő-fű (saxifraga) erejével, hogy ne bánna el holmi hitvány arenával!?

Balassa = balascia, balascio. Benv. Cellininél: Trattato dell' orificeria, cap. 4: «A «balascio» nem egyéb, mint gyöngébb színezetű rubin, melynek Nyugaton «rubin balascia» a neve (mintha nőnemű volna!)» Ld. Rubint pallas.

Bányabeli kő, = ércz-rög, ércztartalmú kő, a cseh kow. Ld. Koh.

Bányazöld, = Berggrün, fr. vert de montagne, cendre verte. Szolgai fordítása a német Berggrünnek, mely régi szó; festékekről szóló 1577-iki jegyzékben: «1 ¶ Berggrien 2 Sch.» Henszlmann: Magy. orsz. csúcsíves stílus emlékei. II. 179. — Van «bányazöldszín» is. Werner: Köveknek megismerető jegyeikről. Ford. Benkő Ferencz. Kolosv. 1784. p. 79.

Bécsi fejér kréta. Kecskeméti csak így említi; már a múlt században egyszerűen csak «bécsi fejér» a neve, el-lentétben a «bécsi korommal», mely «föstő-korom a. m. atramentum e fuligine tedæ; Kienruss.» Kresznerics.

Békakő, béka-szem, chelonites, bufonites, a magicusoknál; magyarul miéért békakő, előadja K, műve I. részében. 1549: (gyűrűben) bekakw. Régi m. ny. eml. II. 67. 1586: «egy thwrkeos gyűw-reo keth feleol mellette beka zem.» Radvánszky, II. 74. B. szemnek miért hívják ld. Prágay: Fejed. serk. órája, 1628: Ep. ded. 1579: gywrrw Beka kw benne. Győri t. és r. f. I. 58. Bocskay kincsei közt: «beka keoves giwrrw». Tört. tár. 1878. 151.

Bélyegítő, = Prägstempel, Münzstempel. Joh. B(odó) Szentmartoni: Az tékozló fiunak historiája. Claudiop. 1636. p. 22.:

Az bélyegítője hiszem vas az pénznek,
Mind az ezüstnek s mind penig az réznek.

Boglár. 1., általában minden kiálló, bog-alakban összerakott ruha-ékítmény. «A te két farod olyan, mint két ékes boglár, melyet az ötues keze chinált». A Iesvs Sirah könyve. 1551. p. 97.

2., Ballagi: Magyar nyelv szótára, I. 117. «gombos pecsétgyűrű». A gyűrű kiálló gombja, feje; 1600: «arany gyűrű, gyémánt az fejébe foglalva». Tört. lapok. I. 53. Comenius-Szilágyi, Janua. 1649, p. 101.: «nec non annuli, in quorum umbonibus seu palis gemmæ nitent, = ismét gyűrűk, mellyeknek boglárban avagy fejcs butkóiban a drágakövek (csillámlanak) félnének.»

Borkő, borkü, = Weinstein, Cre-mor tartari, fr. tartre, bitartrate de potasse; Theophilus presbyternél: Schedula diversarum artium. Lib. III. cap. 67.: lapis vinei. 1531—41: Bor kew. Régi magy. nyelveml. II. 46. Kecskemétinél említve: borkő-lé, borkü-por, szalamiakos borkő.

Borkő-lé, = Weinstein - Wasser. Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 162.

Börtü. A filigrán munkában használt ezüst vagy arany-golyócskák. Nyelvünkben mindeddig teljesen ismeretlen szó. Szentpétery-nél: «Körner (magyarúl) = Bertők; kisebb s nagyobb golyóbis formájú darabokba öszve futott ezüst aprólék». Szintén «bertő» a rimaszombati czéhjegyzőkönyvben, dd. 1665: «végeztük, hogy az bertős gomb(ot) egy formában egy arányúvan csinállyuk.»

Börtüs mű, = Kügelchenarbeit. A filigrán-munkában előforduló díszítésmód, mely egymás mellé vagy egymásra forrasztott aranygolyócskákból áll. C. Hartmann: Berg-, Hütten- u. Salzwerkskunde. Stuttg., 1840. II. 631.

Büdöskő, = sulphur nativum. Benkő: Transsilv. I. 85. Erdélyben ma is бүдöskөкnek hívják a kénkövet.

bűsződni, Meg, — = putescere. P. Páriz.

Bűvös-bájos, = «zaubrer, incantator: bijesbaiois». Pesthi: Nomencl. I. 39.

Bűvös-bájos authorok, = magicus, alchymista írók.

Cæsarea, = aranyok királya, tiszta arany; az arany, az érczek királya, midőn más érczekről tisztán elválasztott. Felsőbányán ma is így hívják. Czelder Márton ottani ref. lelkész tudósítása.

Csapontott hegyű (éles test) = kajsza (obliquus), kissé felhajló, félre csapott. V. ö. Sándor István: Toldalék. 393. — Baróti: Kisded szótár. 85. — Kassai: Magyar-diák szókönyv. V. 156. — 1603: «csapontott hegyű kés». Radvánszky II. 103.

Cseh gyémánt, = adamas Bohemicus; 1701: cristallum Bohemicum. Thaly: Archivum Rákócianum. VIII. 339. Kecskeméti mindig, a XVII. századiak többnyire cseh-gyémántnak nevezték. Előfordul azonban 1612-ben mint *prágai gyémánt*, Radvánszky. II. 177.; 1640—61-ig mint *kézmárki gyémánt*, ld. ezt; 1688-ban mint *untermarki gyémánt*. Radvánszky. II. 381. Boetius de Boodt: Gemmarvm et lapidvm historia. M. DC. IX. p. 59. szerint, a «pseudoadamantes» különböző elnevezéseinek az az oka, hogy ezek: à loco natali plerumque nomen habent; ugyanezen szerző által az *adamas Bohemicus* mellett a *Hungaricus* is fölemlítetik. Ez utóbbi alatt bizonyára a máramarosmegyei Ökörmezőn talált u. n. *máramarosi gyémántot* érti, melyről Kecskeméti is szól.

Csillagkő, = lapis lazuli.

Csoportos (kő), = scaber, 1649. Comenius-Szilágyi. p. 14. — «Göröngyös, öszvecsoportozott (conglomeratum, zusammengewachsen) kőnek és ércznek neveztetik az olyan, a melly

minden régula nélkül öszve csomolykozott, mint a göröngy». Werner: Köveknek jegyeikről. Ford. Benkő. 1784. p. 114.

Czéhbeliek, v. **czéhbéli társok**, a. m. contubernales.

Elöljárók: *Czéhamester*, Bethlen Önéletírása. I. 30. rendesen *czéhmeester*, a. m. Zechmeister; Erdélyben néha *fürmender*, a. m. Vormund, Brassóban «fürmundt», vagy Wortmann, ki a két czéhmeester fölött állott. A körmöczi ötvösöknél 1701: *vorgesetzte Prinzen* dieser Bruederschaft der freyen Goldschmidtkunst. Kassán 1598: *attyok*, Századok, 1875. 738., ki a pozsegai ötvösöknél 1761: *pater sodalium*. 1648: *atyamester*; nagybányai késcsinálók czéhlevele (az akadémiában). 1689: *öregjebbmester*, a. m. Aeltester, Altvater, Arch. ért. XI. 265. *Kulcsos* v. *kölcsosmester*, másképp *ifjabb-* vagy *kisczéh-mester*, Brassóban a. m. Jungster-Zechmeister. *Látó-* vagy *néző-mester*, a. m. Schaumeister; ez utóbbi csak a csetneki takácsoknál, 1697. *Dékány*, a rimaszombati ötvösöknél tisztség, a pestieknél 1529-ben ifjú mester v. legény. *Számverő uraim*. A kassai ötvös regestromban, 1607: *gondviselők*.

Mesterek: *czéhtartó mester*, a. m. *czéhbéli mesterember* (geschwornen Meister); *mester*. — *Ifjú* v. *új-mester*, a. m. Jung-Meister: a czéhbe állott új mester, kivel a czéhmeester a czéh ügyeiben mindenestül gyanánt rendelkezik. Külföldön a XV. században, körmene- teken négy ifjú mester szövétnekeket vitt a szentség előtt. Meyer: Strassb. Goldschm. zunft. S. 67. — Rácze- kevin 1697: *bejáró mester*.

Legények: *szolga*, a. m. famulus, ministrans, Knecht, *szolgalegény*. *Heti- bérös ifjúlegény*, *hetibérös szolgalegény*, a. m. Lohnknecht. 1472: «die golt-

smyde ir yeglicher am antwerg nit me dann zwen lonknecht haben söllent. Meyer: Strb. Gsch. z. S. 55. — *Társ*, a. m. socius. *Társpoharas legény*, a ki mikor felkövette a czéhet, tudomány-, köszönő- vagy társpoharat adott. — *Apró béreses legény*, újonnan felszabadult, de társpoharat még nem fizetett legény. *Idegen legény*, a. m. advena, ein Fremder. A pécsi gombkötőknél, 1699: *öregbik* v. *igazgató legény*.

Inasok: *apród*, *tanuló-apród*, *ifjú*, 1529: approdianus; parvulus, tyrunculus; Knabe, Lehrknabe, Jung. *Inas*. 1671: *míves ifjú*. Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-korhoz. I. 23.

A czéhtől üresek: *hemplér*, *himpler*, *himpellér*, *csavargó*, *kontár*, *kantár*, *kajtár*, *klontár*, *várbeli* (t. i. conventiós, nem czéhbéli ötvös).

Czeledonia (gyökér), = chelidonium majus: cynadonya, fechke fiu (t. i. fü). Clusius-Beythe: Stirpium nomenclat. Pannonicus, 1584. «Chelidonia gyöke- re,» «Az Celidonianak a' vizet io innya Sargafagrul.» Francovith Gergely D. Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588. f. 17., 32. — «Vére-hullófü-gyü- kér (Chelidonia)» P. Páriz: Pax corpo- ris. 1701. p. 175. — Fel-Vinczi György: De conservanda bona valetudine liber scholæ Salernitanæ (Löcsén, 1694) című munkájában, p. 30. és 33: Che- lidonia = vére-hulló füvek. Chelido- nius = vére-hulló fü. Czeglédén ma is vére-hullófünek hívják.

Czemen-por, = Zementirpulver. Kecskeméti a cement-port már telje- sen azon recept szerint csinálta, mint a hogy most készítik. Ld. Karmarsch. S. 78. V. ö. Kunst- u. Werck-Schul. I. 20.

Czemment v. **czément**, = 1. Ze- ment; Kecskemétinél ily értelemben. — 2. «a czément», a. m. domus cœ- mentaria, Kolozsvárt a XVII. században.

Czemmentelnyi, = Zementiren, 1534: zymmitieren (Meyer: Strassb. Goldschm.-zunft. 90.), az aranyat cze-mentelés vagyis finomítás által nem ne-mes részeitől, főkép a réztől megszaba-dítani. Irodalmunkban, kiadatlan becses munka, Debreczeni László: Commenta-rius super auri praxim című, 1540 körül írt műve szól az aranyfinomítás technikájáról.

czendellődik, Meg —; megczen-derel; megczendereltetnyi, = sen-gen, versengen, a. m. 1. hevítés által felszínén megpörkölni; 2. szárazzá és sárgává tenni. Kehrein: Onomatisches Wörterb. 1853. I. 365. Sváb dialectus szerint, melynek ismerete a magyar-mester-műszóknál elsőrendű fontos-sággal bír, «zengen» a. m. sengen, ver-brennen. Schmid: Schwäbisches Wör-terb. 2-te Ausg. S. 546. Kecskeméti vas- és sárgaréz-aranyozásnál így hasz-nálja: «meg kell az tűzön czenderel-tetnyi».

Czikkiny v. **czekkel-arany**, = zecchino. 1693: száz czikkiny aranyat adván ajándíkon. Tököly naplója. Ki-adta Nagy Iván. 199. l.

Czímerkő, = Wappenstein. 1534: «edelgestein, wopenstein oder dergli-chen» Strassb. Goldschm. zunft. S. 90. 1614: czimerkövesgyűrű. R.-szomb. cz. i.

Czirkalom, = Zirkel. Már Pesthi Gábornál: Nomenclatura sex lingva-rum. 1550. L. I. cap. 22.: «circulus, zirckel, a. m. czýrkalam». A Ny. ö. IV. 389. szerint, e szó «hű mása az accu-sativus circulumnak.»

Czitvar gyükér, = Zedoaria, olasz zettovario, ném. Zittwerwurzel. 1676: *czitvor*, (féllet) *czitvort*, czitvorig. Tseh Márton: Lovak orvosságos új köny-vecskéje. 13., 17., 94. l. — Piskolcz-tól mérgezettek, «*czitvar-vizet* igya-nak (Aqua Zedoariae); vagy czitvart

magát rágjanak, vagy gyömbért». P. Páriz: Pax corporis. 1701. p. 315.

Czuzat, = Zusatz; ld. Additium.

Dagás, = daganat, dagadás. Kec-skemétinél «mérégnek dagása» a. m. mér-gezés folytán támadt daganat.

Dikk, = Dicke, Hemd, fr. chemise, ang. thickness. Kecskemétinél: «dikket csinálni (deszkából)»; nála tehát szin-tén mintázás, csak hogy annak har-madik eljárás módja, a Mantel, fr. man-teau, chape alkalmazása értendő. V. ö. Karmarsch. 102.

Drágakő, drágalátos kő, = Edels-tein, edler Gestein. Kecskeméti, ezek közé számítja a drágagyöngyöt is. Ügy-szintén Szikszai Fabricius: Nomen-clatura. Debr. 1593. p. 5. «gemma: gyöngy auagy draga kő»; Verantius: Dict. 5 nob. lingv. 1595. p. 41.: «gemma, Dragi-Kamen, Draga-Keü.»

Drót, = (goldener od. silberner) Draht; szokás szerint, bár nem szaba-tosan (ld. Bucher: Techn. Künste. 118), a. m. filigrán, arany v. ezüst zsinór, sodrony. Kecskemétinél is ily érte-lemben. — 1618: «8¹/₄ arany sinort, latját 1 frt. 15. d. = 9 frt. 49 d.» Br. Radvánszky. II. 210. — 1686: «ezüst dróttal gazdagon tekert szép virga vagy stilus». Az erdélyi ev. ref. a. sz. egy-ház névkönyve. XXI. 9. — 1588: «1 egész lóra való szerszám ezüst drótból 68 frt.» Br. Radvánszky, II. 389. Ne-mei: *dombos-drót* (filo pieno), *lapos-drót* és *vápás* v. *völgyes-drót* (filo voto v. scanalato). 1696: «felére lapos, felére dombos drótból készített, két egyará-nyú hosszú arany láncz.» Történelmi tár, 1880. 593. Kecskemétinél: *sodrott drót*.

Drót-lapító, műszer, melylyel a hú-zás után dombos drótból lapos-drót ké-szítettetett.

Drótmű, = Goldschmidhandwerck

mit der gulden trodt oder Parisianer-arbeit»; «Goldschmidhandwerk mit der goldenen Draht- oder Parisianer-Arbeit» Nürnbergi czéhszabályok a XVI. századból. Dr. E. Wiss: Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik u. Kulturgesch. Berl., 1881. LXX. 96. 112. Bocskay kincsei közt: «arani coveoczekk Parisiai Miw», «Parisiai Mwvel czinalt arani gombok.» Történelmi tár. 1878. 146. — Ált.: Filigran-Arbeit, sodronyos munka, 1665: sodrás. Az «ötvös mesteremberek míve limitatiójában» 1706: *drótos munkátul* egy latért 60 den. Tört. tár. XVIII. 269.

Drótműhöz való forrasztó. Egyik készítménye szerzőnk szerint. hat arany-részre egy arany nyomó additium, melynek fele ezüst, fele tiszta veres réz, s ez égetett finum pórissal keverendő össze. Cellini: Orificeria, cap. 2. (Brinkm. S. 54) az aranyhoz két uncia ezüstöt, egy uncia rezet vett, mely szerinte e czélra jobb a sárgaréznél; ő is pórís-perselyből szórta rá az örlött póríst.

Drótműves, = 1. Drahtzieher, a ki vékony arany-ezüst-szalakat húz és készíti ki. Pécselt 1494: Alexius, qui facit filum de auro. Koller: Hist. episcop. Quinque Eccl. V. ö. Bredetzky: Beyträge. IV. 21.

2. Filigran-Arbeiter. Minden ötvösnek kell értenie a filigrán húzásához, de nem mindegyik tud filigránnal mívelni. Németországban a XVI. s XVII. században csakis az augsburgi, nürnbergi és strassburgi ötvösök értettek a filigrán feldolgozásához. Roth: Gesch. des nürnbergischen Handels. III. 193.

Duplét=doublette. Cellininél: Orificeria, cap. 6.: «emlékezem, hogy rubin- és smaragdszínű kristályüveggel utánzott rubinokat és smaragdokat is láttam,

mely két darabból egymásra illesztett köveket doubletteknek nevezik. Milanoban készítenek ily hamis köveket s ezüstbe foglalják». Ezek nem mindig hamisak, gyakrabban csak igen vékony, de nemes kövek. Kecskeméti duplétgránátot említ. — 1633: zöld dupletos lóra való szerszám. Orsz. levélt. Act. N. Reg. fasc. 795. nr. 22.

Dutka, Kisebb fajta pénz. 1570: Dwdka. Radvánszky. II. 23. — Értéke, 1619: «az régi ó-dutkát tíz, és ez újat 9 pénzben elvegyék.» Tört. tár. XX. 280. »Die itzigen neuen Dutken ohne Unterscheid vor 4 Gr.» vegye el mindenki Sziléziában. Acta publica. Breslau, 1875. S. 129. — A szebeni országgyűlés rendeli, 1618: «ezután az dutka ez országban mindenütt 9 pénzben járjon». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. Ehhez képest 1627: Dutka p(er). d(enarios). 9.» Radvánszky. II. 250. — Joh. B(odó). Szentmartoni: Az tékozló fiúnak históriája. 1636:

Arany, tallér, dutkámat mind össze szerezzed
Nékem rossz pénzt bár ne adgy, legyen tiéd
rezed.

Ecset, = ščet, Bürste. Miklosich: Slavische Elemente im Magyarischen. Wien, 1871. S. 15. V. ö. Ny. ö. IV. 164.

Ecsetelnyi, = pinseln. Ecsettel eccselni: scopulā pectere. P. Páriz. — Kecskemétinél még: *leecsetelnyi*, a. m. abpinseln.

Ecczenyi, vasat vagy aczélt = hárten; ld. Aczélt ecczenyi.

Égetés ezüst, = Brandsilber, Kappellensilber, Feinsilber, fr. argent fin ou de coupelle. Finom, tisztára égetett ezüst.

Égettbor, = vinum adustum, vinum destillatum. Pápai Páriz. — Bethlen Miklós Önéletírásában, I. 197. 198. l., határozottan megkülönbözteti a pálin-

kától, s az aquavitæ-től (Gvadányinál: «ákovita»), melyekkel ujabban egynek veszik. «Az égettort — úgymond — örökké útaltam, és igen ritkán, orvos-sággal ha ittam igen keveset; pálinkát bor, ser nemlétiben úton, ételközben, ittam talán életemben háromszor; aquavitát, rosolist, fahéjvizet, igen keveset és igen ritkán.» — P. Páriznál: Pax corporis. 1701. 229. és 271. l.: «gyöngyvirágos égettbor; háromszor destillált vagy lecsepegtetett égettbor».

Egy arányú, = coequalis, compar. Sz. Molnár.

Egyembe v. egyemben = egyetemben helyett, nem íráshiba Kecskemétinél. Főleg a XVI., de a XVII. században is igen gyakori. Szilády Áron a Régi magyar költők tára I—IV. kötetének szómutatóiban lajstromra vette használatának módjait.

Éled (lassan, a szén), = reviviscit. Szenczi Molnár.

Éledetlen szén, = tűzre rakott, de még meg nem gyulladt szén.

Elefánt-tetem, elefánt-fog, = elefánt-csont. Pesthi: Nomencl. Lib. I. cap. 29.: elefant-tetem, a. m. ebur, Helfenbein. — A XVII. században az arannyal egyértékű, rendkívül keresett cikk volt. 1651. dec. 30.: «Az elefántcsontot — írja Mednyánszky Rákóczihoz — oly nagy darabokkal nem igen kaphatják és a miatt szűken csinálhatják; ennél az kettőnél még több nem volt ide Bécsbe; eléggé szorgalmaztatják az jubilért más hercegemberek is; de az mint íram, az elefánt-csontot oly nagy darabokban szűken kaphatják; legdrágább rajta az elefántcsont» stb. 1652. jan. 10: «az elefant csontú ládácska.... miatt elég bajom is volt. Csak az használván, hogy még az elmúlt nyáron 25 aranyat adtam volt reá, mostan már az többbit

275; egyébaránt ha nyárban meg nem adtam volna, soha bizony meg nem tarthattam volna, mert az (jubilé) felesége már drágábban is eladta volt az Ebenperg (Eggenberg) herczeg számára». Történeti lapok. I. 245., 262.

Eligius, Szent —, az ötvösök véd-szentje. Tiszteletének legrégibb emléke nálunk 1516-ra viheto vissza, midőn Kolozsvárt már fennállott sz. Eligius oltára: Altar Sancti Elegy (lásd a Bevezetést). — A budai ötvösök czéhszabályai (eredetije az egyetemi könyvtár kéziratárában), 1696. Art. 1. így emlékeznek róla: «Sollen die dieszem hanndtwerkh vndt Ordnung Einuerleibte Goldt-Schmid-Maister Ihren Gewöhnlichen Jahr-Tag an Sanct Elogy Tag halten, vndt an den selben Ein Jeder Maister vndt Gesell dem heyligen Gottes dienst vndt Khürchen Opfer bey zu wohnen verpflichtet». Szóról-szóra ekkép, ugyanazon kéz- és helyes-írással («Sanct Elogy Tag» stb.) rendeli el a szintén 1696-ban, német nyelven kiállított pécsi ötvös-czéhszabály (eredetije a nemz. muzeum kéziratárában) I articulusa, szent Eligius tiszteletét. — A pécsi ezüstmives (Szrebernari) ötvösök számára szerb nyelven, évszám nélkül, de szintén I. Lipót által kiadott czéhszabályok (másolat az egyetemi könyvtár kéziratárában) első pontja (Punctum Pervi) szintén elrendeli sz. Eligius tiszteletét. — A pesti ötvösczéh 1760-iki szabályaiban (eredetije az egyetemi könyvtárban) ez áll: «Erstens. Sollen die Geschworne vnd andere des Goldschmid Handwercks genoszene, so wohl Gold- als Silber-ausarbeither verpflichtet seyn, jährlichen an Fest des Heil. Eligy, als den 1-ten Decembris eine heilige Mesz in allhiesiger Stadt-Pfarr-Kirchen zu Peest lesen zu laszen». Ebből látnivaló, hogy a pesti ötvösök

sz. Elegius napjának előestéjét ülték meg, mert a szent névünnepe nem dec. 1-sejére, hanem 2-dikára esik. Ld. Dufresne Du Cange: Glossarium. Paris, 1850. VII. 381. — Már 1761-ben a pozsegai ötvösök, Art. 1., különböző tűzműves-mesteremberekkel lévén egy ugyanazon czéhbe egyesülve: a tartományi védszentet vagyis, magyarországiaknak tartván magukat, *szent István magyar királyt* választották védszentjöknek. 1766-ban pedig, a győri ötvösök, Art. 1., a gombkötők és Lyon városa patrónusát, *szent Leót* tisztelték védszentjök gyanánt.

Enyő, = enyv v. enyü: bitumen, gluten. Sz. Molnár.

Enyves víz, = aqua glutinata. P. Páriz.

Eresztenyi, megeresztenyi (aranyat, ezüstöt), = fließen lassen. Innen *eresztett arany*. 1582: «Igazac es fzin-ten olly igen tífztac, mint az ezüft kit földből el valafztac, az ötuöföc kohokban oluafztottac es *hetszer megerefztuen* tífztitottac». Bornemisza Peter: Enekec háromrendbe. F. LXXXVj.

Eresztő viasz, = «Glühwachs: olyan vegyített viasz a melyet az aranyozott munkán, hogy annak vere-sebb szint adjunk, elszoktuk égetni. Lehetne talán mondani: *Fűtő-viaszk*.» Szentpétery kéziratában.

Eszterga, szterga, = Drechselbank, Drehbank, Ballagi: M. ném. szót. — A XVII. században gyakrabban: esztergár.

Étetés, = 1. veneficium, intoxicatio, megétetés, étetővel vagy méreggel megétetni. Füsüs: Kir. tük. 260. l. Átalában élő lények elvesztésére szolgáló szerek alkalmazása. Pázmánynál: Préd. 230. l.: «ollyan, mint a halász-borgon az étető». Kecskemétinél: etetés és méreg. 2. a. m. edzés; étető vízzel kiétetett s cifrázott érczmű. 1595: Vdvarj pohar

fedeletlen melnek étetés az oldala». B. Radvánszky. II. 96.

Étetnyi (ezüstre), = ätzen, fr. graver à l'eau forte, ang. to etch.

Étető víz, = Ätzwasser, fr. mordant, eau forte, ang. mordant.

Ezüst, ezüst, ezist, (e szó legrégibb alakja), **üst, ist**. Etymologiai s nyelv-történeti adatokra nézve ld. Nyelvör. V. 213. VI. 551. VII. 396. Fajtai: 1685: *bányabeli ezüst*. Thököly naplói. Kiadta Thaly. 242. l. 1698: *compastom-ezüst*, a. m. compositum. Tört. lapok. I. 630.; egészen más az argentum compactum. Benkő: Magy. minerologia. 1786. 144.

égetett-ezüst;

finum ezüst;

garas v. hitván ezüst;

mű-ezüst v. műben való ezüst;

«*pénz verni-való ezüst*», 1552: egy *pénz-ezüstből* csinált kicsin kereszt. Czobor Béla: Egyházművészeti lap. II. 17. *plikben lévő ezüst*;

«*szalamia-ezüst, ezüstöske-szalamia-ból*.» Századok. 1869. 418.

románcz-ezüst.

Ezüst-glét, = Silberglätte, — máskép *ezüst-tajték*: argyritis, lithargyrium, (Sz. Molnár), Metallsilber, Silberschaum; Agricolánál: De re metallica, több helyt, a m. spuma argenti.

Ezüstöznyi rezet = «Kupffer vber silbern». Künftbüchlin, f. 6. ezzel job-bára egyezik Kecskeméti eljárása, csak-hogy ő só helyett gáliczkövet használt. A réz ezüstözése hajdan szerfölött ritkán fordult elő. Sokkal gyakrabban ezüstözték meg a rézzel igen-igen vegyített ezüstöt. Bucher. 117. Listinél mégis: Cladis Mohachianæ pars IV.:

Csalárdság-vadászó, rezet aranyozó,

Fortélyoknak ötvöse.

Ezüst-sík, kettős jelentésére nézve ld. Aranydik. 1678: ezüst síkos elő-kötő. Tört. tár. 1882. 779.

fakad, Ki—, = kipattogzik, kikun-
korodik a faszén, gyors fűtés következ-
tében.

Fancsallott ezüst, = amalgamier-
tes Silber. Jelenleg: foncsor-ezüst.

fancsarol, Meg — (ezüstöt), =
amalgamieren, foncsorolni. Szentpétery
kéziratóban. Az eljárás leírását adja Kar-
marsch. 72.

Fancsullott arany, = amalgamier-
tes Gold.

Féderbajsz, = Federweiss.

Fecskekő, miért? előadja Kecse-
méti és Apátzai: Encycl. 253.; mind-
kettő Plinius után. Sz. Fabriciusnál
p. 6. szintén a. m. chelidonium, quem
gignit hirundo.

Fejér czin, jelzője fölösleges, a. m.
fejér ón, ld. ezt.

Fejér gáliczkő, = vitriolum zinci,
Zink, Vitriol. 1696: Tsch Mártonnál,
54., 83. l. ugyanígy. Benkőnél: Ma-
gyar minerologia. 88. l.: «fejér gálicz,
nevezik *római gáliczkőnek* is közönsé-
gesen, tiszta fejér, a fattyú-ónnak sava».

Fejér ón, = «Stannum, zyn.» Pesthi:
Nomencl. L. I. c. 14. Gáti: Természet
históriája, 1798. 19., 20. l. szintén vilá-
gosan megkülönbözteti a fekete óntól.

Fejér pénz, = ezüst pénz: ellentét-
ben a vörös- (másképp kongó-) pénzzel.
1555: fejr pínz és lengyen pínz. Tört.
tár. 1882. 390.

Fejér safil, = fehér saphir. 1642:
«Weiszer saphir». Meyer: Strassb.
Goldschm.-zunft. S. 132. Jelenleg üz-
leti neve: Leuco-Saphir. Rudolf: Edle
Metalle u. Schmucksteine. 1859. S.
149.

Fekete ón, = ólom. «A fekete onn
nem olyan tiszta bányászat (mint a
fejér ón; bányászat a. m. ércz), és igen
gazos, temérdek, seprőlékes mercuri-
omból s hasonló kénköből áll. Ez ned-
ves földbe temettetvén, mind nagyságra

s mind nehézségre öregbül, sőt még a
föld színén is nőni mondatik, innen
vagyon, hogy annak nedvességétől
öregbüllyön. Hideg és szorító termé-
szetű. Minekokaért az ő belőle csinál-
tatott edények nem olly egésségesek.»
Apátzai: Encycl. 1653. p. 250.

Fekete sár, (betegség) = «*Bilis atra*
quam græci Melancholiā uocant facit
infantium». Galeotti Martii Narn. de Ho-
mine Libri Dvo. M. D. xvii. p. 76. Sz.
Molnárnál: Sár, a. m. bilis, cholera;
kiben sok sárvíz vagy: biliosus, cho-
lericus. Apátzai Tserénél: Encyclop.
188. l.: «A fekete sárnak jegyei a sárga
sár, és komor nedv egyelített jegyei,
mindazonáltal a melegségnek és a forró-
ságnak nyilván való jegyei is járulnak
hozzájok, honnan ő belőle kergeteges-
ség, fene, börpokol, és gonosz rüh
s több effélék erednek». Fel-Vinczi
György: De conservanda bona valetu-
dine liber scholæ Salernitanæ (Löcsén,
1694) című munkájában így versel
róla:

Et caro cervina, & leporina, bovina, caprina:
Atra hæc *bile* nocent, suntque infirmis ini-
mica.

Szarvas-hús és nyúl-hús, ökör-hús, kecske-hús,
Fekete sárt szerzők, s lesz melancholicus.

Fekete szenes festék, = bécsi
korom, Kien-russ. Kecskeméti ugyan-
ezt érti a «krétás szenes festék alatt».

Fenek-ülő, = «Bodeneisen: fenék-
vas». Szentpétery kéziratóban.

Fekete zománcz, = 1. schwarzes
Email. 2. niello (nigellum a. m. fekete).
P. Páriz, Dict. mindkettőt összefoglalja:
«fekete zománcz: encaustum nigrum,
nigellum». Balassa Bálint költeményei-
ben, 6. l.: «burítva nagy fekete zo-
mánczban». 1689: fekete zománczczal
zománczozva. Arch. ért. XV. 189.

Fenyő-szurok vagy **fenyő-viasz**.
Szenczi Molnár szerint az utóbbi = pix.
Kecskeméti egy helyen, a trébellő viasz

csinálásánál említi mindkettőt: az ő szövegéből kivehető, hogy fenyő-szurok és viasz ugyanegy jelentésű.

Finum arany = feines Gold; aurum obryzum, purissimum, ad obrussam expurgatum. P. Páriz.

Finum ezüst, = Feinsilber, Brand-silber; fr. argent fin, ang. fine silver. 1472: «fyn gebrant silber». Hans Meyer: Die strassburger Goldschmiedezunft. Lpz., 1881. S. 54. P. Páriznál: «finum ezüst: argentum pustulatum», s ez, a latin részben, a m. «pénz vernivaló ezüst». Ellentéte a garas vagy hitván ezüst, ld. ezt.

Fléhely, = flache Ahle, ang. bradawl. Ld. Karmarsch. I. 742.

Flusz = Fluszspath, fluor mineralis. Kecskeméti szerint «az flusz semmi nem egyéb, hanem afféle sárga, nyakban hordozó kláris, mint egy íveg, csakhogy sárga, mint az jácczint, késnyelet is csinálnak belőle».

Fodorgatás, fodorgatott, = fodorosan hajtogatott nemes érczmű. 1580: (virágos kupán) «Az gomboknak az teteje zeold zomanczos, az fodorgatása feligh feier, feligh zeold zomanczos.» Századok. 1877. 548. Bocskay kincsei közt: «fodorgatott arani Remek», «fodorgatott Arani Boglar». Történelmi tár. 1878. 149.

Fodorítanyi, vasat, = «szederjesen, virágokkal írni», habossá tenni, cifrázni a vasat. Radvánszkynál: II. 177: «szablya, dömöczki, az vasa cifrás»; «török szablya, fodor dömöczki». 1612. — Sz. Molnárnál: «fodoritom: crispo, calamistro», v. ö. ez utóbbival azt a szólásmódot, mely szerint calamistros adhibere, a m. *cifrázni* a szót; Pázmánynál ez a m. *szófodorgatás*.

Fodorítás, = Damascirung, cifrászás (vasé).

Fogpor, fognak az pora, Kec-

kemétinél a m. égetett elefánt-csont pora.

Fogó, = Zange; forceps, csipővas, Veszprém-ben (alkalmasint Zieher-ből) csipérvas. Győrött csipétvas a m. Feuerzange. Ny. ö. XI. 528. «De forcipibus» bőven ír Theophilus. Lib. III. cap. 7. Vetélk. 105—107. v.: *drót-vonó, hajtó, harapó, srófós és tűzelő-fogó*. Ez utóbbi Szentpétery kéziratában: Klufft a m. *tűzi fogó*.

Forgács-láncz, forgácsos láncz, = többnyire keskeny vágakkal, forgácsformára «fodorgatott» (arany) láncz, minőket a XVI. század közepétől maig készítenek az ötvösök. 1584: «forgaczos arany Lancz». Századok 1877. 558. 559. 1662: «Egy forgács arany láncz.» 1696: «Más lukatos, lapos forgács . . . arany láncz.» Történelmi tár. 1880. 589., 593.

Forint-arany, korona-arany, = «scutatus sive coronatus: forént avagy korona arany». Comenius-Szilágyi p. 96.

Forma, = «proplasma: forma, mellyben öntenek az ötvések». «Formába kiönteni: in proplasmata effingere». Pápai Páriz. Kecskeméti a fővénybe öntésnél említi, ugyanily értelemben. Szentpétery kéziratában élő szókül említettnek: «formálni, formen; formáló v. öntő palaczk, Formenflasche; formáló föld v. formáló homok, Formensand».

Formáló deszka. A fővénybe öntésnél mikép használják, leírja Kecskeméti.

Forrasztanyi, megforrogatnyi, = löthen. E művelet, a barbárkorban, mindaddig míg a tiszta nemes érczet toldalék nélkül használták föl, úgy látszik egyszerűen abban állott, hogy a forrasztandó tárgyon azt a helyet, hova ragasztani akartak, megolvastották. Jelenleg a forrasztás abban áll, hogy az érczda-

rabokat valamely lágyabb, izzó-olvasásba hozott idegen ércz segélyével, összeragasztják. Ily idegen érczanyag az ezüst, vörös- és sárgaréz; az ón, ezüst, aranyvegyíték, ezüst és réz, vagy ezüst, sárgaréz és horgany. Bucher. 116. — Az ötvösség minden időszakában nagy ügyelettel voltak arra, hogy a levegő kártékony hozzájárulását, az élegülést megakadályozzák. Az ó-korban salétrom és húgyany szolgált e célra; Theophilus borkövet és sót, Cellini póríst, ammoniakot vagy rézéleget, Kecskeméti borkövet vagy póríst használt. A porrártört póríst az ú. n. pórisperselyből a forrasztandó helyre hintették, s mihelyt az ércz, a fa-szén tüzének szakadatlan szítása folytán, egész felszínén izzani kezdett, hideg vizet freccscentettek rá.

Forrasztás, forrasztó, = Loth, Löthen. Szentpéterynél a Schlagloth is egyszerűen csak forrasztó; Kecskemétinél: pogány-forrasztó. Ld. ezt.

Forrasztó cső, = Löthrohr, Blaserohr, fr. chalumeau (à bouche), ang. blowpipe. A Vetélkedés 115. versében: «forrasztó csüvek». Szentpétery szerint Blasrohr vagy Löthrohr, «forrasztó csőnek» nevezetett 1833-ban is. Meglehetős szűk, 0.20—0.25 M. hosszú sárgaréz cső, mely egyik végén kitágul, a másikon kihajtva, finom nyilással van ellátva. A cső tág végét a szájba veszik, hogy egyformán s tartósan fújjanak bele; szűk vége a tűzbe jő. Karmarsch. S. 407.

Fótos = foltos. Rosszúl vagy tarkán, *részen szerint* aranyozott műről. Ez utóbira példa, 1580: zegenkent araniazot, foltonkenth chak feýer. Századok. 1877. 550. Fót = aranyozásnál pusztán, más-kép paraszton maradt tér vagy szérű. «Dolmányán a szabó parasztot nem

hagyott», (Arany: Toldi 11. ének), azaz mindenütt kisujtásozta.

Fövényben öntenyi, = in Sand giessen. Az ötvösök ércz-öntésnél, rendszeren mintát nyomtak a homokba, trippelybe vagy ossa sapiába, mely mintának megfelelő volt a külső, szabadon álló fele. Bucher. S. 112.

frisselnyi, Meg — (az vasat), = frischen, fr. affiner, a nyers vasat kovács-vassá készíteni. Szenczi Molnárnál: frisselem, renovo, polio, repurgo. Ily értelemben szól az Appr. Const. P. II. tit. 16. art. 4. *frisselt* és *frisseletlen* aranyról. E szerint Thalynál: Adalékok. II. 284.: «mint aranyat tűzben ugyan megfircseli (így)» a közlő helyesen tette, hogy az utolsó szót kérdésbe vonta; fircseli helyébe frisseli teendő.

fülnyi, Fel —, = zárt helyen, alulról felhevíteni. Kecskemétinél: «hadd felfülnyi».

Füge-fekély, = *ficus*. Simai: Végt. szed. szót. 214. Kresznericsnél fügesúly.

Fült, megfült, = adustus, tostus, torridus, fervefactus, calefactus. Sz. Molnár. V. ö. Lehr Albert: Toldi 55. l. — Kecskemétinél: tiszta fült feýer só.

Furdancs, = Dreil vagy Dreilspitz. Szentpétery kéziratában. Cselkónál: Válogatott darabok. Pozsony, 1817. 166. l.: «furdancs: puska gyújtó-lyukat fúró eszköz a puska-csinálóknaál». Freckaynál: Épületasztalosság, 143. l. F. a. m. Bohrwinde, vilebrequin. V. ö. Tájszótár. 129. l. — 1662: *furtancs*. A A somorjai régi jegyzőkönyvben, Somorja város levéltárában.

Furdancs-tőke. A Vetélk. 113. v.:

És a furdancs-tőke,
Sokféle furdancsival.

Fúvó, = follis. Ld. Theophilus értekezését, Lib. III. cap. 4.: «de folli-bus» és III. c. 82.: «de conflatorio».

Gáliczkő, = Gallizenstein, vitriolum cupri, Kupfer-Vitriol. Comenius-Szilágyi, Janua. 16. l.: gáliczkő avagy *rész-virág*. Benkő szerint, Magy. min. 89. l. «*kék-kő* közönséges névvel». Miklosich szerint, Slav. El. 14., e szó a szláv «skalice»-ből jött át hozzánk. — Kecskeméti *fejér* és «égetett gáliczkövet» is említ. V. ö. Varga téntával.

Gamahó = cammeo (Cellininél). 1545: Az Egykbe (t. i. gyűrűbe) vagyon egy *gemako*, mynd kettew pethetes. Régi magy. nyelvm. II. 57. l. 1597: *Gamarvol*. Győri tört. és rég. füz. I. 58. 1570. és 1582: *gamaho*. 1601: *gamao*. 1612: *gammao* és *gammao kő*. 1642: *gamaho* kis gyűrű. B. Radvánszky. II. 23., 58., 99., 178., 180., 175. Ismeretlen származású nemzetközi szó. XIV. száz. fr.-lat camaheu, camahelus, ang.-kplat. camahutus, camahotus, kpfelném. gâmaheu, sp. camafeo, újfr. camée és camaïeu. Diez: Etymol. Wörterb. der rom. Spr. 3-te Ausg. I. 103. Ducange-nál: Gloss. II. 40.: camæus = sardonyx; camaynus: lapis pretiosus, gall. camaïeu, camayx, idem. — Kecskeméti meghatározása szerint e szó eredetét, a mint már Rapp: Gramm. II. a., 127. állította, a szláv kamenjben kereshetjük, mely általában követ jelent. Ő ugyanis ezt írja: «mind gamahónak híják azt, valamelyet emberfő-formára faragnak, akár micsoda kőből faragják». Ezzel egyezik Radvánszky-nál II. 94. 1595: «egi kis *gamahos* Araný gŵrw zomanczos *feýwel* feketeuel». Ott azonban a közlő Waltherr Imre így magyarázza: «gamaró = mennykő színű drágakő, chaliasas». Waltherr urat bizonyára régi szótáraink vezették félre. Molnárnál ugyanis I. 177. «chalazias: menyütőkő színű drágakő»; P. Páriznál pedig, «gamahó-kő: chalazias».

Garas vagy hitván ezüst, = «ge-

ring Silber», a brassai ötvös-czéh vagyonyjegyzékében; graues v. Grausilber. Unverzagt: Technolog. Wörterbuch. Wiesb., 1869. S. 223. 1688: «1 öreg garas (Frosch) kiben is egy öreg smaragd kő vagyon mellre való 400 frt». B. Radvánszky. II. 380.

Gépely, = 1. Göpel, Göppel, v. Gappel, P. Páriznál machina tractoria, Ballaginál emelő csiga, Czelder Márton felsőbányai ref. lelkész értesítése szerint: gépely, a bányából az érczet fel szállító, lóerővel körüljáró csiga, mely köteleken húzza fel az érczet a mélységből. — Szarvas Gábor az akadémia nagy szótárának e szóra vonatkozó hibás etymológiáját bizonyítgatva, Ny. ö. IV. 396. azt állítja, hogy a gépely nem a Hebel-ből lett, hanem a német Giebelből. Annyiban igaza van, hogy a Giebel-t is gépely néven vettük át. De felejtí, hogy e szó «gépely» két különbözőtárgyra vonatkozik a magyarban, és hogy a XVII. század végétől fogva széltire használt «gépely», mint «bányabeli gép» kétségkívül egyszerűen csak az ugyanazt jelentő «Göpel v. Gappel» átvétele. V. ö. Scheuchenstuel: Idioticon der österreichischen Berg. u. Hüttensprache. 91. 105. 106.

2. *Giebel*, faczövek vagy vasrudacska. Kecskeméti ily értelemben használja.

Gíra, géra = marca. Egy arany girában 43.5 nehezék arany, 0.33 neh. ezüst, 0.16 neh. réz; egy ezüst girában 39.5 neh. ezüst, 5.5 réz volt. V. ö. Tört. tár. 1878. 365., 366. A Székelyföldön, bizonyára a biblia nyelve, maig fenntartotta, «marka (pénznem) és lelki ajándék» értelemben. Kriza: Vadrózsák. 500.

Glét, = Glätte. 1688: egy cseber glét teli. B. Radvánszky. II. 396. 1701: P. Páriznál: Pax corporis, 305., 313., 314. orvos-szerül ajánlva.

Gömbölyeg, = rotundus, globosus,

gömbölyded. Bocskay kincsei közt: «egi geombeolieg arani lancz.» Tört. tár. 1878. 147.

Görög fejér, = Bleiweiss. Sz. Molnárnál: «cerussa, fucus,» az előbbi helyesen (v. ö. Heraclius. Lib. III. cap. 24., 25., 29., 36., 50., 54., 56., 58.), az utóbbi hibásan, mert fucus tulajdonkép a m. vörös kendőző szer. V. ö. Keesz: Fabricate. II. Bd. II. Th. 985.

Goront, gront, (aranyas műé) = Grund, fr. blanc. Ld. Karmarsch. 814. Sz. Molnárnál ily értelemben fordul elő «gerend: basis». Baróti Szabó Kisded szótárában, gerend, egyebek közt a. m. talp, fenék.

Göztöl, = Gestell, Eisenkasten; Kecskemétinél kül. Vorherd, v. Vordergestell értelemben. A tűz hatásának különösen ellenálló anyagból kell készíteni. V. ö. Scheuchenstuel: Idioticon. 47., 101.

Granállott ezüst, = granulirtes Silber. Az olvasztás és vízbe-öntés által szemcsézett arany-tartalmú ezüst. Kunst-u. Werck-Sch. I. 178.

Granálnyi, meggranálnyi, öszvegranálnyi, = granuliren, fr. granuler, graner, a. m. Péchnél szemcsézni. Olvasztott érczet lassan hideg vízbe önteni, mi által az, gömbölyű szemcsékbe áll össze. Minerophil Freib. S. 266.

Grattos, = karatos. Kecskemétinél: 14 grattos arany.

Grestikkely, = Grabstichel, mely Ballaginál (Német-magyar szót. 1881. 448. l.) a. m. «kupás véső, árvéső, vésőár». Kicsiny négyszögletű aczélvéső, fr. burin. ang. graver, mely a tulajdonképeni vésőtől, Meissel, fr. ciseau, abban különbözik, hogy nem a kalapácsal, hanem szabad kézzel kell jártatni. Vésőknek, rézmetszőknek ötvösöknek egyik legfőbb eszköze. Theophilus: Schedula, lib. III. cap. 11.

így írja le készítését: «Fiunt quodque ferri fossorii ad fodiendum hoc modo. Fit ferrum ex chalybe puro, longitudine digiti majoris, et grossum ut festuca, in medio vero grossius, et est quadrum; una cauda ponatur in manubrium, et altera summitate limetur una costa, quæ est superior, usque ad inferiorem, sed inferior est longior, quæ limata gracilis est in cuspidè; quod calidum temperatur in aqua». Ezen edzési eljárás olvasható u. o. lib. III. cap. 20. Használatát így írja le a Vetélkedés 110-ik verse:

Polstikkelyt, grabstikkelyt,
Hegyes műszert, fléhelyt,
Effélét kell tartanunk:
Két három tutzetet,
Nagyobbat kissebbet,
El nem lehet műlatnunk.
Ezekkel lyukasztást,
Bémetszést faragást,
Mi munkáinkon tészünk.

Grispan, = Grünspan, szénsavas rézéleg. Grispan név alatt jő elő már az 1530-as években. Régi magy. nyelvemlékek. II. 48. — 1618: grispán gyer-tyák festésére. Radvánszky. III. 29. — 1784: krispán. Werner-Benkő 79. l. — Erdélyben, Homoród-vidéken, ma is kirispán. Ny. ö. V. 32. Kecskemétinél: jóféle, (vagyis) bécsi grispan; jóféle bécsi, ne törökországgi.

Gró, = grau, szürke.

Gyapot, = Baumwolle. Török eredetű magyar szó, mely tőlünk ment át a délszláv nyelvekbe, ld. Munkácsi értekezését Nyelvt. közl. XVII. 15. — Pesthi: Nomencl. Lib. I. cap. 14.: «gyapot, bombix, baumwol». Már P. Páriznál, s attól fogva a legujabb korig, «gyapott». Ugyanígy nevezi s rendkívül érdekesen ír róla, Magyarorszáiban való termesztését ajánlva, Mikes Kelemen: Törökországi levelek. I. 137.; a gyapot-kereskedést Segesvárt egy görög

ötös kezdte. Dd. 1726. Segesvár-város régi levéltárában. Nr. 3338.

Gyémánt, gyakran, kivált költőknél, magyarul is *adamas* v. *adamaskő*. 1579: *Rosa Giemanth*. B. Radvánszky. II. 27. l. 1600: *gyémánt*. Tört. lapok. I. 53., 54. l. 1658: *dimánt*, *diamant*. B. Radvánszky. II. 330., 331. Gyakran említve: *tábla-* v. *táblás* és *hegyes-gyémánt*. 1600: «egy öreg tábla gyémánt, három apró táblagyémánt, negyedik egy kis hegyesgyémánt, háromszegremetszve». Tört. lapok. I. 54.

Gyémánt tén, = Diamanten-Dinte. Cellini: Orificeria, cap. 8., 9. igen érdekesen és bőven írja le, «mikép adatik tinta a gyémántnak». E tinctura készítéséhez Cellini jobbra ugyanazon szereket használta, mint Kecskeméti. Egy másik recept, a Kunst-u. Werck-Schulban, I. 234.: «Eine gute Diamanten-Dinten zu machen. R_x Nimm ein Wachs-Liechtlein | verbrenne es unter einen Messingen Becken oder Blech | und nimm den schwarzen Rauch | nimm ein wenig Terpentin und Mastix / ana, zerlasz es in einen saubern Kupffernen Schällein». Ez, az első tétel kivételével, egyezik Kecskeméti eljárásával, kinél «gyémánt tén, *temérdek*» a. m. *sűrű* gy. t. A Lugossy-codexben hatféle módja van előadva; egyik közülök, mely «egý gemant tenta temérdeknek»: Kecskeméti receptjének a párja.

Gyantár, gyantár. Az orosz Jantar, ném. Bernstein, a. m. gyantár, gyanta. Gyarmathi: Affinitas. 1799. p. 312. Itt össze van foglalva a gyantár, gyanta és Bernstein, mely utóbbit, a mai nyelvhasználat is, borostyánkőnek nevezvén, határozottan megkülönbözteti az előbeniektől. A XVII. században «Gyánta: electrum, succinum, resina, gypsium. Gyantár, *idem*». Sz. Molnár. Ennélfogva

gyentáros, gyantáros és gyontáros, valamint *gyantázott* és *pallérozott* (bútor-nemű) akkoriban ugyanegy jelentésű. Így nevezték a schellack-kal vagy firniss-szel fényesített holmit általában. Csak a legújabb időben különböztetett meg e szó: gyantár, a. m. Firniss, acsiszár-szertől, a. m. Politur. Frecskay: Épületesztalosság, 142., 145. Toroczkón ma is, «a szoba minden bútorzata *gyantáros* azaz meg van festve s virágcsokrok-kal és arabesk fonadékokkal ékesítve.» Orbán: Székelyföld. V. 219. — 1567: semý *genthar* nýnthen raythok (t. i. a pajzsokon). Régi magy. nyelvemlékek. III. 70. l. 1593: Gyantáros auag feniő viaßbal meg boríttatot tabla. Sz. Fabricius. p. 150. — 1656: Az követ házát megczifráztatám *gyontáros festékekkel*. Okmánytár II. Rákóczy György dipl. összekött. 435. l. 1676: *asztalos-, bikfa-, fenyő-, szurok-gyanta* (gyantár sehol). Tseh Márton: Lovak stb. 15., 33., 51., 55., 65., 73. l. Ellenben 1701: *asztalosok gyantárja*. P. Páriz: Pax corporis. 303. V. ö. az «asztalosok mivek limitatiojával» 1706: *gyantáros virágos* v. *gyantárosan virágosan* festve. Tört. tár. XVIII. 267.

Gyöngy, = gemma, margarita, unio. Pesthínél. Nomencl. L. I. c. 23.: «gemma, perle, gijewngij». V. ö. Nyelvt. közl. XVII. 95. Latin neve után jelképesen, 1666: «az... margarita-kő, kit az nap szépít bizonyában is: jelenti az császárnét, kit Margaritának hívnak, és hogy valamint a követ a nap szépíti igaznak: úgy a császár is az szűz Margaritát szépíti». Századok. 1876. 393. — Nemei: *igaz gyöngy*, gemma genuina, v. *drágalátos gyöngy*, margarita pretiosa. Tolnai F. István: Kalauz, 1679. 720. l. 1652: *kártya-gyöngy*, *kerék-gyöngy*, *tiszta-gyöngy*. Századok. 1873. 352.

Gyöngyáros, = Juwelier; gemma-

rius, draga kő arulo; margaritarius, draga gyöngy czinalo. Sz. Fabricius, 110., 112. — 1649: gyöngyáros jubilé: Ld. Jubilé.

Gyöngyház, = Perlenmutter, mater perlarum. Pesthi: Nomencl. L. I. c. 23.: «Gijewngi jannija, perlenmutter, mere de perle, (cseh) perlowa matka». 1608—21: «gyöngyház-csiga». Tört. tár. 1878. 160. — Miskolczy Gáspár: Egy jeles Vad-kert. Lőcse, 1702. p. 578.: «gyöngy termő csiga». Összetételekben még 1580: «gŷeongŷ haz pohar». Századok. 1877. 553. A XVII. században «gyöngyház», s a múlt század óta gyakran «gyöngyhátas».

Hájogkő, = Chalcedonix. 1608—21: Hályogkő-gombok. Ipolyi közl.: Történelmi tár, 1878. 159. A közönséges bányászok «az homályos kalcédonixot hájogkőnek» nevezik. Werner-Benkő 17.

Halhéas, = pikkelyes. Sz. Molnár: halhajas: squamosus; halhéa haja: squama. Werner-Benkő: halhéas vagy pénz: squamosum. Kecskemétinél: halhéas szín. A régi nyelvben igen gyakran: halhéas karaczel, mely a. m. corazza, Schuppenpanzer. De van, 1579: «halhev pohar». B. Radv. II. 27. 1697: (a crocodilusnak) halhéasforma erős bőré farka. Komáromi János naplója. 31. l.

Hamm, = hamv, hamu. De már Kecskemétinél is *hamuszény*, a. m. hamuszín. Ez Bornemisznánál: Enekec. f. CCXXI.: «hamu kęc fzin».

Héa, = hía vminek.

Hegyes szín, = éles, szemszűrő szín.

Helymes. Ismeretes, de mindeddig megfejtetlen szó. Megfejtve, valóságos Columbus tojása. Jelentése ugyanis a. m. helm-es, azaz sisakos. A legtöbb czéhszabályban a mesterremek tárgyai közt van, mai szóval élve, egy heral-

dikai czímerpaizs, sisak és járulékeinak kimetszése. 1473: a kolozsvári ötvösczéhszabály szerint, mesterré csak az lehet, a ki tud «*insignia aut clenodia armatica*... Clipeum armateum formare et bene facere, wappen graben, insignia scutirisare» etc. — 1510: «Ötvös-renden való új mester tartozik csinálni egy pöcsétett, a kiben metszen egy *sisakott és egy paizsott*». Az alsó-körösi (másképp körösvásárhelyi) ötvösök, csi-szárok stb. articulussainak záradéka (másolata a nemzeti muzeumban). A pesti ötvösök 1529-ben mesterremekbe tartoztak készíteni: «unum sigillum, *helymes vocatum*». — 1600: «az harmadik remeők egy helymős peczet, de nem roftelios es nitot helymős». A debreczeni ötvösök czéhlevele. XVII. Art. A latin példányban «*helmes pechet et non rostreatum*». — 1601: «Elsőben mester remekben csenáljon... egy pecsétet *német sisakkal és vértékkel egyetemben*». A kassai ötvösczéh articulussai. I. Art. — 1603: mester remek «egy *helymes pecsét*». A komáromi ötvösök czéhlevele (az egyetemi könyvtárban.) — 1708: mesterremek «*insignia sculptitia cum clýpeo et galea*». A rozsnyóbányai ötvösök czéhlevele (a felsőmagyarországi muzeumban.) — Végre Lőcsén a mesterremek harmadik darabja gyanánt «soll er ein Sigill schneiden mit einen *Helm und Helmdecke*». A lőcsei ötvösczéh articulussai, 1748-ból (eredetije az egyetemi könyvtár kéziratárában).

Hézag ontenyi gipszet, vagyis úgy, hogy belül üres maradjon. Hézag ugyanis a régi magyarban a. m. üres. Baronyai Decsi Adagiáiban, Chil. IV. Cent. III. Dec. I. 2.: «Szépen szól a hegedű de *hézag* belől»; ennek variánsa u. o. Ch. III. C. IV. D. VII. 6.: «szépen szól a hegedű de *üres* be-

lül. » Ld. Ballagi Mór: Baronyai Decsi és Kis-Viczay közmondásai. 12. l.

higgad, Le, — = leszáll. Kecskemétinél: «lehiggad az (olvadt viasz) fenekére az szerszám.» V. ö. a népdallal:

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni.

Hijucz = hiuz.

Himégetés, = szkófiomégetés. Ld. Skófiom.

Húgyik, a csiga. Húgyom: mejo, mingo. Sz. Molnár.

Húgyos plancz, ld. Plancz.

Hurina = urina.

Illuminálnyi, arannyal, = illuminare, színelni, fárben.

Író-arany (v. ezüst), = Mahlergold. A Lugossy-codexben: *Irnia való arani*. Ld. Képiró-arany.

Iskatulya, = Schachtel. Bocskay kincsei közt: «*vonetekos* Iscatula», «vonetekos fedelw scatula». Tört. tár. 1878. 146. Kecskeméti szól *mecczett* iskatulyáról is.

Ivolya = viola, a magyar nyelvben igen ritka hangátvétessel ibolya. Népdalokban viola, vijola, vilója. Comenius-Szilágyinál, Index. 485.: *igolya* is. «Ivolya, Páriz Pápai habet vaccinium, sed hoc est Afnya, Ivolya vero nihil aliud est, quam viola, quod Magyarai nominant mox viola, mox ibolya, mox autem ivolya». Leschka: Elenchus Vocabulorum Europ. p. 99.

Jubilér, = Juwelier, fr. joaillier, metteur en œuvre, ang. jeweller. Köfoglaló, az a ki a drágakövek befoglalását (ném. Fassen, fr. monter, montage, sertir) végzi. «Gemmarius, Gyöngy áros jubilér». Comenius-Szilágyi 1649. p. 101. Sándor István: Sokféle. V. 106: «jubellér».

kabálódás, Ész nélkül való —. Matkó István Bányász csákányában, 1668. 323. l. kábálkodni: stultescere, inep-

tire: Veresmarti Megtérése históriájában, kiadta Ipolyi, 308. l.: «magad se *kábálodjál*, egyebeket se csalj».

Kakaskő, = alectorius, alectoria, lapis in ventriculo galli nascens. Kakaskő. Sz. Fabricius. p. 6.

Kapel, = Kapelle, Treibscherbe, lat. cupella (ld. Debreczeninél többször), fr. coupelle, têt, ang. coupel, cupel, test. Égetett csontporból készített csésze. Karmarsch. 69. Szentpétery kéziratában: «Capell: az aranyak és ezüstnek tűzbe való megfinomítására készített massa mindenestül; abtreiben v. capellieren: az ezüstöt és az aranyat az úgynevezett tésten, tűzben minden más vegyítéktől megtisztítani v. finomítani». Ez utóbbi t. i. a Kapellenprobe, Probe durch Abtreiben, kupellieren módjáról ld. Precht. Techn. Enc. XV. 145.

Karaszolnyi, = kratzen: krácsolni, Szentpétery k. i. — Érczművet tisztító eljárás; Szatmárt a nép nyelvében: «garaszol, felgaraszoltam az utat a kertben: felhystem, feltisztítottam a gatzúl». Ny. ö. VIII. 187.

kásásodnyi, Meg —, = spröde (v. griesig) werden. Kecskemétinél: megkásásodik az ezüst.

Kastélyok, a rekesz-zománcz (email cloisonné) rekeszei. Theophilusnál: Sched. Lib. III. cap. 53: «domunculi».

Kékkő, = 1. lapis lazuli; Kecskeméti szerint hibásan. 2. aquamarina. Kecskemétinél: «elein kékkőnek hitták, mostan immár aquamarinának nevezték». 3. kék gálicz, vitriolum cupri.

Kéneső, = argentum vivum, törökben kömüš su, gümüš vagy gümüš (ezüst) su (víz), a. m. ezüst-víz, ld. Bianchi: Dict. turc-français. 2-de éd. 1850. I. 1061. II. 638. Magyarúl is 1640-ben: *könöső* és *köneső*. Levelek és okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetéseihez. 615., 622. 1649-ben:

«eleven kéneseő avagy víz ezüst», Comenius-Szilágyi. Janua. p. 16.; az előbbi az argentum vivum, az utóbbi a hydraryrum szó szerinti fordítása. 1673-ban: *kenicső*. Rimaszombati czéhíratok. — A hazai ötvösök erdélyi kéneseőt használtak, honnan a XVII. században, e mindenkor keresett cikket, Lengyelországba, Felső-Magyarországba s le egész Konstantinápolyig átalag, mázsa, csanak és oka-számra vitték ki. Egy oka ára átlag 90—180 oszporán, vagy 1—1½ reáltalléron, mázsája, közepszámítással, 60 reál-talléron kelt el Törökországban. Ld. 1619: instructio pro dno Tholdalagi in venditione argenti vivi fienda. Tört. tár. 1882. 472. V. ö. Erdélyi történelmi adatok. II. 27., 41., 80., 81. A két Rákóczy fejedelem családi levelezése. 238. l. és Levelek és okiratok, stb. 6., 36., 41—43., 207., 221., 225., 226., 228., 318., 321., 322., 530., 553., 615. A 30. lap szerint Velen-czébe is szállítottak erdélyi kéneseőt. Óváry Lipót lovag a velenczei levéltárban legújabbán fölfedezte Bethlen Gábornak kéneseő-szállítás tárgyában Velen-czével kötött keresk. szerződését. Az erdélyi bányákból még 1699-ben is száz mázsa kéneseő került ki, ld. Cserei Mihály históriája, 280. l.; jelenleg jó, ha annyi font.

Kéneseőnyi, megkéneseőnyi, megkéneseőződik, kéneseővel megfognyi, megfogattatnyi, = verquicken.

Kéneseős iskatulya. Oly faskatulya értendő ez alatt, melyben kéneseő állott, s melyben a vékony-aranyozásra kiszemelt síma-művet megrázogatták, miután már előbb a *kéneseős ruhával* megtörölgették. 1601: *kéneseős szelencze*. A kassai Eötvös Czehnek Regestromában. — Apáztai: Enc. 249. így ír az «élő ezüstről» és tartójáról: «Az ő vékonysága az oka, hogy akar-

mely temérdek, még a szarvasbőrt is által hattyá, és hogy akarmely bányászati edényeket által rágion. Ha az aranyat véle megkenik, a tikmony héjnal töredékenyebb lesz. Az ezüst edént pedig, belé tetetvén, a lágy mészhez hasonlóvá teszi. Ez okon csak fa-edénybe tarthatni».

Képiró-arany v. **író-arany** = Malergold. 1708: *képirónak való arany* három papiros. Arch. közlemények. XII. 127. l. 1708: «*festésre való arany*». Tört. tár. 1882. 567.

Kérő = tépés. Sz. Molnárnál: «kérő, az sebbe: linamentum». Bethlen Miklós Önéletírásában, I. 204: «nagy kérő járt belé» t. i. a sebbe.

Késhüvely. Részei: dereka, sik végén általjáró sróf, az srófon általjáró gomb, srófos kis gomb, sín, tündöklő pléh. Kecskeméti a kés többi részét nem említi; ezekre nézve ld. Lehr Albert: Toldi 43. l.

Késmárk és késmárki gyémánt. Irodalmunk ismeri ugyan mindkettőt, de egyiket sem magyarázta meg. Úgy látszik, Késmárk városával zavarták össze, mert mindenkor nagy betűvel írták, Késmárknak. Értehnők a következő:

1. *Késmárk*, = Kieselstein, kül. Gries, Sand, ált. szirt, köszál, szikla, köves hegy. Zrinyi Miklósnak az erő, erősség kifejezésére használt kedvencz szava; 2. l. (a Nemzeti könyvtárban):

Az Hekla tüzei nékem kegyelmessek
Nékem késmárk kövei engedelmessek.

9. l.: «Késmárk tetején nőtt kemény tölgyfa». 23. l.:

Hogyha szörnyű kinnal megölnél hirtelen
Vagy késmárkot nyakamba vetné véletlen.

74. l. (Szigeti veszedelem V. ének):

Áll rettenthetlenül Zrini nagy gondokon
Mint nagy tornyos küsziklák magas késmárkon.

75. l.: «Mint mikor az főlshél kés-

márkbul kiszakad». E szót ötvöseink ily értelemben tudtommal soha sem használták. Késmárk, a fentebbi értelemben, irodalmunkban utoljára Faludynál fordul elő négy helyt.

2. *Késmárki gyémánt*, = adamas Hungaricus; Bergkrystall. A késmárk (Kieselstein) egyik fajtája, németül, közönséges bányásznyelven, a.m. «Quarz», Cramer: Probierekunst, S. 31., melyek közé a hegyi jegecz is tartozik. Erre nézve bővebb felvilágosítást ad maga öreg Rákóczi György, 1640-ben így írván róla: «az kézmárki gyémántokat Klobusiczki behozván, láttuk, sok embert megcsalhatnának vele, és mint-hogy isten ő felsége abban is adott módot, igaz gyémántot is vehetünk, rossz-félét nem veszünk». Prot. egyh. és isk. lap. 1875. 1443., 1444. l. — 1651- s 1661-ben szintén említetik «késmárki gyémánt». B. Radvánszky. II. 311., 343.

Királyia (ércznek) = regulus, König (beim Probieren), Metallkönig, fr. grain d'essai, régule, magyarul, Péchnél, színfémszemcske. Az a darabka ércz, mely próbálás után a tégelyben marad. Minerophil Freibergensis. 325.

Kis király, = regulus, ld. a fön- tebbit.

Klammáris láda, = theca calamaria. 1612: kalamáris láda. B. Radvánszky. III. 228. l. 1698: kis vasas kalamáris ládám . . . compastom ezüst-ből csinált. Tört. lapok. I. 630.

Kő-foglaló, = Juwelier, ld. Jubilé. A Vetélkedés 120. versében:

Folium puszpángfa
És a mögyorófa,
Kell a kő-foglalónak.

Kecskemétinél ezenkívül említve: *befoglalnyi* (követ) és *kőfoglalás*.

Koh, 1. = ércz, fém; a cseh «kow», a.m. kő, ércz-kő». Gyarmathi: Affini-

tas. 1799. p. 349. — Kecskeméti e mondata: «az metallomon ércsed azt az kohot, az kibén az ezüst . . . és egyéb ezféle olvadékony állatokat szokták csinálni» — így értendő: «a metallom név alatt értsed azt az érczet, a melyből az ezüst . . . és egyéb efféle substantiákat szokták kiolvasztani». V. ö. Bányabeli kö.

2. = kohó. «*kobb*, die fewrftate, focus». Pesthi, I. c. 22. «az ótuófcöc kohok». Bornemisza: Enekec. LXXXVI. l. — 1618: «dutkan, az szebeni és fejérvári kohón verettekkel együtt». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. «Koholó kemencze». Comenius-Szilágyi p. 15. A Vetélk. 139. v.:

Tűzhely tapasztásért
És koh csinálásért
Pénzt ne adgy fazekasnak.

3. = négyszögletű, bádög sütő-edény. Csallóközben ma is így. Ny. ö. XII. 143. Kecskeméti koh-ot csak a két előbbi jelentésében használja.

Konka arany = concha arany, Muschelgold, (Malergold), fr. or en coquille, ang. shell gold. A képiráshoz megörölt arany (or moulu) gummis vízben eldörgölve; nevét onnan vette, mert készítése közben kagylókba (concha) öntik, külön a vizet, külön az aranyat, s ez utóbbit aztán azokban is tartják. V. ö. Theophilus. Lib. I. cap. 30.: «de molendo auro». Kecskeméti leírja mikép kell képiro aranyból konka aranyat csinálni.

Konst = Kunst. Általában minden papirosból készült rajzminta; s különösen maga a rajzolat.

Koporsaly = Kupferschale. Vetélk. 138. v.:

Kalmártól végy rezet,
Csinály póris perselt,
S apró kupersálokat.

E versszakot a szó jelentésének igazo-

lására hozom fel. Gyakrabban fordul elő mint «*koporsaly*»; így a Lugossy-codexben 4 helyen; a Vetélkedés 115. versében «sokféle *koporsályok*». Szentpétery kéziratában: «Kupferschal: Réz főző-edény, magyarul szokásba: *Kupfersálna*». Erdélyi szász-németséggel, 1555: kuperschol, 1556: Kupferschallen; ld. a brassai ötvös-czéh vagyongjegyzékét.

Korigáló, = ferrum ductile, Ciselier Eisen.

Korincsang, = Kornzange v. Federzange, fr. bercelle, pincette, ang. Corn-tongs. Berwardusnál: *Interpres phraseologie metallurgicæ*. Frankf. a. M. 1684. S. 47: «Kornzange oder Truckzange. Ist | womit die Körner aus der Probir-Schale gehoben werden | wird auch die Probir-Zange genennet». Ballaginnál: «Kornzange: (kézműtan) magfogó; fogócska, csipeszke; (bányászat) szemecsfogó». Érczművesek kicsiny, gyöngye műszere, melylyel finom, apró tárgyakat megfognak, s rövid ideig kezökben tartanak a végett, hogy azokat megtekintsék vagy egy helyről a másikkra tegyék. Jól írja le Theophilus presb. Lib. III. cap. 7.: «Item forcipes parvuli, in una summitate sibi adhaerentes, et in altera graciles, quibus grana et alia quæque minuta componentur». Ábráját ld. Cramers Probierkunst. Tab. IV. A Vetélkedésben (105. vers) e szó is a német eredetit jobban megközelítve jó elő ekkép:

Vas pléh, vas mozsárral,
A sok *korinczángokkal*.

Ugyanott, a 115. versben, bizonyára csak a rím kedvéért, ily alakban:

Sárga réz *korinczánk*,
Póris kalán, stincz, ánk.

Körömház, = az emberi köröm ke-rülete. Kecskemétinél: a körömház szálkázik.

kösű, Fa —, = Schraubzange. Bal-lagi: Magy. ném. szótárában: «kössű v. kösű = Schraubzange der Silber-arbeiter». Karmarsch, 244. I. csak az óraművesek Schraubenpolirzangeját em-líti. Szentpétery kéziratában «Schraub-zang a. m. kösű vagy srófos fogó». A Vetélkedés 118. versében: «fa-kü-sők»; 105. versében:

Nagyobb s apróbb fogó,
Öt, hat srófos fogóval.

Kraszolnyi, megkraszolnyi, = kratzen. Ld. Karaszolnyi.

Kraczolt mű, = karaszolt, kraszolt ércz.

Kráczoló, kráczoló seprű, ecset. = «Kratzbürste: drót-öcset, szokás szerént kraczló». «Drahtbürst, v. Kratzbürst, sárgarézdrtótból csinált öcset». Szentpétery k. i. — 1673: kraczló-, kratszoló- és krászoló-ecset. Rimaszom-bati ötvös-czéhiratok. — «Kráczoló seprű az ötvösöknél: peniculus». P. Páriz. A Vetélkedés 115. s 116. v.: «krászoló ecsetek; kráczoló edények». — Ábráját adja Sprengel. III. 143.

Krécz, = Krätz (Schawine, Abgang, Abfall, vakarék, déchet des feuilles d'or ou d'argent, parings of leaf-gold). «Kretz: az a hűladék, a mely a sze-metbe jön, és a tűzbe kiégettetvén, a hamuval együtt van addig, míg az mo-sás és olvasztás által ki nem tisztítódik». Szentpétery kéziratában. — A XVII. századi ötvös-czéhek egyik főjövedelem-forrása volt, hogy a czéhháznál dolgo-zók a kréczet összegyűjtötték, megtisz-tították, s a czéh javára eladták. 1602: «az krécz-sepréskor az mi megmaratt az czéh lakásából, kéz pénz Rhfl. 38, den. 11». A kassai ötvös-czéh regestro-mában. — A Kecskeméti által említett kréczen, szorosabban véve az u. n. Krätzmachen értendő, vagyis azon el-járásmód, melylyel a nemes ércz a va-

karékból kiválasztatik. Mikép megy ez, arra nézve ld. Prechtl: Techn. Encycl. VII. 167.

Krumplicza-czuzat, ezüst forrasztóhoz. Finály Henrik értesítése szerint, bizonyosan valami Krumplicza nevű mestertől feltalált, s arról elnevezett additium. E föltevés valószínű; mert a fölतालáról gyakorta nevezték el a szereket. Így pl. «Carl Ertel Glüh-Wax», «Herrn Hirtens Glasz-Furnis». Kunst-u. Werck-Schul. 1696. I. 85. II. 21.

Kurkoman, = Curcuma, Amomum Curcuma L., Gelbwurzel, a kurkuma nevű növény gyökere, sárga festő-szer. A Lugossy-codexben: kwrkoman és kwrkoman.

Láb-verő, = «Fusshammer, mivel az ilyenekkel szoktuk az edényeknek talpát kivenni». Szentpétery kéziratában. A Vetélkedés 104. versében: láb-verők. Ábrája Sprengelnél III. 135.

Latka, = laterculus, téglá, téglácska, tán ö. f. az or. gladkajával. Szótáraink egyáltalán nem ismerik. Kecskeméti a héven járó festékről szólva, azt tanácsolja, hogy «az vereset latkával csinnályad, szárazon megtörvén». Van latkaszin is; Werner-Benkőnél, 86. l.: *latkaszin veress*; ez olyan, mint a *veress-téglaszin*, kevés barnaszínnel elegyítve.

látogatni, Meg — (aranyat, ezüstöt), = zu beschauen, zu besehen; ld. Bev. 232. l. Külföldön, 1482: «der meister u. zwen des geriechts alle viertzehen dag umbgon sollen, das golt zu beschowen», «zu besehen das golt». Strassb. Goldschm.-zunft. S. 70.

Lazul-festék = Lasur-Farbe. A középkorban e keletről hozott festőszerrel is Velence látta el Európát s egész a XVII. századig Velence volt főpiaza, valamint egész addig, a velencei festőiskoláknak egyik legkedvenczebb színe. Böven és érdekesen ír róla Ilg:

Quellenschriften. I. 158., 159. P. Páriznál, Plinius XXXV. 47. nyomán: lazúr-festék: armenium, color armenius.

Lazulkő, kékkő, csillagkő = lapis lazuli, az arab-persa al-lazoard-ból. Cennininél cap. 62.: lapis lazzari. 1688: lapis lazarus. Radvánszky. II. 382. Némétül Lazurstein; Werner-Benkő, 77. l., innen nevezi lazurkőnek. Pliniusnál, XXXV. 47.: armenius, innen németül is régebben Armenischer Stein.

Letett garas, = forgalomból kivett garas (Groschen), ellentétben a *járó garassal*. 1615: «mostan járó fejeér garas». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 253. — Kecskeméti a l. g. alatt u. l. rossz ezüstből való ó-pénzt ért.

Levél, képiró-arany, = Blattgold, aranyozáshoz. Vergoldung mit Blattgold, dorure avec de l'or en feuilles, Karmarschnál 474. l. P. Páriznál: levél arany: aurum foliatum. Ezt könyvszámra árúlták; 1685: «Képiró aranyat egy könyvvel magyar forinton hárman és harmincz pinzen. Ezüstöt egy forinton». Tört. tár. 1878. 682.

Lidírczes, lidérczes, = lunaticus. Sz. M. Kecskemétinél: lidírczes betegség, a m. nyavalyatörés.

Liga, megligál. A színaranyhoz nagy lágysága miatt, földolgozásakor okvetlenül ezüst, réz vagy sárgaréz vegyítetik. Ezen érczevegyítéknek a törvény által meghatározott foka és jósága neveztetik ligának. A szó lex-ből származik; Ducange szerint Gloss. Parisiis, 1845. IV. 60.: «Lega = Gradus, bonitasque metallorum»; továbbá p. 107.: «Liga = monetarum in metallo probitas a lege requisita ac definita, Gall. loi., aloi, Ital. lega». Corpus Jurisunkban így fordul elő: cudantur obuli in eadem liga, qua ipsi majores denarii cuduntur». Alberti regis decr. Art. 10. §. 1. — A XVI. századi ötvözés

arányait, tabellákban, legrészletesebben tünteti föl egy ily című vastag könyv: «Ein sehr nützlich Büchlein darausz man sehr bald vnd leichtlich finden kan | wie ein jedes Sylber oder Körnt | auff den halt des Wercksilbers | soll legirt werden | allen Silberarbeitern vnd andern so sich des legirens gebrauchen | zu nutz an tag gegeben. Nürnberg, cB. IO · LXXIII». Mint mesterműszó az ezüstmívességben «legieren a. m. a jó ezüstöt vagy aranyat rézzel vegyíteni, vagy a rossz ezüstöt és aranyat jobbal megjavítani». Szentpétery k. i.

lobbantanyi, Ki —, = ejaculari, projicere. Sz. M. — 1610: félttem, hogy a Nitrába lobbantanak (t. i. dobnak). Veresmarti Megtérése históriája. Kiadta Ipolyi Arnold. 250. l.

Lombik, = lambicco, lambik, Ny. ő. VI. 98.; arabul al-anbîq. Diez: Etym. Wb. I. 241.; alembicum; «*lumbik*: stillatoria cucumella». P. Páriz. Kecskemétinél: iveg lombik. Francovith, 1588, f. 35.: «maford napon kely lombekben vizét venny».

Luminálnyi, megluminálnyi az setétségét = illuminare. Ld. illuminálnyi.

Lyukas vas, = «Zieheisen v. Zug-eisen: lyukas vas, a mellyen a drótot szoktuk húzni és közönségesen hívjuk: *lyukas vas*». Szentpétery kéziratában. Theophilus, lib. III. c. 8. így írja le: «Ferri duo latitudine trium digitorum, superius et inferius stricti, per omnia tenues, et tribus ordinibus aut quatuor perforati, per quæ foramina fila trahantur».

Magyari király. Már Geleji Katona megróvta ezen igen elterjedt szólásmódot, Magy. grammatikácska, II. c. 40.: «némellyek így szóllanak: magyari király; de illetlenül, mint ha ki

németi vagy töröki császárt mondana. *Magyar király* az, a mint hogy lengyel király, cseh király».

Masztik, = a mastixfa (*Pistacia lentiscus* L.) héjából kiszivárgó halvány-sárga, átlátszó, nyúlós gyanta, melyet a magyar ötvösök úgy vélem Sebenicoból, Dalmátiából hozattak. Aranyozásnál nélkülözhetetlen. A Vetélkedés 102. v.:

Sokféle masztikok,
Luminálni valók.

V. ö. Keesz: Rohe materialen. 261., 262. Kecskemétinél egy helyt említve még: *masztiknak az széke*.

Masztiknak az széke. Van «tojás széke, bodza széke», azaz bele; de a mastix, gyanta lévén, ily értelemben nem lehet «széke». Kecskeméti a «masztiknak az széke» alatt bizonyára a mastix színe-javát érti, olyformán, mint a hogy a lisztnek is a lángját hívják néhol a liszt székeinek, s Krizánál, 185. l.:

Seprik a baróti utcát,
Viszik a székelység szikját.

melegeddegél, Meg —, = lassanként fölmelegszik.

Merigy, = pestis, dögvész. «Az Pestis auagy Mirigy». Francovith, 1588, f. 38. Innen: mirigy v. merigy-halál, gugahalál. «Az pestis, avagy dög, mirigy-halál». Komáromi Csipkés: Pestis pestise, 1664. 1. l. — «A ragadó dögvész merigy (pestis contagiosa) kelevényeket és pokolvarokat avagy tüzes keléseket lövöldözvén, hirtelen és mingyárt erőt vészen (invalescit)». Comenius-Szilágyi: Janua. p. 59. — Zrínyinél, 18. l. «mirigy életemnek» a .m. halál. Szokásmondás volt, hogy a pestises embernek *mirigye szökött*, vagyis hirtelen mirigye támadt. Cserei M. históriája. 442.

«Mezítelen úgy mint mecczetlen» (kö), Kecskemétinél. A drága-

követ metszéssel és csiszolással öltöztetik.

Mí, = Werk, Handwerk.

Mívelni, ötvös művet: «Goldt-Schmied Werkh zu würrhen». Budai ötvös-czéhszab. 1696. Art. 20.

Mívesek, míves emberek, = mes-teremberek. «— marhái limitatiói». Másolat 1615-ből. Orsz. levélt. Tract. Publ. Fasc. 1. No. 44.

Mufely, = Muffel, fr. mouffle, ang. muffle. Agricolánál (Bergkwerck, 188) Muffell, latinul (De re metallica, 180.) tegula; ugyanő ábráját is adja. Szentpétery kéziratában: «Muffel = a kapellirozó edénynek teteje. Lehetne talám mondani: sapka». A Vetélkedés 121. versében azt mondja az ötvösökről:

Ötvön hatvan mufely
Házánál semmit nem árt.

Mű-arany, = Werk-Gold. 1600: művelni való arani. Debreczeni ötvös czéhlevél. XIV. art. 1618: *műben való arany*. Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. *Műben lévő arany*. Appr. Const. P. II. tit. 16. art. 2.

Mű-ezüst, = Werk-Silber. 1618: *műben való ezüst*. Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 477. l. 1648: «tartozik a becsülletes czéh az (kontár) ifjat megbüntetni egy gira *mű-ezüstre* akár peng ft. 8». Rimaszombati czéhjegyzőkönyv.

Műszer, = Werkzeug. Az orosz «muszor a. m. műszer, véső». Gyarmathi: Aff. p. 319. Pesthinél: Nomencl. L. I. c. 22.: «mýszer: instrumenta, Werkzeug». Kecskemétinél néha *műször*.

Nehezék = «Drachma, quadrans semiuncia, olim pisetum. Quintchen». Sándor I.: Toldalék. 271. Kecskemétinél a. m. quintin.

Nemzetés, = genesis (operis).

Öböl, edényé. = «Corpus: minden gömbölű edénynek a hasas része».

Szentpétery k. i. — Innen Kecskemétinél: *öblös cserep*, a. m. hasas, gömbölyded üregű cserépedény.

Öglyelit, = elegyit. «Ki így szól: öglyelíteni, ki így: elegyíteni, s ki pedig így: egyvelíteni». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. Gyula Fejrvár, 1645. II. c. 33.

Oltanyi és megoltanyi (tisztá vízben, hurinában, serrel elegy hurinában), = ablöschen: izzó vas vagy aczél gyors bemártása az említett folyadékba, miáltal a vas vagy aczél megkeményedik. Scheuchenstuel: Idioticon. S. 4.

Óltatlan mész, = calx viva. P. Páriz: Paralip. p. 273.; vagyis égetett mész, ném. ungelöschter v. lebendiger Kalk, fr. chaux vive, ang. quick-lime.

Őn-szar, = az őn salakja, mikép vas-szar a. m. vas-salak. Kriza: Vadrózsák. 522. V. ö. «a vas és az ő szara». Apáztai Tseri: Encyclopædia. p. 255.

Ort = «quarto: quarta pars libra, gall. quarteron». Ducange. Gloss. V. 552. Sz. Molnárnál, ort: quadrans floreni, vel quarta pars thaleri.

Ösd ki, = öntsd ki vagy üsd ki. Kecskeméti két értelemben használja; jelentése a szövegből mindig kivehető. A Lugossy-codexben: «qzd ki» és «qsd ki» szintén így használva.

Oszpora, török aprópénz. 1633: «az oszpora csak annit teszen, s nem többet, mint az magyarok között egy pénz». Levelek és okiratok I. Rákóczy kel. ö. kött. tört. 138.

Ötves, ötvös, etves; mindezek két t-vel is. Az ő-vel beszélő vidékek kivételével, másutt mindenütt, egész a jelen századig *ötves* és nem *ötvös*. Hunfalvy Pál szerint (Utazás a Balt-tenger vidékein. II. 430.): a finn-ugoroknál «a kovács helyett alkalmasint az ötvös divatozott valaha, melyet a későbbi szokás az arany- és ezüst-mívesre

szorított. Az *öt* szó azonos a finn *uut* szóval; mind a kettő, érczet forrasztani jelent; ötvös tehát eredetileg vas-, ezüstforrasztót teszen», stb. — E szó egyébként származtatható *öt*-azaz *üt*-ből épügy, mint *öt*, *ött*, vagyis *öntből*; műtörténelmi szempontból egyik ellen sem lehet kifogást tenni, mert az ötvösök a verő-munkát s az érczöntést *ös*-idők óta gyakorolják. Bucher: Gesch. der techn. Künste. 110: «Urältestwichtige Verarbeitungsarten der edlen metallischen Stoffe sind das Treiben u. das Giessen». Az öntés fogalmával, a székel *ött* a. m. önt alapján, nálunk gyakrabban hozták kapcsolatba az ötvös szó eredetét. Igy Adámi: Ung. Sprachkunst, Wb. 61.: «ötenni, siehe önteni; önteni giessen; ötves Goldschmied». Az akad. nagy szótár, szintén inkább öntősnek, mint ütősnek tartja az ötvöst. Csak az elkárhoztatott Dankovszky: Magyaricae linguae lexicon. p. 717. mondja határozottan: «ötü, ütü (ab ütöni) malleus, der Hammer. Inde: ötves, ötvös, malleator, aurifaber, der Gold- oder Silberarbeiter. Ötvösölni, malleare, fabricari, hammern, fabriciren». Részemről ez utóbbi mellett a következő nyomósabb érveket hozhatom fel:

1. a képzés analogiájául *öttevény*, a. m. vert fal, gát, út, via trita; 2. hogy az ötvös minden ny. európai nyelvben a. m. aranyverő, arany-kovács; Pesthi Gábornál: Nomencl. I. cap. 17.: «Aurifaber, ol. oreuere (!), fr. orfeure, magy. ewtues, ném. goldschmidt». Szikszai Fabriciusnál, p. 107. *eotuös*: faber aurarius, aurifex; ez utóbbi is a. m. aranyat verővel kikészítő, kiverő, s innét, u. o. p. 115: «*eotuös* mihely: aurificina». Az aurifaber, orfèvre, Goldschmidnek megfelelő átvételnek tartom az *aranyverőt*, kiknek azonosságát az

ötvösökkel a Bevezetésben bizonyítottam. Pesthinél: «faber bractearius, battiloro, bateudoro, aranuerew, goldschlager», valamennyi szintén a verő, illetőleg veréstől. — 3. Az ötvösök önönmaguk, általuk, saját czéhök számára metszett pecséteken stb. önmagukat mindenkor mint egy szarvasülő szarván arany-pléhet kovácsolókat vagyis aranykovácsokat, aranyverőket tüntetik fel. Igy a brassai czéh ezüst kinnjáró jelén (Brassó város tulajd.), a szatmári ötvösczéh pecsétjén (felsőmagy. orsz. muz.), a rozsnjóí ötvösczéh pecsétjén, mely az infulás szent Eligiust, teljes diszben, az ülönél kovácsolva állítja elének, ld. Századok. 1877. 808. Szóval az *œuvre poussée*, az ütött-vert, kovácsolt, trébelt művet, az ötvösök mintegy mesterségük jelképe gyanánt használták.

Palléroznyi, pallérlanyi, megpallérolnyi (követ) = polieren. Szentpétery kéziratában: «polieren: pallírozni; Poliereisen: pallírozó vas».

Pallérozása v. pallérlása az kövnek, Kecskeméti szerint a. m. «az színen való símaság».

Palolnyi, gyakrabban *pallani*, a. m. par-lani, por-lani, azaz porolni, ütögetni, á. é. rostálni. Ny. ő. XII. 97. — 1582: «czac zabot pallaz az nagy ertz lonac». Bornemisza: Enekec. f. CXCV. — 1627: «az sütő lapáttal keményen pallotta az teheneit». Győri tört. és régészeti füz. I. 229. A Székelyföldön ma is a. m. megverni, kiverni. V. ő. Szilády Áron jegyzeteivel, Régi magy. költ. tára. II. 457.

Páráhol, megpáráhol, megpárhol, = 1. «fuchern: párolni; Fucher: pároló», Szentpétery kéziratában. 2. a. m. megharmatozni, permetével behinteni. Kecskemétinél: «az fővenyet szítáld meg, párhöld meg azután vízzel». Abaújban, a mint Király Pál írja, ma is így:

«paráhold meg egy kicsit azt a virágot, a. m. locsold meg, de a lombja is kapjon vizet». Ny. ő. VI. 171.

Párhagyma. Ballagi: Magyar nyelv szótárában II. 412., 442.: «Párhagyma, kerti növény a lapos levelű hagymák közül (allium porrum), l. póré, póréhagyma». Kúnos Ignác nagy tájékozatlansággal ír erről az idei Nyelvörben, XII., 202., ekkép: «Van *pár* és *póré* hagymánk, a nélkül, hogy tisztába volnánk akár az egyik, akár a másik eredetével. Annyi valószínűnek látszik, hogy a *pár* újabb s magyarosítottabb alakja az előbbinek». A póré eredetével tisztába hoz bennünket Ballagi: Magyar-német szótára (1872. 621., 638.), hol: Párhagyma, Póré, Póréhagyma = der Porree. Hogy pedig nem a póré, hanem a párhagyma a régiebb, tanúsítja nemcsak ez az ötvöskönyv, hanem *Pestbi Gábor 1550-ben* kiadott «Nomenclatura sex Lingvarum» című munkája, melyben, L. I. c. 26. porrum a. m. «parhagijma»; Szikszai Fabriciusnál (Nomenclatura, p. 21.) 1593-ban Porrum: Parhagyma; Beythénél (Fives Könűv, p. 46.) 1595-ben: «Parhagymának Nevezetű Deiakul Porrum, Magyarul Parhagyma»; ugyanígy Szenczi Molnárnál és Pápai Páriznál. Míg ellenben a «póré» sem ezeknél, sem egész a legújabb ideig, sehol sem fordul elő. — Gyógyhatásáról így versel Fel-Vinczi György: Schola Salernitana című munkájában, p. 31.:

Hogyha meddő leánt vagy aszszont találnál,
S ezeknek párhagymát enni gyakran adnál,
Tenyészők lennének. De ha kenni hagynál
Vére-folyó orrot folyástúl megfognál.

Páris festék. Tudva, hogy a párizsmadár tulajdonkép a. m. a latin parus; tévedés elkerülése végett sokáig kutattam, vajjon a páris-festék párizsit jelent-e vagy csak torzítás pl. a prasinus,

vagy más efféléből. Utánjárásom eredményül két adattal bizonyíthatom, hogy e festék a. m. Pariser-roth vagyis párizsi festék. A Lugossy-codex kezdetén u. i, «*jo parisi fešteknek*» nevezetik; s ennek készítmódja is egészen egyezik a Kecskeméti által leírttal. Úgy-szintén a következő aranyfesték: «*Eine Frantzösische Farbe. Nimm 4 Loth Saltz | 2 Loth Allaun | 2 Loth Salmiac | 2 Loth Aeris ufti, 1 Loth Salpeter | diese Farbe mit ein wenig Essig gerieben | und damit gefärbet*». Kunst- u. Werck-Schul. I. 78. Kecskeméti e recepttől csak annyiban tért el, hogy ő eczet helyett urinát v. vizet vett.

Parisiai-mű, = Parisianer-Arbeit. Ld. Drótmű.

Pár-lúg = lixivium, Sz. M. Kiss Ignác úr, Nyelvtud. közl. XV. 351., hibásan mondja, hogy párlúg annyi volna, mint forró lúg! — A XVI. század végén: *paar hamu*. B. Radvánszky. III. 54. l. 1701: «minthogy a füveknek pedig savok azoknak hamvokban, mellyből a főzés közben kiolvadván és a víz közé elegyedvén a só, úgy lészen a *párlúg*». P. Páriz: Pax corporis. p. 182.

Parma cofolák, = pharmacopœák. «Pharmacopola, Terielk-arulo». Dict. 4 lingv. 1641. p. 291. «Pharmacopóla. *φαρμακοπώλης*, patikáros, patikás». Sz. M.

Paszélló viasz = Possier-Wachs. Kecskeméti fejér viaszszal, görög-fejérel és cinobriummal készítette. Szintén így, de fejér viasz helyett sárgával a Kunst- u. Werck-Schul. I. 313.: «Gut Possier-Wachs. Nimm gelb Wachs | so viel du wilt | lasse es fliesen | thue darunter pulverisirt schön Bleyweisz | drücke es durch ein Tuch | thue darunter pulverisirten Zinober | so viel du wilt».

Pázsit színű zöld festék, = «Prasinus: pásit színű». Pápai Páriz, p. 186. — Theophilus. Lib. I. cap. 2.: «De colore prasino. Qui prasinus, est quasi confectio quædam habens similitudinem viridis coloris et nigri». Mint közép-szint említi Heraclius, Lib. III. cap. 50. Szikszai Fabriciusnál, p. 90.; «prafinus: zöld fin; herbidus: pasit fin». Werner-Benkónél, 62. és 79. l.: pásintzöld, pásintszinzöld

Pécs, = pest. Az orosz «Pets: der Kachelofen. Pes (székelyesen) kemen-cze, kályha. — (A szerb) Pests, petska, der Ofen. Pes». Gyarmathi: Affinitas. p. 323., 338. Kecskemétinél: *ezüst pécs*, a. m. ezüst-olvasztó kemencze.

Pecsétmeccző, = Siegelstecher. 1594: «En belenyési pöcsetmető Marton»; itt pöcsétmető, mint ugyanezen korban posztómető, szörmető (szűr-szabó) stb. Magy. tört. tár. I. 190.

Példameccző, = Stempelschneider. A pecsét- és a példametsző közt csak az a különbség, hogy ez aczélba metszi a példát (Bild), míg a pecsétmetsző aranyba, ezüstbe és sárgarézbe. Prechtl: Techn. Enc. VII. 211. Hazánkban a XVIII. század közepéig a példametszők rendszeren ötvös-mesterek. Ezért, a hamis pénzverésről szólva, egyenesen az ötvösöket nevezi meg az App. Const. P. 3. tit. 55. art. 2.: «a mely ötvösök avagy egyéb mesterek afféléket (t. i. példákat) metczenének, avagy akik metczeni akarnának», stb. 1708: Debreczeni Ötvös András «a kassai monétáriában példametcző» s egyszersmind a rozsnyói ötvös-czéhlevél szerint (egykorú másolata a felsőmagyarországi muzeum kéziratárában), kassai ötvösczéh-mester volt; Nagy-Bányán, majd Munkács, — Thaly K. közlése szerint — Ocsovay Dániel ötvös volt a példametsző (matrice-vésnök). Arch. ért. X. 304.

XI. 321., 322. XII. 162. Apafi példametszője, Belényesi Ötvös György, 1675: «Egy arany példázásától kapott den. 3. Egy tallér példázásától kapott den. 4». Arch. ért. XIII. 78.

Példáz, = alakít, formál. Szenczi Molnárnál: configuro, mely Freundnál, Gesamtwörterb. der lat. Sprache. I. 785. a. m. nach etw. od. aus Mehreren *bilden*. Ily értelemben mondja Francovith Gergely D(ocor): Haznos es fölötte szikseges könyv, 1588. f. 8.: «melly kígyó iedzi es példazza az pokol-beli ördögöt»; épúgy, mint egy XVIII. századi magyar nóta: «Hadd példazza a világot». Erdélyi: Népd. I. 283. Származik «példa» főnévből, mely nem egyéb, mint a német Bilde (most Bild). Előfordul már a Katalin-legendában. Alaposan ír e szóról Ponori Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. 12. l.

Pellet, = 1. Ballen, baillon (Schletter budapesti aranyműves nézete szerint); 2. Blättel, Platte, fr. plaque, table de métal, ang. plate of metal. Kecskemétinél: metéld pelletekben.

Pellet-forrasztó, = «Schlaglothbalken: *forrasztó perlet*», Szentpétery kéziratában. 1639: a kassai inasszegődtetésben potomság, csekélység kifejezésére használva: «te neked is penig urad híre nélkül magadnak, semmit sem szabad csinálnod, *még csak egy pellet forrasztót is* magad szükségére urad híre nélkül *nem szabad feltenni*». A kassai ötvös-regestrom utolsó lapján.

Penczel, = «penicillus: ecsetecske, kivel festnek». Sz. Moln., ném. Pinsel, 1696: Pensel. Kunst- u. Werck-Schul. II. 523. Kecskeméti az illuminálásnál ajánlja, hogy «puszpang vagy kecskerágó vagy boccafából vagy mogyorófából csinállyon penczelt». V. ö. Vetélk. 120. v.: *penczel luminálónak*. P. Páriznál, Paralip. 274. szintén «*penczel*: pe-

nicillus». — A Lugossy-Codexben: «pinczöloffal kell irni uele» (t. i. miniummal); «ir egy penchelel». — 1602—21.: «képirónak való peniczellum». Tört. tár. 1878. 164. — XVI. század végén: «metéld meg... az *pinczellussal*». B. Radvánszky. III. 48. Tseh Mártonnál, 68. l.: egy *pinzelkét* csinály. Készítésmódjáról hosszan ír Cennini: Pittura, cap. 63—65.

Pimez, = Bimsstein, fr. ponce, pierre-ponce, ang. pumice stone. Szentpétery kéziratában is: Pimsenstein a. m. pimez. Kecskeméti a drágakövek pallérozására használta.

Pisklocz, = Spiessglas, antimonium. Jelenleg piskólcznak mondjuk. Pápai Páriznál mindkét alakjában előfordul: «piskólcz, pisklócz». Tseh Mártonnál 15., 103. l.: «babni pisklocz, tört pisklocz». Werner-Benkőnél 72., 88. l. már: «a fényes pisgolcz (Antimon, Spiessglas)». Leschka szerint, Elenchus Vocabulorum, p. 178: «Piskólcz, antimonium, certe formatum est ex Spiesglas». E származtatás igazsága mellett szól, hogy a Lugossy-codexben *piškolecz*, *pišcolech* és *pišcolcz* mellett, egyszer mint *spiškolecz* fordul elő, és hogy a gömörmegeyi magyar bányászok ma is spiglócznak nevezik. V. ö. Antimonium.

Pisklocz-égetés, = Spiessglas-rösten, Cramer: Probierkunst. S. 571. vagy Sp.-sengen.

Pisklocz királlya, = Spiessglas-könig, regulus antimonii. Az érczek folyóvá tételére használják, a vasnak legerősebb feloldója, oldó hatása hevítéssel még inkább fokozódik; a kén-eső nem támadja meg. V. ö. Cramers Probierkunst. 16., 60., 64., 355., 452.

Pisklocz-sengellés, = Spiessglas-saigern, v. ö. Ercker: Miner. Ertzt v. Bergkwercks arten. f. 89. A Lugossy-codex

írója szintén előadja, mikép kell *piskolchot zegerleni*; a két recept csak némi csekély részben egyezik meg egymással.

Pithelyes v. pitkelyes szerszám = pikkelyes sz.

Plajercz-por, = Bleierz Pulver.

Plamm, **plammó**, = ó.feln. Plachmál. Erckernél: Beschr. mineral. Ertzt v. Bergwercks arten, f. 78.: Plachmal. Kpfelnémetben «Blachmál (blach für flach) heiszt die auf dem goldhaltigen Silber, wenn es in Flusz geräth, schwimmende Schlacke». Grimm: Deutsches Wörterb. II. 58., 59. Agricola 1561 iki indexében: Mistura, das pleichmal. Péchnél, Bányászati szótár II. 56: «Blachmal, kénezüst (kohászatban)». V. ö. Grimm, i. h. Blachmann: argentum corneum, Hornerz, Hornsilber. Magyarúl *plammus*, vagy a Lugossy-codexben: *plachmol* és *plahmo* araniazni valo.

1. = Salakos tömeg, mely az olvadt állapotban lévő ezüst fölött úszik, s ezüstöt, ölmot és rezet foglal magában. Német nevét e tömeg fekete (black) színétől vette. Adelung: Wörterb. der hochdeutsch. Mundart. 1808. I. 1040. Kecskeméti leírja, mikép kell e plammóból kivenni az ezüstöt. 2. = niello: Nielloverzierung. Benecke. II. 23. és Römer: Arch. ért. VI. 192. 1704: «Vagyon egy vaspánczér, kinek is az kilsein vagyon ezüst, *aranyozott plammussal kimunkált virág* 12». Századok. 1869. 416.

Plammosmunka, = Nielloarbeit; ó.feln. opus plumarium. Graff, II. 715. 716. 1704. «*plammus munkára* mindenikén feljül három aranyozott egy félfüllérnyi rózsácska»; «szép formára *plammus munkával* kicsinált finum ezüst virág»; «szép virágokra kicsinált kapocs, plammus munkára, aranyozott, finom ezüstbül, egyikbe-egyikbe lehet három lat,

vagy valamivel több; egyikből egy darabocska héja». Századok. 1869. 416., 417.

Plammozás, = niellokészítés, melynek pontos leírását adja Kecskeméti, ki a niellot épen úgy csinálta, mint Benv. Cellini: Orificeria, cap. 1. és a Kunst- u. Werck-Schul. I. 176., 177. A Lugossy-codex írója szintén csak alig-alig tér el Kecskeméti technikájától, a mennyiben (ismételten) ezt a receptet adja: «*plach-molt chinalni*: Veg egy lat io ezwfőt, 2 lat týtta wérés Rezet, 3 lat týtta fekete onat fel qn porift Ifmeg anni falamiakot, es oluazd ezeket mynd ózue es mikor meg oluat ted bele az onat es ofd mas tegelybe ky tele vagion torot kenkowel Ennek wtanna ozd ky háromforis egy fomorloba es vezd bele az porift es az töröt falamiakot ennek wtanna (k *elmázolva*) ozd ky Ifmegynt ketferis es Jo lefen».

Plammoznyi, = blachmalen. Sanders: Wörterb. der deutsch. Spr. II. 212.

Plancz, = Plantsch, planche. Kecskeméti szól ezen kívül a *húgyos plancz*-ról. A Vetélkedésben mindenkor *plancs*.

Planczot öntenyi, plancz-öntés. Szentpétery-nél: «Plantsch: Pogácsa-formára öntött ezüst, szokás szerént (t. i. magyarul) *plancs*. Plantschscherben: Ollyan cserép-edény, a melybe a *pláncs* öntődik».

Plancz-vágó, a pogácsa-ezüst vágására szolgál. A Vetélkedés 112. verse így említi:

Vagyon vakaró kés,
Görbe és egyenes,
Két vagy három *plancs-vágó*.

Plancz-vas. A pogácsa-ezüst öntésénél használt vas-szerszám, mely a «*plancsöntő-kalántól*» (ld. Vetélk. 107. v.) csupán vastagságával különbözik.

Plancz-verő, = «Spann od. Plan-

schenhammer». Sprengel. III. 134. ábrával.

Platum, = Platte. Kecskemétinél a választóvíz «az *platumot* kiszaggattya». Ennek ellenszere, Kunst- u. Werck-Schul, II. 522., 523.: Wie das Unschlitt u. Oel zu zurichten | die *Platten* darmit zu bestreichen | wann man nicht haben will | dasz das Scheid-Wasser weiter einfresse.

Plik-ezüst, plikben lévő ezüst (v. arany), = Blicksilber. XVI. század: «Item Blicksilber oder Türkischsilber oder Türkisch phening bestet xiii lot». Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung. 1883. 597. 1557: Agricolánál, Auslegung der Bergkwörtern: «*plicksylber*: panis argenteus». 1584: *plitt ezüst*. Századok, 1877. 559. l. 1618: «Az cusoria házhoz Nagyságod rendeljen két bizonyos személt, hogy az kik plikben aranyat, ezüstöt... hoznak, ... az mint az próba megmutatja, az szerint válthassák el». Erd. orsz. gyűl. eml. VII. 478. — «*Plickben avagy művekben nem forgott* egyéb materiákban, senki ez országból aranyat és ezüstöt kivinni ne mérészellyen». Appr. Const. P. II. t. 16. a. 1. 1631: «vagyon egy tábla plich arany, öt gyra, két nehezék. Vagyon más ládában egy plich ezüst, mely 58 gyra». Orsz. levéltár. Act. N. R. Fasc. 795. N. 22. Kapnyikon ma is *blikk*. Nyelvt. közl. II. 373.

pódom, Agyag —, = podium, talpazat (ezüst-öntésnél).

Pogácsa-arany és ezüst, = Plantsch, *plancsba* v. Kecskemétinél *planczba* öntött arany v. ezüst. — 1565: egy *arany pogácsa vagy tányér*, melyben tetszik vala 12 000 arany érő kösöntyű. 1613: *pogácsa ezüst* (adó fejében). Erdélyország történetei tára. 1837. I. 43.; 1845. II. 245. l. — 1635: «egy ezüst pogácsa, melyben vagyon 78 gira; egy

arany pogácsa, kiben vagyon kétszáz arany». Orsz. levéltár. A. N. R. Fasc. 742. N. 33. Néha gömb alakba öntötték a szín-érczet; 1633: «egy száz arany nyomó *arany golyóbis*». Orsz. levélt. A. N. R. Fasc. 795. N. 22. — 1685: 17 darab ezüst és egy egész *kalács*; egy olvasztott ezüst. Thököly naplói, kiadta Thaly. 241. l. 1707: küldtem ki *golyóbis-aranyat* (pénzzé veretésre) Arch. ért. XIII. 29.

Pogány - forrasztó = Hartloth, Strengloth, Schlagloth, fr. soudure forte, ang. hard solder. Van lágy- és kemény-forrasztó; ez utóbbi erősebb kapcsoló-szer, olvasztása nagyobb hővel jár, s német nevét, Schlagloth, onnan vette, mert kalapáccsal sem verhető szét. Karmarsch. 401. Innen, valamint készítése módjából következtetem, hogy Kecskeméti pogányforrasztója, a. m. Schlagloth. Azt mondja ugyanis róla: «nyomd lapossan, mert nem verhető ki». Pogány, a magyarban különben is keménység, erősség, kegyetlen keménység kifejezése. Pogány ember, a. m. kemény ember, pogány idő. a. m. zordon idő.

Pohár-verő, = «Bechereisen: pohár-verő vas». Szentpétery kéziratában. Jelenleg nem a pohár kidolgozására való kalapácsot, hanem, Schletter budapesti aranyművesnél nyert tapasztalatom szerint, csakis azon szarvas-ültőt értik alatta, melynek különböző alakban végződő szarvain a poharakat kalapácsolják. Ez a vas-ülöcske fa-tökébe van szorítva, s az egész szerszám hordozható. Ábráját adja Sprengel, III. 133. Úgy szintén tisztán kivehető a szatmár-németi ötvös-czéh régi pecsétjén (tisztá lenyomata a czéh conföderationalis levelén, a felsőmagyarországi muzeumban, Kassán), mely ötvöst tüntet föl, a mint egy poharat terebel.

Pokol, = Helle, fr. vermeil, ang. vermeil. Vörhenyes sárga folyadék, melylyel, ecsetre véve, az aranyat színezik. Karmarsch. S. 815. Ettől, valamint a XVI., XVII. száz. külföldi receptektől, merőben különböznék Kecskeméti receptjei; ellenben a Lugossy-codexéi csaknem egészen meg-egyeznek azokkal. Pl. «*pokol*. Vegy egy lat kenkowet, egy lat borkowet hat lat sot, egy forint niomo faletromot es teörd özve hvggýal vizzel hog fele hug legen fele víz es az araniat had meg egy keufese benne forralni es az minemv finre akarod finte vgý feftiheted». Kecskeméti salétrom helyett szalmiákot vett; máskülönbén ugyanígy csinálta.

Poklos festék. Szentpétery kéziratában: «Hellfarbe: A megpallérozott aranyos munkának bizonyos lángoló színt adó szerek; magyarul hibásan mondatik: Poklos festék». Azért mondja hogy hibásan, mert e szó szerinti fordításnál Hölle (= pokol) fordítottot, holott a német szó, a dologgal egyezően hellen (= deríteni) szónak felel meg. Érdekes adalék a fordított néptymológiákhoz.

Pokloznyi, = hellen, die Helle auftragen bei der Vergoldung; fr. vermeillonner, ang. to apply the vermeil. Unverzagt: Techn. Wörtl. S. 245. Az arany vörös-izzó színt nyer, ha finoman s igen nagy elővigyázattal u. n. poklos festékekkel ecsetelik meg, vagyis poklozzák. Szentpétery-nél: «Hellen: ilyen szerekkel (t. i. poklos festékekkel) színelni, magyarul hibásan: poklozni».

Külföldön, család elhárítása végett, tilalmazták. 1482: «Was arbeit von sylber oder anderm verguldet werden soll, das sol mit keyner goltfarben uffgelossen noch yn der hellen geferbt werden». Strassb. Goldschm.-zunft. S. 71.

Policz, = Politz, Polirpulver. Kec-

keméti trippely, kénkö és piskolczból, vagy (slajfolásnál) még ezekhez vett szalamiából készítette. Az előbbivel alkatrészeiben egyezik ez a recept: «Eine Politz. Ein Loth Venedischen Trippel | 1 Loth Schwefel, 1 Gr. Spiesz-Glasz». Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 79. Úgy szintén a Lugossy-codex következő receptje: «*polichyot chinalni* 1 lat spiskolcz maf fel lat (trippely kihagyva!) 1 qn kenkő ezeket tórd lagan egibe mentwl lagaban lehet ez io policz korona aranihoz».

Polstikkely, = Boltstichel, fr. échoppe ronde, ang. round sculper, round scooper. Ív-alakú ötvös-véső. Ld. Karmarsch. 261. — «Boltstichel v. Pollstichel». Precht VII. 195. A metszvények közt közli ábráját, melyből látható, hogy ez nem annyira ív-alakú, mint inkább a Csíkmegyében u. n. «felszántú» véső. Szentpétery kéziratában: «Polischstikkel: félhátú vagy völgyellő mettsző műszer».

Ponczéllanyi, megponczérolnyi, = Punziren, Ciseliren, Treiben, fr. repousser, ciseler. Az eljárást ismerteti Karmarsch. 378.

Sz. Molnárnál: «ponczolni: cælare, sculpere».

Ponczéllás = Punziren. «A második része az ezüst-művességnek, az a mi annak felékesítéséül szolgál: u. m. a ponczol, vagy az úgynevezett *matt munka*: ez a munka neme már a művészségbe is által mégyen», stb. Szentpétery, a Tudományos Gyűjteményben. 1832. VII. 56.

Ponczol, = Punzen, Punze, Bunze, fr. poinçon, ang. punch. Sz. Molnárnál: ponczoló-vas a. m. cælum, cæs-trum.

Nemei:

beverő-ponczol; Kecskeméti leírja, hogy mikép kell készíteni;

csigás-ponczol;

homorító-ponczol,

jelütő-ponczol, a kassai ötvös-regestromban, 1600: «egý Jel wteo Ponczol»;

pecséthez való ponczol;

pont-ütő; máskép *ritkább vászon ponczol*, Kecskemétinél ezenkívül külön megemlítve a *sűrű vászon ponczol*;

stémfelő ponczol;

trébellő ponczol.

Szentpétery kéziratában: «Puntzen: ponczol; innen Niedersetzpuntzen: leverő ponczol; Schrottpuntzen: éles-ponczol».

pönszölnyi, Meg —, = bepinseln, be- v. megecsetelni. Kecskemétinél: azhol fótos, pönszöld meg; ehhez igen finom, u. n. *vékony orrú* («a képirók vékony orrú pennájokkal»). Geleji: Vált-ság titka. III. 193.) ecsetre volt szükség.

Pontos garas, = carucciata. A kassai ötvös-regestromban, 1617: «pontos pohár» szintén a. m. punktirozott.

Pontütő, = pointeau; domború, csaknem félgömbölyű végű ponczol. Karmarsch. 379. Ld. Ponczol.

Por-arany, = aurum arenarium, Sandgold. Mikép mossák a Rajnából, leírja Theophilus. Lib. III. c. 49. A por-aranyat hólyagban tartották; 1580: «Vagion porarany egj hoiagban hojagostóll xxvij Nehézék». Századok. 1877. 559. *Frisselt és frisseletlen* poraranyról szól az Appr. Const. (Varadini, 1653.) P. II. t. 16. a. 4.

Póris, = Borax. Erckernél: Mineral. Ertzt vnnd Bergwercks arten, f. 98.: «Porras». Pápai Páriznál: «Póris az ötvöseknél: Chrysocolla, Santerna, Borax». Érczművesek rendszeren égetett pórist (gebrannter Borax, borax calciné ou pulvérulent, boiled or calcined borax) használnak, vagyis olyan pórist, mely olvasztó-tégelyben hevítettén,

jegeczvizétől megszabadult. A jobb fajta póríst Kecskeméti velenczei pórístak nevezi. Ld. ezt.

Pórisol, = pórís porával behint.

Póris-persely, = Boraxbüchse, fr. rochoir, boraxoir. A porrá tört póríst sárgaréz perselybe teszik, melynek alsó része kajszán fölfelé hajló csövecskében végződik, s ez oly szűk, hogy rajta egyszerűen csak igen kevés pórís hullhat ki. Ábrája Sprengelnél, III. 137. Míkép használják az ötvösök a filigrán-munkához, leírja Cellini, Orificeria, cap. 2.

Póris-vessel, = «Porax-Fässel: pórís-persely» Szentpétery kéziratában. Ld. Pórís persely.

Prém iszkofium-égetés. «Prém» itt vagy a. m. «Brenn», mely esetben az «égetés» pleonasmus; vagy a. m. «prém». 1627: Az *arany prémnek* fonttyát harminczkét forinton. Lótytát százhuszonöt pénzen. Tört. tár. XVIII. 211.

Próbakő = Probienstein, fr. pierre de touche, ang. touch-stone, lat. ob-russa, lapis Lydius v. Phrygius. — A kolozsvári aranybeaváltók eljárása 1540 körül: «cum igitur ciuis aliquot auri frusta magna uel parua, equalium uel dissimilium graduum, intulerit, illico probatorsingillatim unumquodque frustum ponderat acubus & lapide phrygio probat, rationario inscribit, atque reponit». Debreczeni: Commentarius. Lib. III. cap. 13. Kecskemétinél egy helyt: *a próba*, szintén a. m. próbakő. Listinél Clad. Mohachianæ p. I.:

Meghagyá sátánnak, hogy ez szolgájának
Hűségét megpróbálná,
Mint aranyt tűz által és próbakő által,
Jobb szolgáját vizsgálná.

Faludynál, Nemes urfi, 138. l.: «a próbakő nem mutathatja igazábban az aranynak finomságát, mint» stb.

Próbálnyi, = probieren. Ld. Cra-

mers Probierekunst. Bd. I. — Zrinyi-nél: Szigeti veszedelem, XV. ének:

Mindenképpen próbál az isten bennünket,
Valamint az ötvös tűzben arany művet.

Próbatű, = Probiernadel, Streich-nadel, Goldnadel, Goldstreichnadel, fr. toucheau, ang. touching-needle. Ld. Precht. XV. 144. A kassai ötvös-reges-tromban, 1600: proba Teó. Szentpétery kéziratában is: «Probienstein: próbakő; Probiernadel: próbatű».

Puska-por, = Büchsen-Pulver. Kunst- u. Werck-Sch. I. 168. A XVII. században rendesen csak «por»-nak nevezték.

Puszpang, penczelnek való = Buxbaum.

Ptuczok = ptrücsök, tücsök. Szikszai Fabriciusnál: ptrüczök a. m. cicada; Geleji Katonánál, Magy. gramm. II. c. 43., jegyzettel kíserve, szintén ptrücsök.

raknyi, Fel —, zománczot, bőrtűt = aufsetzen, imponere. Kecskeméti eljárását v. ö. Theophiluséval, Lib. III. cap. 29., 32: «de imponendo nigello» és cap. 52: «de imponenda solidatura in auro».

Ráspoly, = Raspelfeile. Ld. Kar-marsch. 740.

Reczipient, = Recipient, Vorlage, fr. récipient, ang. receiver. Kecskeméti-nél: *iveg reczipient* és *reczipient csecsi*, azaz bütyköje, gombja.

Régely, régel, = Riegel, Dorn, ld. Precht. VII. 161. A Vetélkedés 114. versében említettnek: sokféle régelyek; 138.: régel. Szentpétery kéziratában: «Riegel, egy olyan rúdformára igazított vas, a mellyen más dolgok kiigazítottanak. Innen: Messerriegel, a mellyen késnyelek verődnek. Säbelriegel, amellyen kardhivelyek verődnek».

Remedium, = Toleranz, fr. remède, tolérance, ang. allowance. Az érczpénz egyes darabjainak törvény szerinti sú-

lyától és tartalmától való igen csekély, és megengedett eltérés. Freckaynál Találm. k. II. 161.: «eltérés».

Reszelék, = Feilung, Szentpétery kéziratában. Kecskemétinél többször említve: *rész-reszelék*, mely Agricólánál, 1557: kupfferfeilich: æris scobs elimata.

Reszelő, = «Feil. Innen Flachfeil, lapos reszelő. Halbrundfeil, félhátú reszelő. Lindfeil, síma reszelő. Nadelfeil, tű reszelő. Schlichtfeil, síma reszelő. Stoszfeil, goromba reszelő. Vogelzungfeil, madárnyelvű reszelő»; továbbá: Feilnagel: reszelő szög. Szentpétery kéziratában. A Vetélkedés 108. s 109. verse így ír ezekről:

Nagy öreg reszelő,
Lapos és kés-élű,
Kívátnak három-négy;
Gömbölyű s négyszegű,
Ismét háromszegű,
Kívátnak szintén így;
Öreg félgömbölyű,
És síma reszelő,
Ráspoly is kell, nekem hidgy.
Apróbbak is vannak
A kik kívátnak,
Kettő-három-négy tuczet,
Lapos és négyszegű,
Vagyon háromszegű,
Mint az öregek között.
Mindezen kívül
Van több a kik nélkül
Az ötvös el nem lehet.

Kecskemétinél említve még: «rusikát vess az reszelő sassán bele».

Réz-gralutum, = Kupfer-granalien, fr. cuivre en grains, ang. bean shot. A szemcsézett réz (granulírtes Kupfer) szemcséi (Körner). Karmarsch. 40.

Rostás mí, = rostaszerűen átlukasztgatott arany, ezüst díszmű. 1608—21: «Három rostás mívő arany gomb». Történelmi tár. 1878. 160. Valószínűleg ugyanilyen munkáról van szó, 1685: *rostílos* arany-nyakra való». Thököly naplói, leveles-könyvei. II. Kiadta Thaly Kálmán. 245., 247.

Rubint pallás, török rubint = balagius; Ducangenál: «Balascus, carbunculus, cujus rubor et fulgor dilutiores sunt: Italis balascio, Gall. balais, vel rubis balais». Magyarúl, Pesthi Gábornál, L. I. cap. 23.: «*balassa*, il balascio, der balasz, Balassus». 1579: *rubint valas*. B. Radvánszky. II. 27. 1580: *balast*. Századok. 1873. 63. 1607: *Balázs rubint*. B. Radvánszky. II. 123. 1716: *Rubint balás*. Vetélkedés. 98. v. Igén gyakran: *rőzsa rubint*.

Rusika. 1. = arsenicum. Tseh Mártonnál: Lovak orvosságos uj könyvecskéje. 1676. 11. l.: «végy ökörnek épéjit, porrácsináltat és harmad részni *arsenicumot* *azaz rusikát*». Pápai Páriznál, Dict.: «arsenicum: egér-maszlag, *rosnika*». Innen ismerhette Leschka, ki így magyarázza, Elenchus Vocabulorum Eur. p. 199. «*rosnika*, arsenicum, factum est ex ipso arsenico». P. Sartori Bernártnál: Magyar nyelven filozofia, 1772. 150. l.: *Arsenicum*, *azaz Rosnika*. Gátinál: Term. hist. 1798. 24: *Rosnika*, *vagy egérkő*. E század elejétől fogva arsenicum a. m. egérkő. Kecskeméti a rusikát, valamint a Lugossy-codex szerzője *rwŷŷka* néven, mindenkor arsenicum értelemben használja. V. ö. a forrasztás különböző módjainál használt szereit Kunst- u. Werck-Schul. 1696. I. 156—158: Igy pl. S. 156: «Ein gut silbern Schlag-Loth. Nimm 4 Loth Silber | 3 Loth Messing | 1 Qu. Arsenic | schmeltze es | und giesz geschwind darauf aus», teljesen megegyezik.

2. = az olasz *arŷica* vagyis auripigmentum. — «*Arŷicon*, id est, auripigmentum, in Ponto nascitur». Heraclius: De coloribus et artibus Romanorum. Lib. II. cap. 50. — Bizonyos sárga föld, melynek «neve: arŷicon, egyszerűen csak összevonás arsenicon-ból». Tabula

de vocabulis synonymis et equivocis colorum, Mss.-ből közölve Merrifield-nél: Original treatises, dating from the XII. th. to XVIII. centuries on the arts of painting in oil, miniature, mosaic, and on glass. Lond., 1849. p. 19. — *Czitrom v. narancs-sárga színű*; innen magyarul a XVII. században: *sárga rusika*, németül gelber Arsenic, Kunst- und Werck-Schul. 1696. I. 87., 88.; valamint a mai németben: gelbes Rauschgelb, gelbe Arsenikblende. Erről szól Tseh Márton 1676-ban i. h. 48. l. midőn sebek ellen 1 lot *sárga rusikát* ajánl. S a fontosabb előadottak magyarázzák ki Calpinusnak (Dictionarium decem linguarum, s. l. 1594. p. 144.) e sorát: «arsenicum: aranyglét, *arany szín*» vagyis aranyforma sárga, mint az auripigment.

3. *rusika-szín és festék*. Erre vonatkozólag Szarvas Gábor, ámbár nem ismeri a dolgot, utána sem jár, mégis, szokott határozottságával, minden kételetyt kizárólag, Deák Farkas kérdésére, így nyilatkozik a Nyelvőrben, V. 209: «Rusika szín: *rózsaszín*. *Szláv sző*». Ezt csak curiosum gyanánt említem, mert, mint alaptalan beszéd, nem tájékoztat semmiben. — A rusika festék = *realgar* (arab eredetű szó); olaszul risalgallo; középkori németiséggel egy strassburgi kéziratban: *rüschegele* és *rüschelelich*, ld. Eastlacke: Materials for a history of oil painting. Lond., 1847. I. 132.; mai németiséggel: Rauschroth, rothes Rauschgelb, rothe Arsenikblende, Arsenrubin és rothes Auripigment. Mint festéket, újabb időben a chrom-savas óloméleg egészen kiszorította a használatból. Áll 70 rész *arsenicumból* s 30 rész kénköböl. Jegye AsS^2 , míg az előbbié AsS^3 , és így, dr. Szabó József Ásványtana szeriát, az előbb ismertetett arzica vagy

auripigmenttől úgyszólván csak színében különbözik. A realgar u. i. *hajnal-szín-piros*. S ezzel a rusika-festékről, áttérhetünk a rusika-színre. — 1647-ben, Radvánszkyánál II. 296. «virágos atlacz szoknya *rusika* (így) *színű*»; az «így» tehát elmaradhat, mert rusikaszinű, a. m. hajnalszín-piros. — Még a jelen században is járatos a *roskaszín*, mely szó, alakjában és jelentésében némileg módosulva, valószínűleg egyenesen a régi «rusikaszinből» származott. Gergelyffy Andrásnál: Technologia vagyis a mesterségek leírása, 1809, 158. l.: «*roska arany, roska színű*, hevüléskor kénkö lángat vet». — Sándor Istvánnál: Toldalék a magyar-deák szókönyvhez, 321. l.: rós, *róska*: rufus, rubidus». Kresznerics: Magy. szót. 1832. 164. l. Sándor Istvántól veszi ugyan át e szót, de némileg megkülönböztetve egymástól, ekkép: «rós: rufus, rubidus. S. I. *róska*: *subrufus*». Végre az időrendileg Sándor és Kresznerics közé eső Simai Kristófnál: Végtagokra szedetett szó-tár, 1809. együtt leljük mind a három latin jelentést, egy, megint módosult magyar szónak megfelelőleg a következőképen: «*riska*: *rubidus, rufus, subrufus*».

Ezek után, az irodalmunkban mind-egyedül alig ismert, s egyáltalában meg nem magyarázott *rusika* szó jelentését a következőkben foglalhatjuk össze. 1. mint az ötvösök u. n. patikai szere, a. m. arsenicum. — 2. a. m. auripigment; *czitrom- v. narancsszínű festék*, mely P. Páriznál: arany-sárga-festék. — 3. a. m. realgar, vagyis hajnalszín-piros festék, s innen rusika-szín a. m. hajnalpiros-szín.

Safil = saphir. — Kecskemétinél említve: *indiai, fehér v. vízszerű-safil*. E szót rendkívül sokféleképp torzították. «Saffyrom kew». Jord. cod. 61. l.

1570: Saffely. Régi magy. nyelvemlékek, II. 210. 1580: saffel, saphell, safer. Századok. 1873. 63. 1877. 560. 1595: Sefeli. Br. Radvánszky. II. 94. 1633: *égett safir*. Levelek és okiratok. 121.

Safillanyi, megsafirolnyi = schraffieren, Ballaginál a. m. csikozni, vonalakkal árnyazni, stb. Mikép ment ez? leírja Cellini: Orificeria, cap. 12.

Salétrom, salyétrum, salyétorom, salétrum, = sal nitri, nitrum. A Lugossy-codexben: Afitrum, five falitron; ez utóbbi magyarul lenne. Ugyanott faletrom néven is előfordul. A XVII. században a magyar Alföld látta el salétrummal a királyi és hódoltsági Magyarországot, valamint Bécset. Erdély keveset termelt belőle; erre vall az Appr. Const. P. 3. tit. 30. art. 1. következő törvényczikke: «Saletrumot az országból ki-iktatni prohibitum sub poena fl. 200».

Sandrak, sandriak = Sandarach, Sandrach v. Sandrak. 1. a. m. világos v. citromsárga gyanta, mely Arabiában s Afrikában a thuja articulata és a juniperus Lycia héjából szivárogo. Keesz: Rohe Materialen. 260. P. Páriznál, II. 73: «gyanta: sandaracha». Kecskeméti is sandrak gyantát használt a hidegen járó festékekhez. 2. a. m. arsenicum sandaraca. P. Páriznál, I. 513: «sandaracha: veres festék, mellyet a bányákban találnak». Werner-Benkőnél, 194. «termés veresegérkö», Kováts Mihálynál, 24. skárlát hími. Kecskeméti ily értelemben nem említi.

Sárarany, = aurum fulvum. «Sárarany, pro: sárga arany». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. 1645. P. II. c. 12. — Úgy szintén Benkő: Minerologia, 149. l.: sárgaarany, megkülönböztetve a platinától, mely nála: fehér arany. Sárarany, forgó arany

pénz értelemben, Cserei M. históriájában, 162. l.

Sárga olvasó. Mindeddig teljesen ismeretlen szó. Kecskeméti művéből határozottan megállapítható, hogy a. m. fluor flavus, ném. gelber FlusSPATH, magy. sárga folyó-kovacs, Benkő: Magy. min. 18. Kecskeméti ugyanis az illumináláshoz egyik helyt vasport, összetört zománczot, «jó lágyan fluszsza avvagy afféle *sárga olvasóval*»; másik helyt vasport, apróra tört fekete zománczot és «*sárga fluszt* egy ortot» használ. Ebből kivehető, hogy a flusz a. m. fluor mineralis általában; a sárga flusz v. sárga olvasó pedig a. m. fluor flavus, különösen. V. ö. Flusz.

Sárga rezet aranyaznyi. Ennek technikáját Kecskeméti műve legutolsó cikkében írja le. A XV—XVII. században, midőn még a poklozás is el volt tiltva, a sárga réz megaranyozását, igen természetesen, ide haza és külföldön egyaránt szigorúan tilalmazták. Már az 1529-diki pesti ötvös czéhszabály elrendeli, hogy nem szabad megaranyozni «cuprum vulgo Sárgha vocatum». Külföldön ugyanezen korból például szolgálhat a nürnbergi ötvösök emez intézkedése: «Arbeiten aus Messing oder Rubeum, Kleinode, Becher, Schalen, Ringe, Ketten, Kreuze, dürfen weder vergoldet noch versilbert werden». Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, etc. Bd. LXX. Th. II. S. 99.

Sárkányvér, = sanguis draconis. Anonymus Bernensis. (Quellenschr. für Kunstg. VII. 385.) Sötét- vagy királyvörös színű gyanta, mely az Ázsiában Afrikában termő sárkányfa, Dracena Draco héjából szivárogo. V. ö. Keesz. I. 261. Drachenblut. — Heracliusnál: De coloribus, cap. 52: «Sanguis draconis aut sandis, id est, garancia;

ejus autem purus succus, aut creta rubra, viridi quoque, et croceo, alii sua qualitatibus permiscetur». — Cennini: Pittura, cap. 43. így ír róla: «Van egy vörös szín, melyet sárkányvérnek (sanguis di drago) hívnak. Ezzel a színnel néha papírosra festenek, t. i. miniatúrákat. Soh'se bántsá, ne törődj sokat véle, nem arra való, hogy becsületet szerezzen számodra!» E célra a középkori miniatorok is használták, de szintén panaszkodnak állhatatlan, hamar megfogyatkozó színe miatt. Ld. Tabula de vocab. synonymis etc. colorum. Merrifieldnél: Original treatises. p. 25. — Cellini: Orificeria, cap. 6. a kö-foglalásban vitt szerepéről ír, ekkép: «Vannak bizonyos, lehető leggyengébb színű indiai rubinok. Megértem, hogy egy afféle kőnek alsó részét, valami hamisító, sárkányvérrel mázolta be, vagyis oly masszával, mely bizonyos, hevítés által megolvadó gyantából készül; Rómában és Firenzében minden patikáriusnál kapható. A sárkányvérrel megfestett kő oly szépnek látszott, hogy öröme adhattak volna érte száz scudot, holott e tinctura nélkül, magában véve, tizet sem ért volna». — Kecskeméti a kipattogzott vörös-zománcz pótlására használta. — P. Páriz: Pax corporis, 152., 167., 314.: «*Abel v. sárkány vér*», «*Abel (sárkány) vér*», «*Abel vére (Sanguis Draconis)*». Sándor Istvánnál: Toldalék, 1. l., mint patikai szer, ugyanígy. V. ö. Fialowski megjegyzésével, Ny. ö. VIII. 440., mely szerint «már Lonicerus (1574.), tudja, hogy ez fanedo, bár igazi sárkányvérről is beszél». Egészen más az Ábel füve, mely Kassai: Magy. deák szók. I. 119. szerint a székeleyknél a. m. Hypericum Androsæmum, vagyis csengő linka, s nevét vérehulló sajátságáról vette volna. Bugát szerint ellenben, a. m. Hibiscus

Abelmoschus, mely nevét az arab áb el mosk-ból (a. m. a pézsma atyja) vette.

Saskő, = aëtites, P. Páriznál: Paralip. — Kecskeméti, Plinius: Hist. nat. Lib. X. cap. 3. után, előadja, miért hívják saskőnek, és hogy, ha rázzák, «meghallyák, hogy zörög». Benkőnél e tulajdonságáról (Magyar minerologia, Kolosvár, 1786. 129. l.) nevezve, a m. «zörgőkő, P. ætiticum, Adlerstein».

savalló fővénye, Kösörűkő —, kösörűkő sárja. Vetélkedés 79. v. — P. Páriznál: Pax corporis, p. 300: kösörű sár. — A Székelyföldön ma is azt mondják a körül, hogy hámlik, mállik, *savállódik*, Nyelvör. I. 151.

Senczolnyi = schweissen. Ld. Svaczolnyi.

Sengellenyi, megsengerelnyi, = 1. seigern, saigern; 2. sengen, versengen. A Lugossy-codexben: *segerleni*, a. m. a ném. seigeren: secernere metalla. Agricolánál: De re metallica, 1557. index. Kecskemétinél még: *sengellés, pisklocz-sengellés, piskloczot sengellenyi*; ld. ez utóbbit.

Sérés, = sérülés; læsio, dolor, Sz. Moln. Már a Nádor-codexben 490, 491.: *3olgalýonc zent apalin azzonac, hog o erdemenec miatta fog fereftol, fo fereftol, ... megzabadulónac*. A moldvai csángóknál sérík ma is a. m. sebzik, fáj. Ny. ö. III. 4.

sikállanyi, Meg—, megsikárolnyi = megtisztítani, kifényesíteni kész arany-ezüst művet. 1551: «Miképen a carbunculus fénlic az igen iő aranyba. az *sikárlot aranyba* foglalt Smaragdus». A Jesvs Sirah könyve. 217. l.

Sikos, = 1. aranyfüsttel futtatott, Sz. Molnárnál: «sikoss, picturatus, inaurata aluta exornatus». A lódingcsinálók limitatiójában, 1706: «Sikos tarsoly és lóding». Tört. tár, XVIII. 270. — 2. a.

m. slógos, islógos, arany v. ezüst lemezes. 1678: vagyon egy ezüst sikos előkötő. Tört. tár. 1882. 779.

Sín, = Schiene. 1618: sínyvasak. Radvánszky. III. 30. — P. Páriznál: «sín vagy singvas: canthus»; Szenczi Molnár csak a latin-magyar szótárban említi, s ott canthus: pánt keréktalpi vas. — Sing-vas, pánt-vas: perticae. Benkő: Transsilvania. I. 89. Kecskeméti sín alatt a keshüvelyhez való vas-pántokat érti.

Skófiom, schofium, iszkófiom, = arany v. ezüst szál, szállá vont vagy himző arany v. ezüst. Egészen más a *szkófia*, mely a. m. mitra, infula. Szarvas Gábor, nem ismerve magát a tárgyat s annak történetét, Miklosich nyomán, s félrevezetve Sz. Molnár által, kinél *szkófia* és *szkófiom* egyaránt mitra, cidaris, illetőleg mitra, infula, — így ír a *szkófiomról*, Ny. ő. V. 208: «Skófiom, más alakja *szkófia*: mitra, infula (Moln.). Az első = francz. escoffion, a második = ol. scuffia, új gör. σκούφια, szerb skovija (l. Mikl. Fremdw. 126. l.)». Szerintem a szerb, az új görög, az olasz, a francia és mink, egyaránt a töröktől vettük a dolgot úgy, mint nevezetét. A *szkófiom*-himzés őshazája Perzsia és Kis-Ázsia, s maig gyakorolják a török birodalomban, Perzsiában és Észak-Afrikában. Nálunk II. Rákóczi Ferencz Munkácson és Bártfán állított *szkófiom*-húzó műhelyeket, melyekbe egyenesen Konstantinápolyból hozatott műveseket. Ld. Thaly Kálmán becses értekezéseit: Arch. Ért. XIII. 345—347. és Tört. tár. 1882. 571. A XVII. században, midőn nálunk hemzseg a sok ötvös, a *szkófiom*ot mégis Törökországból hozták. I. Rákóczi György számára ügynökei egy papiros sárga *szkófiom*ot vagy *szkófiom* aranyat rendesen 300 oszporán, egy pa-

piros fehér *szkófiom*ot vagy *szkófiom* ezüstöt 290 oszporán vettek Konstantinápolyban. Levelek és okiratok I. R. Gy. kel. összekött. tört. 350., 520., 521., 550., 623. Sőt részben Konstantinápolyban dolgozták fel öreg Rákóczi korában úgy (I. h. 321.), mint az előtt és az után. 1618-ban Bethlen Gábor *Konstantinápolyból* hozatja a *szkófiom* aranyat. Erd. tört. ad. II. 41. l. 1626: «*szkófiom* arannyal gazdagon megvarrva, melyeket *Konstanczinápolyban* varrottak vala». Kemény János Önéletírása. Kiadta Szalay. 85. l. A «török, görög és zsidó kereskedőktől *behozandó* marhák limatatiójában, 1627: «az *szkófiom* aranynak egész papirosát, ki negyedfél ló, adgyák négy forinton huszonöt pénzen». Tört. tár. XVIII. 214. l. 1626: 1651-ben II. Rákóczi György is *Konstantinápolyból* hozat *szkófiomos* művet. Okmánytár II. R. Gy. dipl. összekött. 46. l. 1672: «czaprag... vastag tötésű *iskofiummal* varrott portai varrás». B. Radvánszky. II. 348. l. 1683—88: «merő *skóffiummal* tűdzött portai czafrag», «*skófiomos török-süveg*», stb. «czafragh egregium, *Turcici laboris* prodigialiter scoffio consutum. Thököly naplói. Kiadta Thaly K. 144., 146., 148., 171., 218., 233., 331., 332.» — Ily nyomok arra vezetnek, hogy a *szkófiom* nevét is a törökben vagy annak háza tájékán keressük. *Szkófia* töröktől a. m. üszkiuf («uskiouf: bonnet très-haut que portaient les janissaires et les balthadjis; syrmalu uskiouf: bonnet de janissaire avec une bordure en or» Bianchi: Dict. turc-français. 2-de éd. p. 92.), melyet a janicsárok arany fonalból készített paszománttal hordtak. Ezért mondja Zrínyi: Szigeti veszedelem, XIII. én. 54. v.:

Áll vala Embrulah aranyas fegyverben,
Szkófiummal varrott kápa van fejében,
Czifrált jancsárpuska mind az két kezében.

Továbbá, 1685: «Egy jancsárforma, feje skállat-magas süveg, a karimája sárga skófiummal tűdzött». Thököly naplói. Kiadta Thaly, 239. l. Efféle, arannyal varrott jancsár-süveggel bizonyára inkább hozható kapcsolatba a szkófiom szó eredete s annak aranszál jelentése, mint a pusztán csak főveget jelentő francia escoffionnal. Anynyival is inkább, mert Erdélyben a tejedelmek korában szintén ilyen arany-ezüst-paszomántos csákossüveget hordtak. Apor: Metamorphosis Transylvaniæ. 348., 464.

A szkófiom fa'tái: *sárga-*, másképp *színarany* v. *tiszta*, *aranyozott ezüst* v. *aranyas* és *feje* v. *ezüst-szkófiom*; *vert* v. *lapos* és *gömbölyű-szkófiom*; *szkófiom-virág*. Papiros-számra árulták s *papiros* v. *levél-szkófiom* mindegy. Készítőjük: *szkófiom-búzó* v. *csináló*, kivel a *szkófiomot vonatták* v. *megvonatták*; a ki feldolgozta: *szkófiummal tűdzött*, *varrott* vagy *merőn varrott*. V. ö. Arch. ért. XIII. 345. Történeti lapok. I. 611. Thököly naplói. Kiadta Thaly. 144., 170., 202., 203., 217., 239. Tört. tár. 1882. 753., 761., 762.

Slajfolnyi, = schleifen, fr. doucir, adoucir; Kecskemétinél köfoglalást slajfolnyi.

Slejt víz = ó, állott, összepállott rossz víz. «Slejt» a legkülönbözőbb összetételekben a német schlecht-nek megfelelőleg, a. m. rossz, hitvány, így pl. Heltai krónikájában «slejt és hitván ház», Telegdi evang.: «nem akármí slejt pogácha» stb. A Nyelvőrben a slejt és slecht közti kapcsolatot nagy kedvteléssel bizonyítgatják: VI. 102. VII. 357. XI. 338. stb.

Smaria, v. **S. Maria**, = Balneum

Mariæ, Mercurial-Wasser, mely foncsoroláshoz «ein gar schönes Wasser». Ennek készítmódját, a hozzá való Silber-Wasserével együtt (mely a tulajdonképeni Smaria) leírja a Kunst- u. Werck-Schul. 1696. 276., 277. Kecskeméti a réz ezüstözésére használta; S. mariának írja, mely alkalmasint Sancta Mariának olvasandó.

Sodrás, ld. drótmű. «semmi munkára ne legyen szabad sodrást egyébre csinálni, hanem csak az gyógyös (gyöngyös?) formán való törre». Rimaszombati cz. jk. dd. 1665.

Somajdékítanyi (aranyat, ezüstöt), = (ge) schmeidig machen, lágyítani v. inkább, nyújthatóvá tenni. Ez eljárást így adja a Künstbüchlin, f. XX.: «Gold vnd Silber geschmeidig machen. Nymm eyn thail öl vnd honig ein tail | lesche darinn ab glüend gold oder Silber | drey oder vier mal». «coagulirn, i. e. schmeidig machen». U. o. f. I. Kecskemétinél említve még: *megsomajdékodik* és *megsomajdékul*. V. ö. Ercker: Ertzt vnd Bergkwercks arten, 1580. f. 85—87. Kunst- u. W. Sch., 1696. I. 23—28.

Sonkolyos, = salakos. Szikszai Fabriciusnál, p. 5.: «Scoria auris vel argenti: «Arannak vagy ezűftnek fonkolya». p. 139: «helcysma: ezűftnek fonkolia». De már Medgyesinél: Ötödik jaj, 1658. 29. l.: «ezüste *salyakos*».

sorvad, **El** —, a tűz; lassanként, magától kialszik.

Spikinard-olaj. Spikinard a. m. nardus, spicinardus, lavendula major. Régi magyar írók a XV. századtól fogva, jó illatát dicsérve, gyakran emlegetik. «Ez két virág, az *spikanard*, es leuendula». Peechi Lukach: Az Keresztyen Szvzek-nec Tiszteseges koszoróia, 1591. 123. l. Sz. Fabriciusnál, p. 17.: Lauendula maior: *Spicanard*. Beythe: Fives Kőnűw, 1595. p. 2: Spikinardnak Nevetý (!)

Diakul. *Spica nardi*, *nardus indica*. Magyarul Spikanard, hým Lauendula. Geleji Katonánál: Válság-titka, 1647. II. 641: «drága kenet, jó illatu spikinárd»; «miképpen a Mária igaz és egyelítés nélkül való *spikinárd-olajt*, a minémű szokott a napkeleti lenni, drágább sokval a mi felénk valónál, a Christus fejére önté». Kis-Ázsiában vadon terem; 1697: «ezen hegynek az délfelől való oldala egészen inkább *vad spikinardal* van benöve, betöltött az gyönyörű szaga, hogy sokáig hevertem rajta, alig hagyhatván el». Komáromi János naplója. Kiadta Nagy Iván. 32. l.

Sróf = Schraube. P. Páriznál, Parolip. 275.: soróf, cochlea, cochlea torcularia, értelemben.

Srófos fogó, = Schraubzange, ld. Kösü.

Stincz, = 'Stanze v. Stampfe, fr. estampe, étamp, ang. stamp, die. Ld. Karmarsch. 382. l. 1662: «I ön stincz». Somorja város régi jegyzőkönyvében, a csallóköz-somorjai levéltárban.

Svaczolnyi v. senczolnyi, aranyat, = schweissen, fr. souder; vagyis, Schletter budapesti aranyművestől nyert értesülésem szerint: a kész művön munka közben esett repedéseket, szakadásokat összeforrasztani s kijavítani.

Szabású = formájú. Baróti Kisd. szót. 78. — Adáminál: «szabású: schier, gleichsam, fast, gleich». Kecskemétinél: *homályos*-, *zordon*-, *hideg*-, *fejér-szakású* stb. Ez utóbbi, Sz. Molnárnál: albidus, subalbidus.

Szalamiak = Sal ammoniacum, a Künftbüchlin, 1585. s a Kunst-Büchlein 1687. mindig Salarmoniac v. Sal Armoniacumnak írja. Ennek egyik fajtája a «termés forrasztó só, Ammoniacum nativum, gediegenes Salmiak, a meleg földön és kősziklákon Perzsiában

és a kálmukoknál, *szalamia* magyarul». Benkő: Minerol. 98. Mint szó: «*szalamia* formatum est ex Salmiak, aut ex lat. sal ammoniacus». Leschka: Elench. p. 211. Innen *szalamia-ezüst*, mely néha csak *szalamia*. Igy pl. 1685: «rezes, *szalamiás* portai fékagy», Thököly naplóiban. Kiadta Thaly, 183. l. szalamiás a. m. szalamia-ezüstös.

szállítanyi, Meg —, ezüstöt, = reducere, reduciern. Ld. Aranyat szállítanyi.

Szappansó, «*hammu-só, lugsónak*, sőt *hammuzsír*nak is nevezetik; számos mesterségekben szükséges, mint szappanfőzésre, festésre, üvegekészítésre». Gergelyfi: Technologia. 1809. 88. l. Ez idézett sorok egyszersmind azt is megmagyarázzák, miért nevezi Kecskeméti hol szappansónak, hol *üvegsó*nak; készítmódját, szappansó-csinálás cím alatt pontosan leírja.

Szapullott hamm, = lugzott hamu Szentpéterynél; ausgelaugter Holz-asche. Ezek azonosságát a test-csinálásnál való alkalmazásából következtetem. Szapulni, Baranyában különben is a. m. lúgozni, ld. Tájszótár, 341. l.

Szarukő, = «Hornstein, Felskiesel, Bergkiesel, kősziklakova, szarukova, petrosilex, silex corneus». Mich. Kováts: Lex. mineral. p. 118.

Szarvas-ülő = incus cornuta, Theophilus. Lib. III. cap. 5. 1586: «zarwas wleo», 1688: «szarvas ülő és fuvó a kovács házban». B. Radvánszky. II. 66. 395. Majláthfalván a kovácsok ma is szarvas-ülőnek hívják a szarvas tőkét. Ny. ö. VIII. 479. V. ö. Vetélkedés 103.:

Öreg tőke-ülők,

A sok szarvas-ülők.

«**Szederjes**, az az, szederj színű». Geleji Katona: Magyar grammatikácska. II. c. 42. A XVI. századtól fogva régi magyar iratokban, kivált szövetek szí-

néről, igen gyakran. Thylesiusnál: De col. libell. in L. Bayfi annotat. Basilæ, 1537. p. 316: «A Phœnicibus color phœniceus, puniceus quoque dictus, flagrat, velut viola flammea: atque a multis olim purpura vocata fuit violacea, hodie pene nomen servat: nam paonacius, quasi puniceus dicitur, etsi aliqui vocem hanc vernaculam a pavonis colore factam volunt». Ilyen volt az 1552-ben a nagykállai egyház tulajdonában létezett: «indumentum purpureum puniceum seu phœniceum coloris». Egyházművészeti lap. II. 19. Cenninínél: Pittura, cap. 76: «violette vagy tulajdonkép fekete, pagonazzo». Ilyen volt a nagy-kállai «indumentum purpureum nigri coloris». Egyházm. lap. i. h. E két különböző árnyalatú szín összehárvára Pesthínél: Nomencl. I. c. 18.: «zederies: violaceus, pauonazzo, violet, brunatny, braun». Szikszai Fabriciusnál, pag. 90., 91: «Szederies fin: hyacinthinus. Szederies fin: purpureus. Szederies barfon fin: Ostrinus». Sz. Molnárnál: «szederjes szín: hyacinthinus, purpureus». Werner-Benkőnél, 76. l.: indigókék v. szederjes. Czobor Béla meghatározása szerint «a szederjes szín a kék és vörös bizonyos vegyülete, s így a bibornak egyik neme». Egyházművészeti lap. I. 195. II. 19., 107. Ilyen volt, Ecseden, 1615-ben: «egy szederjes bársony dalmatika». Majláth Béla közleménye, u. o. II. 107. Kecskemétinél ez: *szederjes bársonyszínű*.

Szén, mindenkor fa-szén értendő alatta. Kecskemétinél: *éledetlen szén*; *eleven szén*, Verantiusnál: Dict. Qvínge Nob. Evrop. Lingv., 1595. p. 84: «Eleven fzen: lat. Pruna, germ. Glut»; *holt szén*, Verantiusnál, i. h. p. 16: «Hoth fzen: Carbo, Ein Kolen»; Pázmányánál: Pred. 676. l.: «A nyers fa

meg nem gyújtya a holt szenet» és az Érs. cod.: «feketheebek az *alwth* zennel»; *lassú szén*; *sebes szén*, vagyis parázs.

Szent-Antal-tüze, = orbáncz, erysipelas, gutta rosacea. Szikszai Fabriciusnál, p. 135.: «Sz. Antal tüze: sacer ignis, ignis Persicus». Baróti Szabónál: kiütötte az orbáncz v. Szent-Antal tüze. Ma úgy, mint a XVII. században, felváltva használják hol ezt, hol amaszt. Bethlen Miklós Önéletírásában is mindkét néven előfordul.

Szerdék, = lac coagulum. Sz. Molnár. A Tájszótár szerint: szerdek a. m. vert téj, tejleves, szedett gym-gyom eledel, becsinált neme. Kecskeméti a föleresztett gipsz-masszáról mondja, hogy: olyan leszen mint az szerdék.

Szín-adás, színadva, = színezés. színt adva. Kresznericsnél: «szín-adás: colorum perita distributio». Kecskemétinél: «megczendellődik, a leszen a szín adása». «Az művet már szépen színadva elkészítvén».

Szín-adott mű, = színehagyott. Kecskemétinél: az színadott műnek, ha megveressült, elviszi az verességét.

Színarany, = reines gold, ld. Sárarany. Faludynál: «szín-gyémánt». Udvari ember. II. 173. továbbá «szín-rubint», Nemes asszony. 115. l.; «szín-bársony». Nemes úrfi. 89. l., mint a fajtájokban legbecsesebb holmik említetnek; ő e szót kétségkívül a szín-arany, vagyis legbecsesebb arany mintájára csinálta.

Színek. Kecskemétinél: *Achamarin színű* zománcz. Mikor mi efféle megrúgtult türkest láttunk, azt mongyuk hogy *megaggott*, maga nem írnak ennek megaggása felől. *Álbatatlan színű*, *fényű* kövek; soha úgy tetszik meg nem áll az színe az indicus gyémántnak. *Által látó* avvagy világos. *Aranyszínű* szikrákkal világoskodik az safil; aranszínű

cseppekkel szikrázik a cianeus; szikrázik arany szikrákkal, a lazulkő. — *Bársonyszínű* a rubint. *Bizontalan* szint mutat. — *Darabos színe* van a csinált kőnek. — *Engedelmes színe* van a rubintnak. *Ezüst színű* a mágnes. — *Fejér* zománcz, kő; megfejérics, fejeríteni, megfejeredik: tiszta fejer, *mint a hó* olyan fejer a jaspis; a vak smaragd nem tiszta fejer, némelyben valami *fejer köd szabási* fekszik. *Fekete* zománcz, feketével luminálni; *halványszínű fekete* a vérkő, mintha halvány fekete volna a gagát. Mintha csak *füstös* volna. — *Galambszín*: az ércedonius olyan mint az *galambnak az nyakán az toll*. — *Halhéas* színnel világosodik a karbunkulus. *Halván* kő. *Hamuszény, hamuszínű* saskő. *Haragos* tündöklése a rubintnak. *Hegyes szín* a karbunkulusé. A vak-smaragd olyan mint az *bijucznak az szeme*. A kornyol megmosatott *büshöz hasonló* gyöngy. — *Amethistus ivolya színű* drágakő, ld. violaszínű. — *Kék* láng, füst, zománcz; szépen kékics meg. *Kékes* szint mutat a gyémánt; kék színre változik a fejer safil. *Égszínű* kék a safil; az lazulkő égszínű kék, de nem világos, hanem setét, és az képirók az festékbe égszínű kéket festnek vele. Mintha az lazulkövet tejjel megöntötte volna olyan *fejéreké* kő a türkes; fejer kék színből kevéssé zöld színre hajol az aquamarina. Az gyémánt *kristály színű*. *Külömb különbszínű* azaz különböző színű. — *Láng színű* kő. *Lazulkő színű*; lazul festék. *Rút liugszínű* a gyöngy. — Olyan mint az *macskának az szeme* a vak smaragd. *Mész színű* kő, mintha reá öntöttek volna, a sardonix. — *Párbagyma levele* színű. *Pázsit színű* zöld festék, héven járó, készítés módját leírja. *Pavonazzo*, *pagonazzo*: olyan mint az *pávának az tolla* avagy az *galambnak az nyakán*

az toll, a chalcedon. *Piros*, fücs meg szép pirossan; a sardonix *piros-színű* kő, világos és szép piros kő, mikor az körmődet szép piros vérbe mártanád és azt néznéd. — *Rózsaszínű* ethites. *Veres rózsaszínű* jaspis. — *Safil színű* türkes. Mintha csak valami hitvány *sáfránnyal* festették volna meg; a jácczint: mintha az iverget sáfránnyal festették volna meg. *Sárga*, az ki sokféle szint mutat a békakü; megsárgúl a gyöngy; a topasius igen szép *sárgaszínű* világos kő. *Aranyszínű sárga* kő az jácczint; aranyszínű erek vannak az agátban. *Fejérszínű sárga* a jaspis. *Temérdek színű sárga* mint az jácczint. *Vékony sárga* az aquamarina. *Verbenyős színű sárga* és *zordon színű sárga* a jácczint. *Sárgaréz színű* a vak-smaragd, a mágnes; sárga réz színre hajlandó a cipricus gyémánt. *Sötét színű* kő; sötét kő és temérdek a türkes. *Sűrű* avagy temérdek *színű* a vak-smaragd. Olyan mint a *szeru* az annikkel. *Szederjes* zománcz; szederjesen vasat virágokkal írnyi; *szederjes színű* kő az ametist, szederjes színre hajol a jaspis. *Szederjes bársonyszínű* az ametist. Szép *szederjes kék* mint az ivolya, a jácczint. *Szelid* az színe a rubintnak. *Rút szennyes színű* a karbunkulus. *Szép szín*. Mintha *szikráznék* a chalcedon. *Tarka*; tarkán való aranyazás. *Temérdek színű* a vak-smaragd. *Tengerszín*: mint az csendes tengernek az vize olyan szép világos kő a berillus. *Tudószin* zománcz. *Tündöklő* fényessége van a rubintnak. *Türkés* színű zománcz. *Tűz színű* az annikkel; mint a *sebes tűz szem*, úgy világosodik és ragyog a karbunkulus. — *Vasrozsda színű*, fekete avagy *vasszínű* a vérkő; olyan színt a mágnes, mint az vas. *Veres*; veresednyi; megveressül a színadott arany mű. *Tiszta veres* a karneol. A sardonix szép veres kő, szintén olyan színű,

mint mikor az körmödre szép piros vért csöppentenél. *Bársonyszínű veresnek* látszik a chalcedon; veres bársonyszínű drágakő. *Fekete színű veres* a jaspis. *Hajnalszínű veres* mágnes, fecsekő. *Halvány szabású veres* a karneol. Mint a *veres kova* olyan szabású. *Veres skárlát* színnel tündöklő chalcedon. Az *balagius víz-* avagy *kristálysínű veres*. *Verhenyő színű* mint az oroszlánnak az bőre, az agát. *Vérszínű* a vérkő. Mint a *vese* olyan színű a jaspis. *Világos kő*; hatható, derekas világosság; elveszi az ő maga világosságát az crisopras. *Violaszínű kék sárga* a jáczint. *Víz színű* safil; *vízszínű szabású* a topáz. A *sardius vörös színű* (máskor mindig: veres) kő. — *Zöld, zöld* zománcz; megzöldül, rútul megzöldül a türkés. *Kékszínű zöld* a smaragd. *Zölden kékelő* gyöngy a türkés; az zöld jaspis, mintha kék színre hajlandóbb; zöld és kék színből aranyszínű sárgára hajol a berill. Mint a *zöld párhagymának az levele*, az crisopras. *Sárgaszínű zöld* a chrisolit. *Tiszta zöld* smaragd. *Világos zöld kő*. A cencron olyan, mintha *zsírral* megkentek volna.

Drága kövekben a szín *fekszik*: némelyben valami fehér köd szabású fekszik; az rubintba *benne* *vagy*on telyeségesen az veresség; némelyben bársony színű erek vannak, *rendel által benne*, avagy *környüle* fekszik benne, mint az szivárvány; az fejérség *fellyül* fekszik rajta és nem *közbe fekszik*.

színelnyi, Meg —, = färben, illuminieren. Kecskeméti zománczra mondja.

Szint adnyi, = hellen. Kecskemétinél: poklos festékben kell feleeresztényi vagy szint adnyi. V. ö. Pokloznyi.

szőlőfőpohár, Urvacsorához való —, = szőlőfürt alakú urvacsorai serleg. 1680: «szőlő girizdes aranyas ezüst pohár». Tört. tár. 1882. 410. Rad-

vánszky az effélékről így ír: «A nagyon kedvelt szőlőforma pohár egész a szőlőfürtökhöz hasonlított; fedelét a fürt vastagabb végének egyrészeképezte, melynek fogantyúja a gerezd lemetezett vége volt». Pulszky K.: Archæologiai Értesítő. 1883. Uj folyam, III. 77.

Szűk = paucus, rarus. Sz. Molnár. Kecskemétinél: *szűk a karbunkulus* = ritka; hol *szűk fa* *vagy*on = hol kevés a fa, hol fa-szűkiben vannak.

Szomolló, = Einguss, Giessloch. Szentpétery kéziratában: «Eingusz vagy Ingusz = öntő való»; «Gussrohr: öntő cső». Debreczeninél: Commentarius super auri praxim, Lib. II. cap. 21: «canalicula, feu striatum ferrum ad fundendas uirgas aureas». Azon nézetemben, hogy a szomolló a. m. Einguss, megerősít szerzőnk több helyének egybevetése ezzel a leírással: «Eingusz, eine länglich viereckichte, eiserne, mit einem hölzernen Handgriff versehene Form, welche vorher mit Talg ausgeschmiert worden». Laprecht: Technologie. Halle, 1787. S. 357. A Vetélkedés 107. versében: «három-négy szomolló-vas». A Lugossy Codexben: «ßomorlo» és «ßomorlo vas». Innen, Báró Radvánszknál, II. 95. 1595: «Egy zomorlas darab arany ky nyom hetwen egj Aranyath»; «más darab Zomorlas aranj». Itt a zomorlás arany a. m. egybeöntött, vagyis a szomorlón átment arany-pogácsa vagy golyóbis. Igen szép ábráját ld. Erckernél: Ertzt v. Bergkwercks arten. f. 88.

Tábla (kő), = Tafelstein vagyis alul felül simára köszörült vékony drágakő (innen Dünnstein). Carton's Englischer Juwelier. 1818. 16. Nagy Aladár: A drágakövek mint ékszerek. 1875. 10., 11. l.: «táblakő: Tafelstein».

Tábla gránát, gyémánt, stb., = síma, lapos gránát vagy gyémánt; ennek

ellentéte a *szege*s vagy *szege*re metszett gránát, gyémánt. Bocskay István kincsei közt előfordul: Tábla rubint, tábla smaragd; tábla és szege (zeghes, azaz szögletes) gyémánt, tábla gyémánt és sok szege mecczett gyémánt. Történelmi tár. 1878. 148. «Szege» helyett némelykor *hegyes* áll; így 1551-ben: «egy hegyes gemant egy tábla rwbýnt». Századok. 1876. 748.

Tégely, tégyely, = Tiegel; Debreczeni L.: Comment. Lib. II. cap. 21. a tigillumok számos fajtáját ismerteti.

Tégla, = tegula, Ziegel. A régi ötvösök a koh rakásához mikép használták, leírja Kecskeméti a pisklocz-égetésnél. A Vetélk. 121. v.:

A téglá darabok,
Minthogy kohnak valók,
Házánál nem tesznek kárt.

Téglapor, = Ziegelmehl. Kecskeméti főképe a cement-porhoz használta; ma is ahhoz használják.

Tengernek bokra = korall, kláris. Comenius-Szilágyi, Janua. p. 15.: «Corallia sunt arbusculæ marinæ ramusculi. A korall kövek (kalárisok korsókák) a *tengeri csemetéknek ágacskái*». A kövek növekedéséről szóló magicus babonákat e virágállatok (anthozoa) növekvésére alapították. Ld. Alb. Magnus: De mineralibus. 1519. Lib. I. cap. 7. — Erre nézve XVIII. századi példákat is hoz fel Kriesch János, Természettudományi közlöny. 1873. 170., 171. Azonban nem említi a legérdekesebbet. P. Sartori így ír: Magyar filozófia, 1772. 156. l.: «a kalárisról írja Theophrastus, hogy a tengernek fenekén valami zöld csemetének szép fehér lágy, és gömbölyű gyümölcse volna, mely mihelet a vízből szárazra hozattatik, szép veress színű kővé változik: némelly mostani filosofusok pedig nem ítélik azt tengeri gyümölcsnek lenni, és más gyümölcsök

gyanánt nevedekni, hanem csak öszve forradni, mint a föld alatt lévő mély barlangokban a stalactites, az az, cseppkő, lassan lecsepegő nedvességből jég-csap; de nagyobb része a mostani bölcsenek igaz tengeri, és kővé váló gyümölcsnek tarttya a kalárist; a mint is annak magváról, és leveleiről némelylyek szemeknek látásából is tesznek bizonyosságot; ez okáért mi is mondgyuk a kalárist *igaz tengeri csemetének*, melynek szára keményebb, vastagabb, ágacskái gyengébbek, és gyümölcse a vízben valamennyire lágyabb; de mihént a szárazra kihozatik, legottan megszárad, megkeményedik, és néminémű kővé válik.

Terpentina, = Terpentín, terebinthus. 1688: «egy fazek terpentina». B. Radvánszky. II. 397. Tseh Mártonnál 29. l.: terpentina olaj.

Test = ném. Test, fr. test v. têt, coupelle, ang. test, cupel. Értelmezi Karmarsch, S. 73. de részletesebben Szentpétery ekkép: «Test, magyarul mondatik Tést: az a massa a mellyen az ezüst és arany capellirozodik, a melly készül lúgzott hamuból és égett csontporból, nedvesen egy arra készített cserép edénybe veretettve». Kecskeméti ugyanígy készítette. A Vetélkedés 107. versében:

Vas karikák ismét,
Kikben vernek tétet.

Kecskemétinél említve még: *testcsinálás* = Test machen; *testecske*; *test szája*. Apafi ötvöse, 1675: «egy gira ezüst *testtézésétől* kapott den. 50». Arch. ért. XIII. 78. U. o. «mikoron ezüstöt *testtétünk*».

timporálnyi, Egybe —, **öszve-timporál, öszvetemperál**, = temperare (ferrum, unguentum, herbas, acetum melle.) Lugossy-codex: timporald eözve, özue timporalnj. Francovith, f. 16.,

20., 29.: «Az Serapivm kenyet timporaltassék; temperaltat; timperallyad az töb zerzamokkal özze». Geleji: Váltság titka. III. 193. és Tseh Márton, 11: öszvetimporál. Komáromi naplója, 104: öszsetimporált ital. Tsúzy: Zenge-dező sípszó, 425: az apatikák foganatos gyökerekkel, s jó illatú virágokkal s fűszerszámokkal bővelkednek, illatoznak, melyekből hasznos orvosságok timporáltatnak öszve.

Török rubint, = balagius. Ld. Rubint pallás.

Töröly konst, = törő mesterség, Kunst; más néven zuzda. Felsőbányán Czelder úr tudósítása szerint, ma is úgy hívják. Kecskemétinél egészen más, t. i. Drillkunst értelemben.

Trébellés, = Treiben, opus ductile, Theophilusnál III. c. 73. Az ötvösök ősidők óta üzik; ld. Brinckmann: Goldschmiedekunst, etc. S. 183. — Eörendi Molnár Ferencznél: Lelki tárlház, 1692. 16. és 52. l.: «A két cherubínokat aranyból kiveré»; «gyertyatartóknak aranyból kiveretése». A Vetélkedésben, 144. v.: trébellés. - Szentpétery a Tud. Gyűjt. 1832. VII. 56. lapján *verő munkának* nevezi, vagyis lefordítja eme bádogos mesterszót: Hammerarbeit, geschlagene Arbeit, ouvrage martelé, ang. hammered work, raised work. Pulszky Károly terebelés néven használja.

Trébelléses mű, = getriebene Arbeit. Ipolyi Arnold: Magyar műtörténelmi tanulmányok, 324. l.: «*vert műnek* (opus propulsatum, argent repoussé, getriebene Arbeit)», Pulszky F. terebelt munkának nevezi. Arch. ért. Uj folyam. I. 152.

Trébellő-verő, = «Treibhammer, a ponczol munkához való kalapács», Szentpétery kéziratában. Két félgömbölyű domború lappal, vagy egy félgöm-

bölyű s egy nagyobb, de kevésbbé domború lappal ellátott kalapács. Prechtlnél, II. 291.: Punzenhammer v. Treibhammer. Ábráját is közli Sprengel, III. 135. E kalapácsokat fából és pedig leginkább nyirfából készítik; Olaszországban somfából vagy szaruból is. Bucher III.

Trébellő viasz, = Treibwachs.

Trippely, = Tripel, terra Tripolitana, fr. és ang. tripoli. Gergelyffinél: Technologia, 132. l.: tripol; Freckaynál: Találm. könyve, I. 84.: szivag. Ezen agyagot olajjal elegyítve, bőrre v. nemezre kenve, az arany és ezüst fényesítéséhez. (Karmarsch. I. 441., 442.) vagy a csiszolt drágakövek simításához. (Nagy Aladár: Drágakövek. 6. l.) használják. — «nymm trippel da die Barbieri jre becken mit reyben». Künftbüchlin. f. XIII.

Tündöklő pléh, ld. Késhüvely.

Türkes, turchois. A XVII. században a turquoise nevét sokféleképp torzították. Csupán Thököly naplóiban, kiadta Thaly, ily különböző neveken fordul elő: törkés, türkés, törkís, tirkís türkes, törkes. Werner-Benkönél, 78. l.: kék törökkő.

Tüz. Ötvösöknek, mint általában véve minden tűzművesnek, nagy gondot kell fordítaniok a tűzre. Debreczeni, Lib. V. cap. 1. így ír: «De regimine ignis. Ignis ergo nostri modus semper talis esto, nimius ne sit, neue remissus, candeat tota fornax cum ollis in ruborem ignis», etc. «Proinde, — így szól a következő fejezetben, — magnus ille uir Joannes Turzo, quo nullus ingeniosor uel prudentior in montibus cum utilitate summa effodiendis extitisse fertur in media cemmentarię domus testudine supra quam ipse cubaret, fenestram fieri iusserat, vnde cunctantes atque somniantes ministros media

sepe nocte nunc minis nunc promissis ad ignis custodiam incitaret. Sciebat enim uir in artibus quæ igne fiunt exercitissimus, quantum dampni tum sibi, tum cementario ignis neglecto regimine proueniret». Ilyenféle kárról emlékezik Debreczeni, Lib. IV. cap. 12. a következőkben: «Vidi ego Joannem hwzar non vltimum artis huiusce magistrum ollas imponentem, quarum nonnullæ crustis cum strepitu non paruo disiectis rumpebantur, & aurea grana cum puluere simul non sine dampno spargebantur in cinere». Kecskeméti nagy ügyelettel volt a tűzre, s erre vonatkozólag ilyféle pontos utasításokat ad: *gyujcs meg*, hadd *felélednyi* magában, (feleledve: *eleven tűz*; 1686: testére eleven tüzet tettek, úgy kínzóták». Századok. 1876. 584.), *fújjad*, *füdogálljad*, hadd *elsorvadnyi* rajta, *új-jics* rajta, lángas tüzet üszögből csinály; említve még nála: *lángas tűz*, azaz lánggal lobogó; *csendess* v. *lassú tűz*; *sebes tűz*.

Tűzhely, = Feuerstätte, focus.

Tűz-szem, = parázs-darab. *Sebes tűz-szem*, a. m. egy szem erősen szított, friss v. hamvatlan parázs.

Tyúkmony, = tyúktojás. Kecskemétinél: *tyúkmony-fejére*, köragasztáshoz és a kipattogzott zománcz kijavításához; *tyúkmony héj*, enyves víz tartójául.

Ülő, = Amboss, fr. enclume, ang. anvil; Pesthinél: Nomencl. L. I. c. 22: kouachylew, Sz. Molnárnál ülő, P. Páriznál ülő vas: incus, Gyöngyösinél: Mársal társalkodó, 66. l.: labdaként jádztanak az ülő vasakkal. Fajtái: *fenék-ülő*; *pap-ülő*; *szarvas-ülő*; *tőke* v. *öreg tőke-ülő*. Ld. Vetélk. 103., 104. v.

Üszög = üszök, izzó tűzzel égő test. Kecskemétinél: lángas tüzet üszögből csinály. Fekete Imrénél: égő üzek.

Régi magy. költ. tára: II. 340. Pázmánynál: Pred. 1050: egyik üszög neveli tüzet más üszögnek.

Vad arany, = ungeschmeidiges Gold, kásás, nem nyújtható arany.

Vadság az ezüstben. Idegen, nem hozzátartozó, különösen ónas részek a megolvasztott ezüstben. Olyan mint a «vadhús» a testben. Medgyesi Pálnál: Serva Domine, 1657. 5. l.: «mint az ezüstöt sebes tüzből vét, ott olvaszt, éget, kohol, valamíg rút nyakasságunknak s magunk hitiségének *vadságát*, *salakját*, ki nem veszi belőlünk.

Vágó, «vágó-kés, = culter incisorius». P. Páriz: Paralip. 277.

Vakarás vagy műarany, = Krätze Gekrätz, Goldkrätze betűhíven lefordítva; fr. lavure, cendres d'or, ang. dross, sweepings. Az arany feldolgozása közben elhullott arany-részecskék, melyeket az ötvösök, újabb felhasználás végett összegyűjtenek. Ld. Krécz.

Vakaró kés, = Schaber, fr. grattoir, ang. scraper. Aczél-penge, melylyel a megreszelt művön támadt barázdákat el egyengeti az ötvös, hogy aztán a csiszoló simításhoz láthasson. Szentpétery kéziratában, a magyar ezüstművességben használt szó gyanánt: «Schaber a. m. vakaró; innen dreyeckigter Schaber: háromélű vakaró; flacher Schaber: lapos vakaró; runder Schaber: gömbölyű vakaró». A Vetélk. 112. v.:

Vagyon vakaró kés,
Görbe és egyenes.

Vak smaragd, = smaragdus cæcus. Kecskeméti «a fejer köd szabású» smaragdot vak-smaragdnak bizonyára Plinius, XXXVII. után nevezi így, ki «de smaragdi generibus» szólva, említi, hogy «sunt aliqui obscuri, quos vocant cæcos».

Választott arany, = geschiedenes Gold, Scheidegold, Karmarsch. 78. —

1644: megvetesd az aranyat és megválasztatván, az finum aranynyal küldd ki, de az ezüst ott benn maradjon. A két Rákóczy családi lev., kiadta Szilágyi S. 239. l.

Választott ezüst, = geschiedenis Silber, Scheidesilber, Cramers Probierekunst. 323—364.

Választó- víz, = Scheide-Wasser, aqua fortis. Kecskeméti a zománcz kimosására használta.

Vápos vagy **vermes**. Szenczi Molnárnál vápás = convexus; vermes = lacunosus.

Varga ténta, = atramentum sutorium. Agricola: De re metallica. Lib. VII. 1561. p. 184. Kupfferwasser. Agricola: Bergkwerck. S. xcij. — Apáczai Tserénél is, Encycl. 247., 248. l.: «ha a savanyó levek bányászati részecskékel forranak egybe, gáliczkő leszén, mely másképpen varga téntának hivattatik»; e szerint a. m. vitriol. Comenius-Szilágyi: Index vocabulorum: «chalcantum: gáliczkő, fekete varga festék». Tseh Mártonnál, 1676. szintén «varga festék». Benkőnél: Magy. min. 90.: «tentakő, lapis atramentarius, Atramentstein».

Vásári mű, = készletben lévő, vásárokra szánt munka. Ellentéte a *váltó mű*, mely a. m. felvállalt, megrendelésre dolgozott munka. Úgy látszik, a vásári mű már Kecskeméti korában is csupán szemre való, egyébként vékony pénzű munka volt; ő ugyanis így ír: verd vékonyon, mint az vásári műhöz való pléhet.

Vas-drót, 1. = Eisendraht, filum ferreum; 2. = «Rührdraht: kavaro drót». Szentpétery kéziratában. Kecskemétinél mindkét jelentésben.

Vas kalán, 1. pláncs-öntésnél. A Vetélk. 107. versében: pláncs-öntő kalán. 2. a megolvasztott ércz-tömeg

színén úszó salakos tajték leszedésére szolgáló kanál. Debreczeninél: Comment. sup. auri praxim. Lib. II. cap. 21: «cocleari ferreo deŷcimusi auri scoriae fuepurgamentatemporeliquefactionis».

Vas karika = «Zarge v. Zargel egy vékony pléhből való keskeny vagy széles karika vagy abroncs». Szentpétery kéziratában. Vetélk. 107. v.:

Vas karikák ismét,
Kikben vernek tésztet.

Vas palaczk, = Eisenkasten. Kecskeméti a fővénybe öntésnél használta. A Vetélk. is 107. v. így említi:

Vannak vas-palaczkok
Kik fővényhez valók.

Velencei pórís, = «guter venedischer Borax, warhaftig venetianischer Borax» készítmódja, Kunst- u. Werckschul. I. 25. és 36. A. m. jóféle pórís.

Velencei üveg, = «Venedisch Glasz» (Kunst- u. Werck-Sch. I. 36.), Venetianer Perle. Apró gyöngy-szemekre vagdalt színes üveg-csővecskék. Karmarsch, 1563. Faludynál is, Nemes asszony, 114. l. így: «velencei üvegekkel kínálta, mikor szín-rubint s gyémántot vesztek».

Vénia festék, = veneda. Theophilus, Lib. I. cap. 6.: «De colore veneda, in oculis ponenda»; «commisce nigrum cum modico albo, qui color vocatur veneda». Ugyanerről szól Lib. I. cap. 13., 15., 16.

Veres arany festék. Egy neme az u. n. poklos festéknek. Készítmódját szerzőnk majdnem egészen úgy adja, mint Theophilus, Lib. III. cap. 40. «De colorando auro» cím alatt.

Vérkő, = Blutstein, hæmatites, fr. sanguine, pierre sanguine, ang. bloodstone. Nevét vagy színéről vagy onnan vette, mert állítólag a vért csillapítja. «Sangwinem specialiter restringunt: emanthithesz», etc. Győri t. és r. füz.

I. 88. Ötvösök a drágakövek csiszolására használták; így Heraclius is, kinél, Lib. III. cap. 12: lapis qui dicitur emantes. Ellenben Theophilus, kinél, Lib. I. cap. 31: lapis sanguineus; Cennini, kinél, cap. 135: lapis amatita, mindketten a kész arany mű csiszolására használták. — 1608—21: vérkő golyóbis verfélyes (t. i. würfelig), *vörfelyes vérkő*, vérkőgomb, *indiai vérkő*. Ipolyi közl. Tört. tár. 1878. 159., 160., 162.

Verő = kalapács, pöröly; Kecskemétinél mindig csak verő. Pesthi: Nomencl. I. c. 22. «malleus, pewrewl, der hamer». Sz. Molnárnál már «verő: malleus, marculus». Gyöngyösinél: Mársal társalkodó, 67. l.: «*A verő pörölyhöz készít némelly kezet*». Barótinál is, Kisd. szót. 94. «verő: pöröly». Fajtái: *csákány-verő*; *czázó-verő*, Vetélkedés 104. v.; *fa-verő*; *fejező-verő*; *foglaló-verő*; *homorító-v.*; *láb-v.*; *plancs-v.*; v. *plancz-v.*; *sík-v.*; *szaru-v.* (t. i. szarvból készült); *trébello-verő*. — Szentpétery kézírata szerint, a magyar ezüstmívességben használatban vannak: «Hammer: kalapács; innen Fusshammer: lábverő; Streckhammer: nyújtó kalapács; Zeinhammer: nagy kalapács, a melylyel a rúdba öntött ezüstöt szokás eleintén verni; Scherfenhammer: olyan kalapács, a mellyel a pártázatnak (Scherfe) keskeny lapos részecskéje verődik; Spannhammer: laposra, egyenesre és simára verő kalapács; Tiefhammer: mélyre verő kalapács; Treibhammer: a ponczol munkához való kalapács». A verő részei, u. o.: «Bahne: a kalapácsnak *lapja*; die Finne: a kalapács *csákánya*». Kecskemétinél: verőnek az *talpa*, verő talpa.

Veszédő asszonyi állat = vadjudó.

veszekedik, El —, = sokáig, a lassú szén az arannyal; vagyis sokáig

küszködik vele, míg erőt tud venni rajta, azaz a míg olvadásba hozza.

Virágokkal jár az ezüst = Blumen gibt das Silber. Berwardus: Interpretatione phraseologiae metallurgicae. 1684 p. 48.

Víz. Kecskemétinél: *enyves-, étető-, folyó-, kút-, ó-, slejt-, Szamos-, tiszta-, választó-víz*.

Viza-hójjag. Kecskeméti megfőzte a vizahólyagot, s a zománcz felrakásánál ragasztó-szerűl használta. E szerint nála viza-hólyag, tulajdonkép a m. Hausenblasenleim, mely Theophilusnál a m. gummi liquor. Heracliusnál: De col. Lib. I. cap. 9:

Quare tibi piscem qui dicitur usa liquentem Vesicam tamen serva cum flumine coctam
Inde locum petulam (t. i. auri) cui vis componere signa
Sic ebori facile poteris ipsam consolidare.

Víz-színű safil, Wasser-Saphir, pelion saphir d'eau. Fladung: Kennzeichen der Edelsteine. Pesth, 1819. 100.

Vonny v. felvonny a próbaköre = streichen auf dem Probirsteine; «goldtstreichen: aurum coticula experiri.» Agricola: Auslegung d. Bergkwörtern, 1557. — Matkó Istvánnál: Fövényen épített ház romlása, 1666. 24. l.: «Mikor régi aranyat akarnak megpróbálni ... próbaköre vonszak.» U. o. 50. l.: «régijó próbaköre ... vonszod.»

Zománcz = Schmelz. Eredeti jelentése a. m. áttetsző máz (v. ö. fogak fehér zománcza) agyag-edényen és érczművön. Mivel e mázat, s a zománczot Theophilustól Kecskemétiig mindenkor tojás sárgájával rakták fel: a szláv nyelvekben tojás sárgája és zománcz egy ugyanazon szóval jelöltetik. E zománcztechnika tájékoztathatja a legújabb magyar nyelvészeket affelől, a mit mindaddig nem tudtak megérteni, hogy t. i. a szláv nyelvek mi okból zavarják össze (!) a zománczot a tojás sárgájával. Czuczor-Fogarasi: Magy. nyelv szótára, VI.

1218, így ír: «A Dankovszky felhozta szláv zamazanetz és zámázka Miklosich-nál és Jancsovicsnál nem fordulnak elő;» melyhez Simonyi, Ny. ő. X. 98. e megjegyzést fűzi: «ezek a szavak csakugyan nincsenek meg egy szláv nyelvben sem s nyilván csak Dankovszky faragta őket a szláv *maz* «máz» szóból, hogy így a zománcz-ot megfejtse.» Ez nem épen így van; mert Dankovszky 1833-ban adta ki szótárát s már 1799-ben írja Gyarmathi: Affinitas, p. 319: «*mazaty* (oroszl), salben, mázolni; *zamažka*, Kitt, zamáncz». Miklosich pedig, a magyar nyelvtudósok egyhangú tiltakozása ellenére, a Slav. Elem., valamint a Fremdw., valamint legújabbban a Denkschriften der k. k. Akad. hasábjain közzétett cikkeiben makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy a zománczot, a szerb zumanac, žumanceből mi vettük át s nem a szlávok tőlünk, mint a hogy pl. legújabbban Munkácsi állítja, Nyelvt. közl. XVII. 108. Úgy gondolom, a magyar nyelvészek főképp azért nem fogadják el a szlávból kölcsönzést, mert ez ellen az u. n. hangtörvény tiltakoznék, mely szerint sz-et igen (mint Sack = zsák), de zs-t nem vesz át a magyar z-nek. Eltekintve attól, hogy a régi írásmód incorrectsége mily legyőzhetlen akadály a zs hang kikutatásánál, mert hiszen s-nek, z-nek, vagy ó-cseh s lengyel helyesírással sz-nek is írták: van egy XVI. századi adatunk, mely világosan zsománcznak írja a zománczot. Verantius, kinél x=zs (pl. xufa=zsufa, hanxar=hansár) így ír, Dict. 1595. p. 114: «Vitellus, it. Roffod'ouo, germ. Der eyr-tatter, dalm. *Xomalcze*, vng. *Xomancz*,» vagyis žomalce és zsománcz. Általában, e kétségkívül nemzetközi szó, tág teret nyit az etymologiai játékoknak; bármely hypothesis be lehet vele bizonyítani,

mert igen gyakran fordul elő a legkülönbözőbb alakokban és jelentésekben. Legtöbbször: *zománcz*. A Lugossy-codexben: *šomancz*, *somanch*, *fomancz*, *zomancz*. 1582: *zomálcz*. B. Radvánszky. II. 57. l. 1600: (háromszor!) *zomálcz* nélkül való arany szem. Történeti lapok. I. 53. 1633: egy nagy öreg arany pohár *zamánczos* és fedeles. Orsz. levélt. Act. N.-Reg. fasc. 795. nro. 22. Sz. Molnárnál és P. Páriznál: *szománcz* és *zománcz*: crusta, gypsum, encaustum. Adáminál: *szománcs*: Gips, Malter; *zománcs*: Gips od. Malter zum bestreichen. stb. — Megemlítem még, hogy e szó, Simonyi szerint, Ny. ő. X. 98: «nemcsak jelentésére, hanem hangtétére, eredetére nézve is szöröstül bőrsötül azonos a francia *email* szóval». A német Schmeltz, Schmalzczal való atyafiságára azonban, azt hiszem nevezetes példa, melyet fölhozok alább: Zománcz-ezüstnél, és zománczoló kemenczénél, ld. ezeket. Kecskemétinél említve: achamarin, fehér, fekete, gró, kék, sárga, szederjes, színes, tündöszín, türkés, és veres-zománcz; zománczot kipattogtatnyi, a zománcz kipattog, a Lugossy-codexben: az *zomanch* *ký zôkkyk*.

E tárgy irodalma. A magyarországi sodrony zománczról írt Bock: Jahrbuch der k. k. Centr. Comm. zur Erf. u. Erh. der Baudenkmale. 1859. III. 107—146. Nálunk a magyar zománcztechnikát tudtommal legelőször Ipolyi Arnold méltatta figyelemre a magyar ereklyékről szóló értekezésében, Arch. közl. 1863. III. 67—125. Jobbára ugyanez közölve: Magyar műtört. tanulm. 1873. 249—404. középkorimagy. ötvös-művek cz. alatt. Ipolyi egyéb művei e tárgyban: A magyar és erd. zománczról. Budap. szemle. 1874. V. 232—239. A magyar mű- és tört. em-

lékek kiállítása. Századok, 1876. 541—561; mai napig főképp e cikk körül forog a zománcz-vita. A magy. iparélet tört. fejlődése. Önállóan és a Száz. 1877. okt. füzetében. Ipolyi jelentése a magy. szent koronáról. Egyházműv. lap. 1880. I. 211—218. l. — Henszlmann Imrétől a Gazette des Beaux-Arts, 1867. okt. füz. és «a bécsi világtárlat magy. rég. osztálya», Magy. orsz. rég. eml. 1874. II. k. II. r. bev. és 220—224. l. — Römer Flóristól: Exposition univ. de 1867 à Paris. Catal. spéc. du roy. de Hongrie. p. 11. és «majcz és zománcz». Egyházműv. lap. 1881. II. 29. — Pulszky Ferencztől: Adalékok a magyarországi műtörténelemhez. Budap. szemle. 1874. IV. 233., 234. — Czobor Bélától: A középkori egyh. műv. kézikönyve, 1875. 144. l. A zománcz-kérdéshez; és «a kehely». Egyházműv. lap. 1880. I. 107—118., 307—316. Szikinczey B.-tól: Régészeti irodalom (I. A. értekezéséről). Arch. ért. 1876. X. 223—232. — Pulszky Károlytól: Acta nova musei nat. Hung. 1878. II. 7. Iparművészeti jegyzetek. Arch. ért. 1879. XIII. 259—274. Magyarhoni sodrony-zománczos kelyhek. U. o. 1881. XIV. 11—28., 100. A zománcz kérdéshez. U. o. 369—374; ez értekezés, kemény czáfolata Deák Farkas ugyanily című

czikkének, mely az Egyetértés 1880. 279., 280., 283. sz. és Száz. 1880. 655—678. l. jelent meg.

Zománcz-ezüst = geschmeltztes Silber, vagyis eresztett ezüst. 1584: iij kerekded pogacza zomancz ezüst, a. m. geschmeltztes u. in rundlichen Plantsch gegossenes Silber. Századok. 1877. 559.

Zománczolnyi, megzománczolnyi, = emailiren; üvegmázzal, zománcz-czal bevonni. Sz. Molnárnál: crustare, gypsare! Ugyanily bevonás értelemben Pázmánynál: Préd. 16: «az ő rút sebek helye az ártatlan bárány vérével megmosatott és zománczoztatott».

Zománczoló kemencze = Schmeltz-Ofen. A Lugossy-codexben: az zomanczozo kemenczen had fődörtyefesen fel egnő.

Zománczra írnyi, Kecskemétinél a. m. mézzel elegy arannyal festeni a zománczra.

Zúz = zúza. Francovith: Haznos Es Fölötte Szikseges Könyv. 1588, f. 33: «Az fekete kakasnak az zuzzan auagy gyomran a ki hartya vagyon». Ugyanily Sz. Molnárnál: «zúz: iecur anserinum, et aliarum avium». Miskolczi: Vad-kert. 1702: «a madaraknak az ő begyek és zúzzok». Kecskemétinél: a fecske fiunak az zúzza avvagy hasa.

Ballagi Aladár.

FÜGGELÉK.

ÉTETŐ-MUNKÁHOZ VALÓ RÉGI MAGYAR
ÖTVÖS-MINTÁK.

